Yüksek Lisans Tezi

ALİ ŞÎR NEVÂÎ'NİN OSMANLI EDEBİYATI ÜZERİNE ETKİSİ VE BU ETKİYE BİR ÖRNEK OLARAK *FERHÂD U ŞÎRÎN* MESNEVÎSİ

PINAR ÇELİK ÖNAL

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara
Haziran 2015

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

ALİ ŞÎR NEVÂÎ'NİN OSMANLI EDEBİYATI ÜZERİNE ETKİSİ VE BU ETKİYE BİR ÖRNEK OLARAK *FERHÂD U ŞÎRÎN* MESNEVÎSİ

PINAR ÇELİK ÖNAL

Türk Edebiyatı Disiplininde Master Derecesi Kazanma
Yükümlülüklerinin Parçasıdır

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara

Haziran 2015

Eşim Ahmet Salih'e

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

…………………………………………
Prof. Dr. Semih Tezcan
Tez Danışmanı

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

…………………………………………
Doç. Dr. Nuran Tezcan
Tez Jürisi Üyesi

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

…………………………………………
Prof. Dr. Fatma S. Kutlar Oğuz
Tez Jürisi Üyesi

Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü'nün onayı

…………………………………………
Prof. Dr. Erdal Erel
Enstitü Müdürü

ÖZET

ALİ ŞÎR NEVÂÎ'NİN OSMANLI EDEBİYATI ÜZERİNE ETKİSİ VE BU ETKİYE BİR ÖRNEK OLARAK *FERHÂD U ŞÎRÎN* MESNEVÎSİ

Çelik Önal, Pınar
Yüksek Lisans, Türk Edebiyatı Bölümü
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Semih Tezcan

Haziran, 2015

Çağatay edebiyatının en çok bilinen ve yaşadığı dönemin kendi adıyla anılmasını sağlayan şairi Ali Şir Nevâî'nin (ö.1501) Osmanlı edebiyatı üzerine etkisine bir örnek olarak bu tezde, Lâmiî Çelebi (ö.1532) tarafından Çağataycadan Osmanlıcaya "tercüme" edilen *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi merkeze alınmıştır. Öncelikle, Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki algılanışı, "giriş" bölümünde detaylı bir şekilde ortaya konulan Nevâî profili ile ilişki kurularak, şair tezkireleri ve edebî türler üzerinden araştırılmıştır. Sonrasında, Nevâî'nin *Husrev u Şîrîn* mesnevilerinden farklı olarak Ferhâd'ı "ana kahraman" seçip neden *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi yazdığı ve Lâmiî'nin Nevâî'nin mesnevisini neden tercüme ettiği her iki mesnevinin "sebeb-i telif" bölümlerinden yola çıkılarak sorgulanmıştır. Son olarak Nevâî'nin mesnevisinin "genişletilmiş çeviri anlayışı" çerçevesinde Osmanlı edebiyatında nasıl algılandığına somut örnekler bulmak için Lâmiî'nin mesnevisinden üç bölüm seçilmiş ve bu bölümler Nevâî'nin mesnevisindeki paralel bölümlerle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmalar sonucunda, Lâmiî tarafından "doğrudan aktarılan" veya "tercüme edilen" beyitler olduğu tespit edilmiş, "Türkî dilde söyleme ya da Rûmiyâne câme giydirme" geleneğine göre Lâmiî'nin Nevâî'nin mesnevisini tercüme ederken yaptığı tercihler ve kullandığı taktikler gösterilmiştir. Lâmiî'nin beyitlerde, Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verdiği ya da bu kelimelerin aynı anlamdaki Arapça-Farsça karşılıklarını kullandığı; Arapça ve Farsça kelimelerinse aynı anlama gelen Türkçe, Arapça veya Farsça karşılıklarını kullandığı görülmüştür. Bunun yanında Lâmiî mısraların yerlerini değiştirmiş, metin içinde kısaltma ve uzatmalar yapmış; teşbih, mecâz, açık istiâre gibi sanatlarla beyitleri aynı anlama gelecek şekilde "daha edebî" bir hâle getirmiş ancak "konu" açısından Nevâî'nin metnini bire bir takip etmiştir. Aktarılan ve tercüme edilen beyitlerin fazlalığı ise Lâmiî'nin mesnevisinin Nevâî'den "tercüme" edildiğini göstermektedir.

anahtar sözcükler: Nevâî, Ferhâd ile Şîrîn, mesnevi, tercüme

ABSTRACT

ALİ SHÎR NAVÂÎ'S INFLUENCE ON OTTOMAN LITERATURE AND THE MASNAVI OF *FERHÂD U ŞÎRÎN* AS AN EXAMPLE OF THIS INFLUENCE

Çelik Önal, Pınar
Master's Degree, Department of Turkish Literature
Thesis Advisor: Prof. Dr. Semih Tezcan

June, 2015

As an example of the influence of 'Ali Shîr Navâ'î (d.1501), who is the most renowned poet of Chagatai literature and whom the era during which he lived is named after, on Ottoman literature, the masnavi of *Ferhâd u Şîrîn* "translated" from Chagatai language to Ottoman Turkish by Lami'i Chelebi (d.1532) is at the center of this thesis. Firstly, the perception of Navâ'î in Ottoman literature is explored through collection of poet biographies and certain literary genres by relating them with Navâ'î's profile, which is thoroughly explained in the "Introduction" part. After that, the reason why Lami'i Çelebi chose Ferhad as the "main character" and wrote *Ferhâd u Şîrîn* differently from Navâ'î's *Husrev u Şîrîn* and why he translated Navâ'î's masnavi is examined, with references from the "reason to write" part of two masnavis. Lastly, to find concrete examples of how Navâ'î's masnavi was regarded in the scope of "expanded translation" in Ottoman literature, three sections from Lami'i's masnavi were chosen and compared to the parallel sections from Navâ'î's work. As a result of this comparison, it is seen that there are certain lines "directly taken" and "translated" by Lami'i; moreover, Lami'i's choices and the techniques he employed while translating Navâ'î's masnavi according to the traditions of "telling in the Turkish language" and "enrobing in an Anatolian gown" are presented. It is also noted that Lami'i included the transliteration of words from Chagatai language according to their pronunciation in Anatolian Turkish or he used the Arabic-Persian equivalent of them instead, and as for Arabic-Persian words he used their Turkish equivalents or certain Arabic-Persian words of the same meaning. In addition, Lami'i reorganized the order of certain lines, expanded or summarized certain parts, and transformed the text into a "more literary" one with figures of speech, such as similes and metaphors, yet exactly followed Navâ'î's text in terms of the "subject". The high number of couplets directly taken and translated indicates that Lami'i's masnavi is a translation of Navâ'î's work.

key words: Navâ'î, Ferhâd u Şîrîn, masnavi, translation

TEŞEKKÜR

Bu tezi yazmaya daha karar vermeden önce, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümünde verdiği derslerle bana Osmanlı edebiyatını sevdiren, tez yazma sürecimde ise görüşleriyle yolumu aydınlatan ve önerileriyle tezimi geliştiren, bana olan inancını her zaman hissettiren değerli hocam Nuran Tezcan'a ilk olarak teşekkür etmeyi borç bilirim.

Ali Şir Nevâî hakkında çalışma fikrini bana veren, kütüphanesini benimle paylaşan, kendimi geliştirmem ve bu tezi yazabilmem için özel olarak Çağatayca dersi açan ve bu uzun süreçte desteğini her zaman hissettiğim danışmanım Semih Tezcan'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bu uzun ve zorlu süreçte ilgisini ve desteğini benden esirgemeyen değerli hocam Ali Fuat Bilkan'a teşekkürlerimi bu satırlar aracılığıyla bir kez daha iletmek isterim. Bana her zaman inanan ve yanımda olan hocam Eyüp Bacanlı'ya çok teşekkür ederim. Tez jürime gelerek beni onurlandıran ve yaptığı önerilerle tezimi geliştiren değerli hocam Fatma S. Kutlar Oğuz'a çok teşekkür ederim.

Tez süresince yaşadığım zorlukları her zaman dinleyen ve önerileriyle bana yardımcı olan, onun gibi bir dosta sahip olduğum için kendimi şanslı hissettiğim Merve Gülcü'ye çok teşekkür ederim. Adlarını tek tek sayamadığım bütün hocalarıma, arkadaşlarıma ve iş arkadaşlarıma da ayrıca çok teşekkür ederim.

2012 yılında verdiği destek için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'na teşekkür ederim.

2013 yılından itibaren bursiyeri olduğum TÜBİTAK’a bu teze verdiği destek için çok teşekkür ederim.

Beni bu günlere getiren, attığım her adımda yanımda olan canım babam Ömer Çelik’e ve annem Ayşe Arık’a; bu süreçte sevgilerini ve desteklerini esirgemeyen kız kardeşlerim Aslıhan ve Şevval’e çok teşekkür ederim. Desteğini her zaman yanımda hissettiğim ailemdeki herkese tek tek sonsuz teşekkürler.

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümüne başladığım günden beri yanımda olan, tez sürecimin her aşamasını en az benim kadar ilgiyle ve sabırla takip eden, iniş çıkışlarla dolu bu zor süreçteki en büyük desteğim, eşim Ahmet Salih Önal’a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Ali Şir Nevâî (ö.1501) klasik Çağatay edebiyatının, üzerine en çok çalışma yapılan ismidir. Bu çalışmalardaki tanımlamalar onun "büyüklüğü" ve "önemi" üzerine yoğunlaşmıştır. Günay Kut, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan "Ali Şir Nevâî" maddesinde Nevâî için şöyle bir tanım yapar: "Klasik Çağatay edebiyatının, Osmanlı edebiyatı sahasında da tesiri devam etmiş en büyük şairi, devlet adamı" (449). Aynı şekilde Zeki Velidi Togan da Nevâî için şöyle der: "Timurîler zamanında Orta Asya'da inkişaf eden Türk (Çağatay) edebiyatının en büyük şahsiyetidir" (349). Mehmet Çavuşoğlu'na göre Ali Şir Nevâî "bütün Türk edebiyatının belki de en büyük şairi"dir (23). Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî* isimli dört ciltlik eserinin giriş bölümünde Nevâî için şu değerlendirmeleri yapar:

> Mir Ali Şir Nevaî, XV. yüzyılda Doğu'da gelişmeye başlayan Türk dili ve edebiyatını en yüksek kata ulaştırmış, eserlerinin Türk kültür dünyasında uyandırdığı geniş yankı ve kendinden sonra gelen şairler üzerinde yaptığı sürekli etki ile, Türk edebiyatı tarihinde en önemli yeri almağa hak kazanmıştır. (1)

Fuad Köprülü, Nevâî ve Çağatay edebiyatı hakkındaki ilk en kapsamlı çalışma kabul edilebilecek *MEB İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Çağatay Edebiyatı" maddesinde, Çağatay edebiyatını devirlere ayırırken Nevâî'nin yaşadığı yüzyıl olan XV. yüzyılı ikiye böler; ilkine "klasik devrin başlangıcı Nevâ'î'ye kadar", ikincisine "klasik Çağatay devri-Nevâ'î devri" der çünkü Çağataycaya kimliğini kazandıran, onu edebî

bir dil haline dönüştüren Ali Şir Nevâî'dir. Bu sebeple bir devir, hatta "Çağatay edebiyatı" onun adıyla anılmaktadır. Köprülü aynı yazıda, Nevâî'nin "büyük"lüğünü ise şu cümlelerle açıklar:

> Âzerî ve Osmanlı sâhaları dışında kalan hemen bütün Türk ülkelerinde, Kansu'dan İdil boylarına ve Kırım'a, Horasan ve Hindistan'a kadar, asırlarca umûmî bir kültür dili olarak kullanılan Çağatayca, bilhassa Nevâ'î'den sonra, Âzerî ve Osmanlı sâhalarında bile yüksek edebî muhitlerde ehemmiyet kazanmış, Nevâ'î'nin eserlerini okuyabilmek için, Çağataycaya mahsus gramer ve lügat kitapları vücuda getirilmiş, Osmanlı şâirleri arasında, Tanzimat devrine kadar, Nevâ'î'ye Çağatayca nazîre yazanlar eksik olmamıştır. (271)

Köprülü'nün de belirttiği gibi Nevâî, Osmanlı edebiyatının "merkez"inde yer alan bir şair olmuştur. Yirminci yüzyıldan itibaren ise Nevâî, bilimsel çalışmalar için önemli bir konu haline gelmiştir. Nevâî üzerine yapılan incelemeler genel Türkoloji çalışmaları çerçevesinde filoloji alanında yoğunlaşmıştır. Bu filolojik incelemelere karşın Nevâî'nin edebî değeri daha az sorgulanmıştır. Bu konuda Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar" adlı yazısında "[H]emen hemen her konuda eser vermiş olan Nevâyî'nin nerdeyse bütün eserleri incelenmiş üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de özellikle tez çalışması olarak yapılan incelemeler daha çok dil açısından yapılan değerlendirmelerle sınırlıdır" (189) diyerek Türkiye'deki çalışmaların durumunu ortaya koymaktadır.

Bu tezin inceleme konusu olan Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki algılanışı ve etkisine geçmeden önce onun hayatıyla ilgili bazı noktalara değinmek ve onun bir şâir, devlet adamı, nedîm ve patron olarak portresini çizmek gerekir. Zeki

Velidi Togan *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Ali Şîr" maddesinde "Ali Şîr, Timurîler devri ümerasından, hayatı teferruatı ile tesbit edilmiş yegâne şahsiyettir" (352) diyerek Nevâî'nin biyografisinin bilinirliğine dikkat çeker. Yine Togan, "'Ali Şîr Beg yahut Amîr 'Ali Şîr (1441-1501), mahlası Nevâî (Navâ'î, Navâyî)" (349) şeklinde bir tanımlama yapar. Ali Şir Nevâî, Farsça şiirlerinde Fânî mahlasını kullanmıştır. Eden Naby, *Encyclopedia of Religion*'daki "'Ali Shîr Navâ'î" maddesinde onun tam adının "Mîr Nizâm al-Dîn 'Ali Shîr Navâ'î" olduğunu söyler. Doğum tarihini "844-906/1441-1501" olarak verir (262).

Tam adı ile Nizameddin Ali Şir Nevâî, XV. yüzyılın ilk yarısında, 9 Şubat 1441'de (17 Ramazan 844) Herat'ta doğmuştur. Bununla ilgili Eden Naby, "Herat şehrinin yüksek aristokrasisinin içine doğmuştur"[1] (262) diyerek Nevâî'nin nasıl bir ortamda dünyaya geldiğine dikkat çeker.

Herat şehri Orta Asya'da, Semerkant ile birlikte, önemli bir kültür merkezidir. Levend'in aktardığına göre şehrin ortasında Timur'un en küçük oğlu olan ve ardından tahta geçen Şahruh'un (ö.1447), sarayı bulunmaktaydı. Şehir surlarla ve hendeklerle çevriliydi. Surların dışında ise saraylar, camiler, medreseler, imarethaneler, hankahlar, türbeler, darüşşifalar, hamamlar ve anıtlar uzayıp gitmekteydi. Şehrin etrafında devlet adamlarının ve tanınmış zenginlerin nakışlarla süslü sarayları vardı (11-12). Herat şehri bu zenginliklerin yanı sıra edebiyat ve sanatın da merkeziydi. Şahruh döneminde, tanınmış birçok bilim adamı ve sanatçı bu şehirde toplanmıştı. Yine Levend'in aktardığına göre şehzadelerle devlet adamlarının zengin sarayları; şairleri, sanatçıları şehre çekiyor ve onların eserler vermesini sağlıyordu (12). O dönemde şair-patron ilişkisi de Herat'ta gelişmişti. En büyük patron ise Şahruh'un büyük oğlu Baysungur'du (ö.1433). Önemli eserlerin en güzel

---

[1] İngilizce metinler tarafımdan çevrilmiştir.

nüshalarını toplamış ve şehirdeki en büyük kütüphaneyi kurmuştu. Herat şehri, Şahruh zamanında bu kadar önemli bir merkezken Nevâî döneminde ise en parlak noktasına ulaşmıştır.

Nevâî'nin ailesine bakıldığında ilk olarak babası Kiçkine Bahadır (Kiçkine Bahşı) dikkat çeker çünkü o Sultan Ebülkasım'ın adamlarındandır. Nevâî'nin anne tarafından dedesi Ebu Sait Çisek, Mirza Baykara'nın beylerbeyidir. Mirza Baykara'nın torunu ise ileride adı sıkça tekrarlanacak olan Hüseyin Baykara'dır.

Kiçkine Bahadır 1447'de, Ali Şir altı yaşındayken, Şahruh'un ölümü ile Herat'tan, Irak'a gitmek üzere ayrılmıştır. Beş yıl aradan sonra Ebülkasım Babur, Horasan'a hâkim olunca onun hizmetine girmiştir. Ebülkasım, Hüseyin Baykara ve Ali Şir'in eğitimiyle çok ilgilenmiştir. 1456 yılında Ebülkasım Meşhet'e giderken Hüseyin Baykara ve Ali Şir'i de yanında götürmüştür. 1457'de Ebülkasım'ın ölmesi üzerine Baykara Merv'e gitmiş, Ali Şir ise Meşhet'te kalmaya devam etmiştir. Ali Şir, *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde Meşhet'te bulunduğu zamanlarda Derviş Mansur'dan aruz dersi aldığını belirtmektedir (Akt. Levend 31). Levend'in aktardığına göre Ebülkasım'ın ölümünün ardından babası da ölünce şaire Seyyit Hasan Erdeşir hâmilik yapmıştır (31). Nevâî'nin "çocukluk" dönemi kabul edilen bu dönemde göze çarpan bir olay da onun babasıyla Irak'a giderken Teft şehrinde, Timur'un tarihçisi Şerefü'd-din Ali Yezdî ile karşılaşması ve tanışmasıdır.[2]

Nevâî'nin gençlik dönemine gelindiğinde onun Herat'a dönüp Timur'un torunlarından olan Mirşanşah'ın oğlu Ebu Sait Mirza'nın hizmetine girdiği görülür ancak Levend'in aktardığına göre Ebu Sait, kendisine karşı ayaklanan Baykara'nın yakın arkadaşı Nevâî'ye hiç güvenememiştir ve Herat'ta barınamayacağını anlayan Nevâî, Semerkant'a gidip öğrenimine orada devam etmiştir (31). Bunun dışındaki bir

[2] Nevâî, Şerefü'd-din Ali Yezdî ile tanışmalarını *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinin ikinci meclisinde anlatmaktadır.

ihtimal de Nevâî'nin bir hatası üzerine Ebu Sait tarafından Meşhet'e sürülmüş olmasıdır (32). Sonuç olarak Nevâî, Herat'tan ayrılmış ve Semerkant'ta iki yıl kalıp eski dostu Fazl Allah Abu'l-Laysî'nin hankâhında eğitim almıştır. Semerkant'ta kaldığı süreçte Semerkant valisi Ahmet Hacı Big ve Ebu Sait'in kayınbiraderinden yardım görmüştür. Semerkant'ta ne kadar kaldığı bilinmemekle beraber Nevâî, Baykara'nın tahta çıktığı 1469 yılında yine Semerkant'ta bulunmaktadır (Levend 32). Semerkant yılları Nevâî için verimli geçmiştir. Bu süreçte pek çok şairle tanışmış, *Mecâlisü'n-Nefâis* tezkiresinde şairlerle ilgili bilgiler verirken yer yer bu hatıralarına değinmiştir. 1469 yılında Ebu Said Mirza öldürülünce Hüseyin Baykara Herat'ı almış ve Horasan'a hâkim olmuştur. Levend'in aktardığına göre Baykara tahta geçince, Semerkant'ta vali olarak bulunan Ebu Sait'in oğluna bir mektup yazarak ondan Ali Şir'in gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Ali Şir, eski dostu tarafından Herat'ta büyük bir sevgi ile karşılanmıştır. Bu buluşma bayrama (14 Nisan) denk geldiği için Nevâî, *Hilâliye* kasidesi yazarak Baykara'ya sunmuştur (Levend 34). Böylece Nevâi, yeni hâmisinin yanında şairlik dışında siyasî görevler de üstlenmeye başlamıştır.

Nevâi'nin ilk görevi mühürdarlık olmuştur. Herat'ta vergiler yüzünden oluşan halk hareketlenmesinin büyümesini, aldığı tedbirlerle engellemiştir. 1469 yılı sonunda Esterabat'ta başlayan bir ayaklanma da yine Nevâî'nin çabaları sonucu çözümlenmiş, Sultan Baykara Esterabat'tan Herat'a döndüğünde halkın sevgisiyle karşılanmıştır. Nevâî, sultanın en yakın arkadaşı olması sebebiyle de onun çıkarlarını gözetip halk tarafından benimsenmesine yardımcı olmuştur. Sonraki yıllarda da sultan için önemli meseleleri çözerek iyi bir "devlet adamı" olduğunu ispatlamıştır. 1472 yılında mühürdarlık görevini bırakıp emir (divan beyi) olmuştur. Bu görevi Zeki Velidi Togan şöyle anlatmaktadır: "[S]ultan Husayn'in fermanına göre ise, Ali

Şir ‘emir-i divân-i-buzurg-i emâret’, yani, ‘tuvaçı divanının begi’ tayin edilmişti. *Tuvaçı divanı*, o zaman ordunun ve Türk olan tebeanın idaresine bakan divan idi; buna *Türk divanı* da denilirdi” (351). Nevâî’nin görevi yine Togan’ın aktardığına göre “divân-ı âli” (yani Türk divanı) âzası ve “içki” (yani sultanın mukarrebi ve nedîmi) olmaktı (351). Ancak bu görev Nevâî için yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Zamanla yolsuzluklar ve çarpıklıklar artmış ve Nevâî, sultanı bu konularda sürekli uyarır konuma gelmiştir. Levend’in, Babür’ün *Hatırat*’ından aktardığına göre sultanın bir miktar paraya ihtiyacı olduğu sırada Ebu Sait’in torunu Mecdettin, yetki verilmesi halinde bu sorunu çözeceğini belirtmiştir fakat Nevâî Mecdettin’den hoşlanmamaktadır. Sultanın yardımı kabul etmesiyle birlikte Nevâî bu dönemde, 1487 yılında Esterâbat’a vali olarak gönderilmiş, Herat’tan uzaklaştırılmıştır (Levend 37). Esterabat günleri Nevâî için “merkez”den uzak kalmak demektir ama o çevresine şairleri toplamış ve onlarla sohbeti ihmal etmemiştir. 1488 yılında sultandan, görevinden affını istemiş ve Herat’a dönmüştür. 1489 yılında Nevâî, çok sevdiği hâmisi ve arkadaşı Seyyit Hasan Erdeşir’i kaybetmiştir. 1490 yılında “divan beyliği”görevini bırakmış ve “mukarreb-i hazret-i sultan” sıfatıyla sadece sultanın nedîmi olmayı seçmiştir. 1492 yılında İranlı büyük şair, Nevâî’nin yakın arkadaşı Câmî de ölmüştür. Sonraki yıllar Nevâî, yine kendisini siyasî meselelerin içinde bulmuştur. Sultan Hüseyin Baykara ve oğulları arasındaki çatışmalar sonucunda oldukça yorulmuştur, bu son yıllarda sağlığı da bozulmuştur. 31 Aralık 1500’te, sultanı Esterabat dönüşünde karşılamak için çıktığı sırada kalp krizi geçirmiş, 3 Ocak 1501’de vefat etmiştir.

Nevâî, yaşadığı süre boyunca oldukça üretken bir şair olmuştur. Şiirle tanışması çok erken yaşlarına rastlamaktadır. M.E. Subtelny, *The Encyclopedia of Islam*’daki yazısında Ali Şir ve Baykara’nın ailelerinin yakın ilişki içinde olması ve

ikisinin de yaklaşık aynı yaşta olması sebebiyle beraber eğitim gördüklerini belirtir ve Nevâî'nin ilk patronunun muhtemelen Ebülkasım Babür olduğunu söyler (90). Levend'e göre, yukarıda da değinildiği gibi Ebülkasım, Ali Şir ve Baykara'nın eğitimiyle oldukça ilgilenmiş ve onlar da bu teşvikle küçük yaşta şiirler yazmaya başlamışlardır (30).

Günay Kut'a göre Nevâî'nin tertip tarihi bakımından en eski divanı, çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yazdığı şiirlerin başkaları tarafından derlenmesinin ardından 1465-66 yıllarında ünlü hattat Sultan Ali Meşhedî tarafından istinsah edilendir (450). Bir diğer eser *Bedâyiu'l-Bidâye*, Sultan Baykara'nın isteği ile Nevâî'nin yazdığı şiirleri tertip etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ardından Nevâî, eski ve yeni şiirlerinden oluşan *Nevâdirü'n-Nihâye* adlı bir divan daha tertip etmiştir. Nevâî, daha sonra Baykara'nın iki divan daha tertip etmesini istemesi üzerine şiirlerini bir sınıflandırmaya tâbi tutmuştur. Günay Kut'a göre Nevâî, daha önce yazdığı şiirlere yeni şiirler de ekleyerek divanlarını tasnif etmiştir. (450). Bu divanlardan ilkine yirmi yaşına kadar yazdığı şiirleri koymuş ve *Garâibü's-Sıgar* adını vermiştir. İkincisinin adı *Nevâdirü'ş-Şebâb*'dır ve bu divanda yirmi-otuz yaşları arasında yazdığı şiirler vardır. Üçüncüsü *Bedâyiu'l-Vasat*'tır. Bu divan orta yaşlarda, yani otuz beş-kırk yaşlarında yazdığı şiirleri içermektedir. Sonuncusu ise *Fevâidü'l-Kiber*'dir. Bu divanda, ömrünün sonlarına doğru yazdığı şiirler bulunmaktadır (Kut 450). Nevâî'nin dört divanından oluşan bu eseri, *Hazâinü'l-Meânî* adını taşır, *Külliyât-ı Devâvîn* adıyla da bilinir. "Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine" adlı bir yazı yazan János Eckmann'ın dikkat çektiği ilk nokta Nevâî'nin ilk divanındaki şiirlerin hepsini *Bedâyiu'l-Bidâye*'ye almamış olmasıdır. *Bedâyiu'l-Bidâye*'nin 1480 yılında istinsah edilen Paris nüshasında 735 gazel vardır ancak bunlardan sadece 106'sı ilk divanındaki şiirlerden oluşmaktadır. Diğer nüshalarda da

bu şiirlerin sayıları ve sıralanmaları birbirlerinden farklılık göstermektedir (254). Eckmann şöyle devam eder: "Halbuki; ilk divan, *Bedâyiu'l-Bidâye* ve *Nevadirü'n-Nihaye*'yi *Hazâinü'l-Meânî*'deki dört divanla karşılaştıracak olursak, dört divanın her birinde şairin ömrünün her çağına ait şiirler bulunduğunu görürüz"[3] (255).

Nevâî'nin Türkçe divanlarının yanında Farsça bir divanı da vardır. Şair, mesnevî türünde de eserler vermiştir ve hamse sahibidir. İlk mesnevisi, Nizâmî'nin (ö.1204) *Mahzenü'l-Esrâr*, Emîr Hüsrev'in *Matlau'l-Envâr* ve Câmî'nin *Tuhfetu'l Ahrâr* eserlerine 1483 yılında nazîre olarak yazdığı *Hayretü'l Ebrâr*'dır. İkinci mesnevisi Nizâmî ve Hüsrev-i Dihlevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevilerinden etkilenerek farklı bir olay kurgusu ile Husrev'in yerine Ferhâd'ı ana kahraman yaptığı, 1484 yılında yazdığı ve bu çalışmanın da merkezinde yer alan *Ferhâd u Şîrîn*'dir. Hamsenin üçüncü mesnevisi 1484 yılında yazıldığı tahmin edilen *Leylî vü Mecnûn* mesnevisidir. Bu eser de yine Nizâmî ve Emîr Hüsrev'in aynı adlı mesnevilerine nazîre olarak yazılmıştır. Dördüncü mesnevi *Seb'a-i Seyyâre*'dir. 1484-1485 yıllarında yazılan bu mesnevi yine Nizâmî'nin *Heft Peyker* ve Emîr Hüsrev'in *Heşt Behişt* mesnevilerine nazîre olarak yazılmıştır. Beşinci ve hamsenin son mesnevisi *Sedd-i İskenderî,* yine 1484-1485 yılları arasında yazılmıştır. Nizâmi, Hüsrev-i Dihlevî ve Câmî'nin "İskendernâme"lerine bir naziredir ancak Câmî'nin eserini Nevâî'den sonra tamamladığı bilinmektedir. Hamse dışında kalan bir mesnevisi de 1499 yılında, Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* mesnevisine nazîre olarak yazdığı ve Hüseyin Baykara'ya sunduğu Lisânü't-Tayr'dır. *Nesâyimü'l-Muhabbe min Şemâyimü'l-Fütüvve* adlı eser 1491-92 yıllarında yazılan, Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns min Hazarâti'l-Kuds* adlı eserinin tercümesidir. Nevâî'nin

[3] János Eckmann, "Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine" adlı yazısında Nevaî'nin ilk divanının ve *Bedâyiu'l-Bidâye*'nin dünya kütüphanelerinde tespit edebildiği nüshalarının listesini vermiş ve ardından ilk divandaki şiirlerin diğer divanlara nasıl serpiştirildiğini nüsha farklarını da göstererek bir çizelge ile sunmuştur.

Mecâlisü'n-Nefâis adlı eseri 1495 yılında yazılan, "Türk dilinde yazılan ilk şuara tezkiresi" olma özelliğine sahiptir. Bir bölümü tamamen Hüseyin Baykara'ya ayrılmıştır ve Baykara'ya ithaf edilmiştir. *Muhâkemetü'l Lügateyn*, Nevâî'nin 1500 yılında yazdığı, Türkçenin gücünü kanıtlamak istediği "meşhur" eseridir. Nevâî'nin bu eserler dışında dil, edebiyat, din, ahlâk ve tarih alanlarında verdiği eserler de vardır.[4]

Nevâî'nin eserlerinin yazıldığı tarihlere bakıldığında, kendisinin tertip etmediği ilk divanı dışında, hepsinin Baykara'nın tahta geçmesinden sonraya denk geldiği görülür. Nevâî, Baykara Dönemi'nde "devlet adamı" olarak üstlendiği rollerin yanında "şâir"liği hiçbir zaman bırakmamış, aksine hâmisi Baykara'nın teşvikiyle pek çok eser yazmıştır. Bu sebeple Sultan Hüseyin Baykara'nın Nevâî'nin "büyük bir şair" olmasında çok önemli bir rolü vardır. Hüseyin Baykara'nın kendi döneminde "büyük bir şair" yaratma isteği ve Nevâî ile aralarındaki ilişki ayrı bir çalışmanın konusu olacak denli dikkat çekicidir.

Hüseyin Baykara (ö. 1506), Timurluların son hükümdarıdır. Onun Herat'ta hüküm sürdüğü dönem, "Timurluların rönesansı" diye adlandırılmaktadır. Stephen Frederic Dale, "The Legacy of Timurids" adlı yazısında, üç kişinin şehrin kültürel hayatının simgesi olduğunu söyler. Bunlardan ilki "Mir 'Ali Shir Nava'i" (Ali Şir Nevâî) dir. O bir nedîm, patron, şair, edebiyat eleştirmeni ve "Klasik Çağatay Şiiri"nin şiirin yaratıcısıdır. Onun patronajının bir parçası ama aynı zamanda şeyhi, "Abd al-Rahman ibn Ahmed Jami" (Abdurrahman Câmî, ö.1492); bir âlim, Arapça gramercisi, müzikolojist, Fars şairi ve sadık bir Nakşibendî şeyhidir. Nevâî'nin patronajının diğer bir üyesi de çağdaşları tarafından çağının en iyi ressamı olarak övülen, Fars minyatür ustası "Kamal al-Din Bihzad" (Kemâleddin Behzad ö.1535-

[4] Nevâî'nin eserlerinin listesinin tamamı Günay Kut'un *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Ali Şîr Nevâî" maddesinde, nüshaların bulundukları kütüphanelerle birlikte, verilmiştir.

36) dır (44). Dale'e göre bu üç adam, Hüseyin Baykara'nın Herat'ta hüküm sürdüğü dönemin "İslam dünyasında yaşanan en görkemli altın çağ" olarak ününün yayılmasında araç olmuş ve Timurlular'ın kültürel başarısının zirvesini temsil etmiştir (44).

Baykara, 1469 yılında Ebu Sait'in ölümünden sonra Herat'a hâkim olmuş ve Nevâî'yi hemen yanına aldırmıştır. Onların aralarındaki ilişki çok boyutludur. Sultan Hüseyin Baykara, Nevâî'nin hayatının ilk yıllarında, onunla beraber eğitim alan "yakın" bir arkadaşı olarak ortaya çıkar. Beraber eğitim almalarının sebebini Maria Eva Subtelny, "Ali Shir Nava'i: Bakhshı and Beg" adlı yazısında çoğu kaynakta değinilmeyen bir şekilde açıklar. Nevâî'nin yaşadığı dönemdeki yazarlardan Hondmir (Khvandmir), Nevâî'nin ataları ile Baykara'nın büyük-büyük dedesinin arasında "fosterbrotherhood" (sütkardeş, üvey kardeş) bağı olduğunu söyler. Bununla beraber Ali Şir'in ailesi, Timur hanesinin her zaman hizmetinde olmuştur. Subtelny, Ali Şir'in babası ile Baykara'nın babası Gıyaseddin Mansur'un "fosterbrother" (sütkardeş) olduğu iddiasını doğrulayacak bir bilgi bulamadığını belirtir. Buna karşın 1952 yılında yayımlanan Timurluların idari belge koleksiyonunu içeren *Sharaf-nama*[5] adlı eserde bizzat Nevâî ile Baykara'nın "fosterbrother" (sütkardeş) olduğuna dair bir ifade yer aldığını belirtir ve bu durumun ikisinin nasıl beraber eğitim aldığını da açıkladığını söyler (801-802). Abdülkadir İnan ise "Çağatay Edebiyatı" adlı yazısında Ali Şir'in babası Kiçkine Bahadır ile Hüseyin Baykara'nın babası Mansur b. Baykara'nın sütkardeş olduğunu söyler (490).

Sonraki yıllarda Sultan Baykara, Nevâî'nin üst düzey bir devlet adamı olarak hizmet ettiği sultanı, yine en yakın arkadaşı ve en büyük hâmisi olur. Bu çok

[5] Subtelny burada bir dipnot ile şu kaynağı aktarır: Hans Robert Roemer, *Staatsschreiben der Timuridenzeit: Das Saraf-nâma das ʿAbdallâh Marwarid in kritischer Auswertung*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur: Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, vol.3 (Wiesbaden, 1952).

boyutlu yapıda ilk olarak "iki yakın arkadaş" olan Nevâî ve Baykara yer almaktadır. Ardından, sultan olduktan sonra Nevâî'yi Herat'a çağıran ve ona siyasî görevler veren Baykara ile Nevâî arasındaki ilişki "sultan-emîr" ilişkisi olarak değerlendirilmelidir. Bunun ötesinde Nevâî, sultan tarafından teşvik görmekte ve böylece eserler meydana getirmektedir. Buradaki ilişki "şair-patron" ilişkisidir. Son olarak siyasî görevlerinden arınan Nevâî, sadece sultanın "nedîm"i olarak karşımıza çıkar. Bu ilişkilerin gelişmesinde şüphesiz ki Baykara'nın sanata ve şiire düşkünlüğü bulunmaktadır. O, aynı zamanda Hüseynî mahlasıyla şiirler yazan bir şairdir ve meşhur "Baykara meclisleri"nin düzenleyicisidir. Bu meclisler o kadar gösterişlidir ki Halil İnalcık *Has-bağçede 'Ayş u Tarab* adlı eserinde bu konuda şöyle der: "[H]üseyin Baykara'nın sarayı, şatafatlı işret meclislerine sahne olmakta ve o zaman İslam dünyasında, Türkiye ve Hindistan'da yankılar yapmaktadır" (132).

Baykara'nın meclislerine Nevâî'den başka katılan birçok sanatçı vardır. Bunları Fikret Turan "Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi: Harezm-Kıpçak, Mısır-Suriye ve Çağatay Sahası" adlı yazısında şöyle sıralar: "İran edebiyatının büyük ustalarından Molla Câmî, tarihçilerden Hâlifî, Hilalî, Mirhond ve Handemir, nakkaş Bihzâd, yazar Hüseyin Vaiz, tezkireci Devletşah, hattat Sultan Ali Meşhedî […]" (689). "Baykara meclisleri"nin ünü sadece Orta Asya ile sınırlı kalmamış Osmanlı sahasında da yayılmıştır. Öyle ki bir meclisin mükemmelliğini anlatmak için "Hüseyin Baykara'nın meclisi" teşbihi kullanılmaktadır. Bu konuda Turan şöyle der:

> Özellikle on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda İstanbul'da Osmanlı devlet adamları arasında moda olan ve Lale Devriyle doruğa çıkan yeme-içme ve eğlence meclislerinin Evliya Çelebi, Nailî, Nedîm ve İzzet Molla tarafından sık sık "Baykara meclisi" olarak

> nitelendirilmesi Sultan Baykara döneminin yüzyıllar süren bir sanat ve edebiyat geleneği oluşturduğunu açıkça ortaya koyar. (689)

Nevâî, Baykara'nın hâmiliği döneminde sadece sanatını geliştirmekle kalmamış, büyük bir "siyasî figür" hâline de gelmiştir. Halil İnalcık, Nevâî'nin Sultan Baykara'nın himayesi altında büyük servet ve siyasî güç sahibi olduğunu söyler (132). Buna ilaveten, Nevâî'nin Baykara dönemindeki yükselişini göstermek için de şair hakkında şöyle bir tanımlama yapar:

> Büyük servetler edinen Nevâyî, şairlerin hâmîsi olmakla şöhret sahibidir. Nevâyî, Orta Asya Timurîler dönemi Farsça ve Türkçe yazan şâirler arasında (bu şâirlerin biyografilerini *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde tanıtmakta) seçkin, velûd bir şâir olarak yükseldi. (133)

Nevâî, sadece sultana şiirler sunan bir şâir değil, aynı zamanda konumu gereği sanatı teşvik eden bir hâmidir. Nevâî'nin, Baykara dönemindeki konumunu Hayrunnisa A. Akbıyık, "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları" adlı makalesinde şu şekilde açıklar:

> Hüseyin Baykara, bizzat divan sahibi bir şairdi. Dönemin belki hükümdar kadar önemli bir siması olan Ali Şir Nevaî, kültür hayatının baş hamisi olarak, hatta hükümdarı gölgede bırakacak kadar önde görünmektedir. Politik küçülmenin aksine edebiyat alanında zengin bir dönem yaşanmıştır. Ali Şir Nevai, bu hususta belki başlı başına ilginç bir simadır. (161)

Akbıyık'ın tespiti, Nevâî'nin bu dönemde sanata verdiği desteği kanıtlar niteliktedir. Nevâî, bir sanat hâmisi olarak bu dönemde sultandan daha fazla ön plana çıkmıştır ama Sultan Baykara'nın sunduğu imkânlar ve teşvikleri olmasa bunun çok da mümkün olmayacağını eklemek gerekir. Dolayısıyla burada "sultan, sanat ve şair"

arasındaki ilişki göz önünde bulundurulmalıdır. Akbıyık, dönem hakkındaki tespitlerine şöyle devam eder: “Hükümdar, bizzat kendisi de divân sahibi olan, Hüseyin Baykara’dır; ancak dönemin kültür hayatına damgasını vuran Ali Şir Nevaî’dir. Müzikten hatta, tarihten şiire kadar hüner sahibi hemen herkesi himaye etmiş ve desteklemiştir” (161). Görüldüğü gibi Nevâî bu dönemde sadece şairlerin değil “sanatkar”ların da hâmisi olmuştur. Akbıyık’ın makalesinde dönemin sanat hayatına dair verdiği önemli bir diğer bilgi de “kitaphaneler” hakkındadır. Akbıyık özellikle bu terimi kullanmıştır çünkü bu “kitaphaneler” sadece kitapların muhafaza edildikleri yerler değil aynı zamanda hattat, musavverân ve nakkaşların sanatlarını icra ettikleri yerlerdir ve Ali Şîr Nevâî’nin de böyle bir “kitaphane”si vardır. Bu “kitaphane”de dönemin pek çok ünlü sanatçısı himâye edilmiştir (162).

Nevâî, mevkisini ve gücünü sanat için kullanmayı tercih etmiş, servetiyle pek çok hayır işi yapmıştır. Bu konuda Togan, Nevâî’nin Herat’a döndükten sonra servet sahibi olmadığını, kendisine ailesinden de miras yoluyla kalan bir servet olduğunu vurgular. Hatta Nevâî, memuriyeti zamanında devletten maaş almamış, kendisi her sene devlete bağışlar yaparak yardımda bulunmuştur. Nevâî’nin Herat’ta, geniş bir araziyi imar ederek kendi adına kurduğu bir mahalle de vardır (352). Togan şöyle devam eder:

> Ali Şîr’in, gerek Herat’ta ve gerek Horasan’ın diğer mıntıkalarında, vücuda getirdiği medrese, hankah, kervansaray, köprü ve türbelerin sayısı 370’i bulur. Bu bakımdan Ali Şîr, Horasan tarihinde misli görülmemiş bir hayır sahibi olarak, tavsif edilir. Bunların birçoğunu Davlatşah ve Hondmir zikrederler. (352).

Görüldüğü gibi Ali Şîr Nevâî, Timurlular’ın son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara döneminde yaşamış bir “şair” olmanın çok ötesindedir. Baykara, 1485 yılında Nevâî

için bir *Risale* yazarak ona verdiği değeri göstermiştir. Onun Sultan Hüseyin Baykara ve dönemi için önemini İsmail Aka, *Timur ve Devleti* adlı kitabında, Nevâî'nin ölümünden sonraki süreci anlatırken şöyle özetlemektedir: "Sultan Hüseyin Baykara ve Herat, Ali Şir Nevâî'den sonra pek az yaşayabildiler" (151).

Nevâî'nin sanat hayatındaki başarısına yapılan katkılar söz konusu olduğunda Sultan Hüseyin Baykara'nın yanına Câmî'yi de eklemek gerekir. Molla Nureddin Abdurrahman, Horasan'ın Câm şehrinde doğduğu için Câmî mahlasını almıştır. Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri" adlı yazısında Câmî'nin, intisap ettiği Nakşibendî şeyhi Kaşgarlı Şeyh Sadeddin'in ölümünden sonra Herat'ta Nevâî ile tanıştığını belirtir (519).

Câmî, Nevâî için çok değerli bir dosttur. Nevâî, ondan her anlamda çok etkilenmiştir. Levend'in aktardığına göre Nevâî, 1476'da Câmî'nin irşadiyle Nakşibendî tarikatine girmiştir ve edebî çalışmaları asıl bu tarihten sonra başlamıştır (36). İnalcık, Baykara dönemini anlatırken şöyle der: "Ali Şîr Nevâyî, büyük İran şairi Câmî'ye yakınlık gösterdi, yakın dost oldular, Nevâyî, Câmî'yi, tasavvuf tarihi üzerinde ünlü *Nafahâtu'l-Uns* adlı eserini yazmaya teşvik etmiştir" (130). İnalcık, Ertuğrul Ökten'in "Molla Câmî (1414-1492): His biography and Intellectual Influence in Herat" adlı yayımlanmamış doktora tezinden yola çıkarak onların birbirleri ile dostlukları ve birbirlerini teşvikleri ile ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

> Alî Şîr Nevâyî, dönemin ünlü sûfî âlim ve şâiri Câmî'nin hâmîsi ve dostu oldu. Nevâyî'nin Câmî ile ilişkisi, sade bir patronajdan çok farklı idi. "Nevâyî, kültür ve sanatta büyük bir patron olarak" Câmî'nin bir kısım temel eserlerini yazmasında önayak oldu. Câmî de, patronu Nevâyî'nin "hocası, şeyhi ve kılavuzu" oldu. Nevâyî'den destek alan, teşvik gören Câmî, hamse mesnevîlerini, bu arada

> *Hirednâme-i İskenderî*'yi Sultan Baykara'ya ithaf etti: iki dost Câmî ve Nevâyî, hamse mesnevîlerinde birbirine atıflar yapıp fikrî işbirliği içinde bulunuyor. Nevâyî, meclislerde Câmî'nin eserlerinden parçalar okutuyordu. Özetle, siyasî ve ilmî nüfuz sahibi olan bu iki dâhî, Baykara döneminin yüksek kültür çevrelerinde birbirlerine destek olmakta idiler. (132)

Nevâî, Câmî'nin de teşvikleriyle beş mesnevisini iki yıl gibi kısa bir zamanda bitirmiştir. Onun 8 Kasım 1492'deki ölümü Nevâî'yi çok etkilemiştir. Onun için bir terkib-i bent ve *Hamsetü'l Mütehayyirin* adlı eserini yazmıştır. Bu eserin ilk bölümünde Nevâî, Câmi ile dostluklarına dair anılarını anlatıp ikinci bölümünde, birbirlerine yazdıkları mektuplara yer verir. Üçüncü bölümde ise Nevâî, Câmî'nin eserleri hakkında bilgi verir.

Nevâî'nin hayatına ve hayatındaki kişilerle ilişkilerine bakıldığında ortaya çıkan yüksek zümre kültürünün içinde yetişen, eğitim alan ve bu kültürden beslenen şair profili, Osmanlı şairlerini de etkilemiştir. Osmanlı şairleri için Nevâî "büyük" bir şair olmanın yanında "hâmi"dir ve onun Baykara'nın sarayındaki konumu şairlerin ulaşmak istedikleri "ideal" konumdur. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı şairleri tarafından Nevâî'nin nasıl algılandığı XVI. yüzyıl tezkirelerinden ve gazel, kaside, mesnevî türleri üzerindeki etkilerinden yola çıkılarak sorgulanacaktır. İkinci bölümde ise Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisini Osmanlıcaya çeviren Lâmiî Çelebi üzerinden Nevâî'nin Osmanlı şiirine ve mesnevi geleneğine etkisi araştırılacaktır. Lâmiî Çelebi'nin Orta Asya edebî dünyasıyla ilişkisi ortaya konulacak ve onun neden Nevâî'nin eserini tercüme ettiği sorusu sorulacaktır. Bu bölümde ayrıca Nevâî'nin Nizâmî gibi *Husrev u Şîrîn* mesnevisi yazmayıp *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi yazmasının nedenleri Nevâî'nin eserini yazma sebebini açıkladığı

“sebeb-i telif” bölümü ışığında değerlendirilecek ve onun bu konudaki kendi düşünceleri aktarılacaktır. Bu bölümde son olarak Lâmiî Çelebi’nin kendi eserini yazma nedenini anlattığı “sebeb-i telif” bölümü de incelenerek Lâmiî’nin dönemindeki Nevâî algısı ve bu metnin neden Osmanlıcaya çevrildiği somutlanmaya çalışılacaktır. Bu tezin son bölümü ise “ana bölümü”nü oluşturmaktadır. Bu son bölüm metin incelemelerine ayrılmıştır. Nevâî’nin ve Lâmiî’nin metninden beyit örnekleri yan yana konularak Lâmiî’nin “nasıl” bir çeviri anlayışı izlediği, ortak kullanılan veya değiştirilen kelimeler doğrultusunda bu metnin ne derecede bir “çeviri” metin olduğu veya olmadığı tespit edilecektir.

Bu son bölüm incelenirken Nevâî’nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi için Gönül Alpay Tekin’in bu mesnevinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde yer alan dört farklı nüshayı karşılaştırarak hazırladığı çalışmasından faydalanılacaktır. Lâmiî Çelebi’nin eseri için ise Hasan Ali Esir’in 2008 yılında mesnevinin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde yer alan beş farklı nüshasını karşılaştırarak hazırladığı Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “e-kitap” olarak yayımlanan *Ferhâd ile Şîrîn* adlı çalışması kullanılacaktır. Bu karşılaştırma yapılırken dikkat edilmesi gereken nokta, Nevâî’nin eserinde olan ve Lâmiî’de “olmayan” ya da tam tersi Lâmiî’de olup Nevâî’de “olmayan” beyitlerin ne gibi sonuçlar ortaya koyacağıdır. Bu sonuçların elbette her iki şairin eserinin elde olan nüshalarına dayanarak ortaya konulduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla ele geçmeyen veya ortaya çıkmayan nüshalar ve müstensih hataları bu konuda yanıltıcı olabilir. Bu sebeple bu konuda kesin sonuçlar ve yargılar ortaya koymanın mümkün olmadığını düşünmekteyim. Ancak her iki şairde ortak olan beyitler çalışma sonunda, yukarıda sorulan sorulara cevaplar bulacaktır.

Çalışmada Nevâî'den bir alıntı yapıldığı zaman, alıntı yapılan beyitlerin sayfa numaraları verilecektir çünkü Gönül Alpay Tekin mesnevinin her bölümünü kendi içinde numaralandırmıştır. Beyit numarası vermek, bölümlerin karışmasına sebep olabileceği için tercih edilmemiştir. Çalışmada Lâmiî'den bir alıntı yapıldığı zaman ise beyit numarası verilecektir çünkü Hasan Ali Esir çalışmasında her bölümü kendi içinde numaralandırmamış, metni başından itibaren numaralandırmayı tercih etmiştir ve çalışmasında sayfa sayıları gösterilmemiştir. Her iki çalışma için uygun görülen okuma önerileri ise dipnotlarda gösterilecektir.

Bu tez, Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki algılanışını Lâmiî Çelebi tarafından tercüme edilen bir mesnevi olan *Ferhâd u Şîrîn* üzerinden okumayı, her iki metinden örneklerin karşılaştırılması sonucunda bu tercümenin nasıl bir tercüme olduğunu, Lâmiî'nin Nevâî'ye ne kadar sadık kaldığını veya onun metnini nasıl değiştirdiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı edebiyatı incelemelerinde "Türkî dilde söyleme ya da Rumiyâne câme giydirme" denilen bu genişletilmiş çeviri anlayışı açık uçlu sorulara ve genellemelere dayanmaktadır. Bu sebeple bu tez, hem Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki yerine hem de "Türkî dilde söyleme ya da Rumiyâne câme giydirme" geleneğine somut kanıtlar sunan sonuçlara ulaşma, daha geniş bir bakış açısıyla Osmanlı edebiyatının genişletilmiş çeviri anlayışının Nevâî söz konusu olduğundaki boyutlarını somutlama amacı taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. OSMANLI EDEBİYATI VE ALİ ŞİR NEVÂÎ

Fuat Köprülü 1941 yılında, Ali Şir Nevâî'nin doğumunun beş yüzüncü yıldönümü sebebiyle yaptığı konuşmada Nevâî'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda asırlardan beri çok geniş bir şöhreti olduğunu söyler ve şöyle devam eder: "İmparatorluğun Budin'den Basra'ya kadar bütün büyük merkezlerinde onun eserleri daima okunmuş, taklit edilmiştir. O zamanlarda, az çok edebî kültüre sahip bir adamın Nevâî'yi okumaması imkânsızdı" (391). Köprülü'nün bu tespitinin doğruluğunu kanıtlamak güçtür ancak onun sözleri Nevâî'nin bu izlenimi verecek kadar bilindiğini gösterir.

Osmanlı şairleri için Nevâî'nin "şair" rolünün yanında "hâmi" rolünün de önemi vardır. Cemal Kurnaz, "Osmanlı Şairlerinin Nevâyî Referansı" adlı yazısında "Çeşitli sebeplerle Orta Asya'ya giden Osmanlı şairlerinin aklına gelen ilk isim Nevâyî'dir. O, darda kalanları himaye eden saygın ve güvenilir bir sığınaktır"[6] (510) diyerek Nevâî'nin Osmanlı şairleri için bir anlamda hâmî olduğunu vurgular ancak daha çok Nevâî'nin sultanın himayesinde bir şair olması şairlerin dikkatini çekmiş, kendilerini onunla kıyaslamalarına olanak vermiştir. Bunun en başta gelen örneği Âşık Çelebi tezkiresinde, Sultan Bayezid'in Ahmet Paşa'dan Nevâî'nin gazellerine

[6] Cemal Kurnaz ayrıca, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri* adlı kitabının ilk bölümünde Osmanlı şairlerinin Orta Asya ile ilişkilerini, ikinci bölümde ise Osmanlı Türkiye'sindeki Orta Asyalı şairleri inceler.

nazire yazmasını istemesi üzerine Ahmet Paşa'nın yazdığı gazelin makta beyitini aktarmasıdır:

"Sözde 'uşşâkı muhayyir eyle dirsün Ahmed'e
Böyle gûyâ olmağa kûyun gerek bustân ana" (291)

Ahmet Paşa, Nevâî'nin şiirlerini sultanın yanında yazdığına gönderme yapmakta, aynı imkânın kendisine de sağlanmasını istemektedir. Bu konuda, Cornell Fleischer de Gelibolulu Âli'yi anlatırken şu noktaya vurgu yapar: "Durumu düzeltmek için Halep'e gönderilmeyi ve sonra Murad'ın Âli Şir Nevai'si olarak saraya dönerek onun danışmanı ve saray şairi olmayı diler" (116). Ardından Fleischer şöyle bir karşılaştırma yapar: "Âli kendini Osmanlı ülkesinin Firdevsi ve Cami'i sayıyor, Cağaloğlu'nun Baykara'sına Ali Şir Nevai'lik etme isteğini bildiriyordu" (176).

Osmanlı şairlerinin Nevâî algısı çok yönlü bakış açılarıyla ele alınması gereken bir konudur. Onların Nevâî'yi nasıl / ne kadar okudukları ve ondan ne kadar etkilendikleri ise karmaşık bir meseledir. Bu konuda, araştırmacıların Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki tesirleri konusunda başvurdukları ilk kaynaklar "şair tezkireleri" olmuştur. Bu sebeple bu bölümde öncelikle, Anadolu'da ilk tezkirelerin yazıldığı ve Nevâî'nin adının ilk görüldüğü kaynaklar olan XVI. yüzyıl "şair tezkireleri"nde nasıl değerlendirildiğine bakılacak, ardından bu tezkireleri referans alarak değerlendirmeler yapan araştırmacıların görüşleri incelenecek ve Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki etkileri tartışılacaktır.

A. XVI. Yüzyıl Şair Tezkirelerindeki Nevâî Algısı

XVI. yüzyıl, Nevâî'nin şiirlerinin Anadolu'ya gelmesi ve Osmanlı şairleri tarafından okunmaya başlanması açısından önemlidir. Aynı zamanda XVI. yüzyılda Anadolu'da ilk örneklerinin verildiği tezkire türü Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâisn* adlı

eserini örnek alıp ondan yola çıkarak gelişmiştir. Bu yüzyıldaki tezkireler, özellikle Nevâî'nin şair tezkiresini örnek almaları açısından incelenecektir.

Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eseri Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir tezkiredir ancak Mustafa İsen'in *Şair Tezkireleri* adlı çalışmasında belirttiğine göre "Anadolu'da meydana gelen tezkirelere modellik etmiş olması" (9) sebebiyle Osmanlı edebiyatı açısından da önemi büyüktür ve eser 1498 yılında son halini almıştır (19). Nevâî, "Türkî dil"de yazdığı bu ilk tezkireyi Hüseyin Baykara'ya ithaf etmiş ve eserin sekizinci meclisini ona ayırmıştır. XVI. yüzyılda Anadolu'da yazılan tezkirelerde Nevâî maddesine yer verilmez. Bunun sebebi tezkirecilerin Anadolu'da yaşayan ve Osmanlıca yazan şairlere yer verme amacında olmalarıdır. Nevâî, "Çağatay dili"nde yazdığı için bu sınıfa dâhil değildir.

Osmanlı edebiyatındaki ilk tezkire yazarı olan Sehî Bey (ö.1548-49), Câmî'nin *Bahâristân* ve Devletşâh'ın *Tezkiretü'ş Şu'arâ* adlı eserlerinin yanında (bu eserler Nevâî'nin de kendi tezkiresini yazarken örnek aldığı eserlerdir) Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserini de örnek almıştır. Sehî Bey tezkiresi *Heşt Behişt*'i 1538 yılında tamamlayıp Kanunî Sultan Süleyman'a sunmuştur. Bu eserde Sehi Bey, Nevâî'yi tanımlarken onun Baykara'nın "vezir-i azamı, musahibi ve can ciğer arkadaşı" olmasına dikkat çeker ve konumu gereği bir araya geldiği devrin ileri gelenleri, zarif kimseleri ve şairlerini içeren bir tezkire yazdığını belirtir (Haz. İsen 37). Burada Nevâî'nin eseri ve üslubu Çin resim salonlarına benzetilir ve onun bu tasvirleri karşısında çok ince düşünen insanların hayran kalacağı söylenir (37).

Latîfî (ö.1582) ise *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da Nevâî'den ilk olarak tezkirenin "Mukaddime"sinin "Der Beyân-ı 'İllet-i Şi'r-Goften-i Şu'arâ ve Vech-i Nazm-kerden-i Elfâz u Ma'nâ" yani " Şairlerin Şiir Söyleme, Söz ve Mânâyı Nazm Etme Sebebi" bölümünde bahseder. Burada Latîfî, şairlerin şiir yazmaktaki asıl

amaçlarının yaratıcıyı övmek olduğunu söyler ve Nevâî'nin bir beyitini örnek verir (Haz. Canım 82). Ardından Latîfî, tezkirenin "Sebeb-i Te'lif-i Kitâb ve Bâ'is-i Tasnîf-i Mebâdi-i Hitâb" yani kitabın yazılma sebebinin anlatıldığı bölümde, bu eseri yazma işine neden giriştiğini kurgularken bir dostunun elinde Câmî'nin *Bahâristân*'ını gördüğünü söyler ve Ali Şir Nevâî'nin, Câmî'nin bu eserinin ardından "kendi diliyle" *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserini yazdığını belirtir. Latîfî'nin "elinden kitap düşmeyen, bilgili dostu" ondan da bir eser yazıp Osmanlı ülkesi şairlerini, Türkçe yazan nâzımları, Câmî ve Nevâî tarzıyla yazmasını ister (88).

Latîfî tezkiresinde Nevâî'nin adı, şairlerin hayatları anlatılırken onlarla ilişkileri (yakınlık ve tanışıklık) veya üslubunun benzerliği çerçevesinde geçer. Bu şairlerden ilki Basîrî (ö.1534)'dir. Latîfî, Basîrî'yi tanımlarken şöyle der: "Sultân Bâyezîd Hân-ı mezîdü'l-gufrân devrinün evâyilinde Hazret-i Şeyh Câmî ve Mîr 'Ali Şîr Nevâyî terbiye-nâmesiyle Rûma gelmiş ve Nevâyî dîvânın diyâr-ı Rûma evvel o getürmişdür" (189). Burada Basîrî'nin Nevâî ile tanışık olma gibi bir özelliğinden bahsedilmektedir ve hatta Osmanlı şairleri Basîrî sayesinde Nevâî'nin şiirleri ile tanışmışlardır. Nevâî'nin adı, kendisinin ve Câmî'nin huzurunda bulunmuş bir diğer şair olan Behiştî maddesinde de geçer (194). Bu maddede şairin Câmî ve Nevâî'yi tanıdığı vurgulanır (450). Kandî (ö.1554) maddesinde de aynı ifadeler vardır (450). Şair, Câmî ve Nevâî'nin huzurunda bulunmuştur. Bu üç şairin biyografileri anlatılırken onların önemli özelliklerinden biri olarak "Câmî ve Nevâî" ile tanışık olmaları mutlaka vurgulanmıştır.

Nevâî'nin adının geçtiği bir diğer madde Fuzûlî maddesidir. Fuzûlî, Anadolu sahasının dışında kalması ve merkezden uzak olması gibi sebeplerle hayatı hakkında tezkirelerde fazla bilgi bulunmayan bir şairdir. Latîfî onu şöyle tanıtır: "Nevâyî

tarzına karîb bir tarzı dil-firîbi ve üslûb-ı ‘acîbi vardur” (435). Cemîlî (ö.1543-44) maddesinde ise Latîfî şairi şöyle anlatır:

> Türkî ‘ibârât nâzımlarından ve Türkistân şâ‘irlerindendür. Elfâz u edâsı terkîb-i Nevâyîdür. Nevâyînün üç cild divanında olan eş‘ârına külliyen kâfiye-ber-kâfiye nazîre dimişdür. Ammâ didügi ecvibe ve nezâyir mücerred vezn ü kâfiyedür. Ne san‘at u hayâlde ve ne letâfet-i makâlde degüldür. Zîrâ o lisân üzre nazm-ı kelâm ve îrâd u intizâm yine Nevâyîye mahsus u muhtassdur. (217)

Latîfî burada Cemîlî’yi Nevâî ile kıyaslamakta, Nevâî’yi ondan üstün görmektedir. Cemîlî’nin nazirelerini sadece vezin ve kafiye açısından Nevâî’ye denk görüp sanat, hayal, güzellik ve söyleniş bakımından ise eksik bulmaktadır. Fuzûlî ve Cemîlî maddelerinde diğerlerinden farklı olarak “Nevâî tarzı” diye bir tarzdan söz edilmektedir. Fuzûlî anlatılırken “cazibeli” anlamına gelen“dil-firîb” sıfatı Nevâî’nin tarzı için kullanılmış, Cemîlî anlatılırken de onun Nevâî’yi örnek aldığı, neredeyse her şiirine nazire söylediği ancak bunların Nevâî’nin şiir standardını tutmadığı belirtilmiştir. Görülmektedir ki Nevâî’nin tarzının farkı şiirindeki “hayal” ve “anlam” yaratıcılığından kaynaklanmaktadır.

Âşık Çelebi’nin *Meşâirü’ş-Şu‘arâ* adlı tezkiresine bakıldığında da XVI. yüzyıl tezkirecilerinin Nevâî hakkındaki genel görüşlerinin değişmediği görülür. Adı ilk olarak “Fasl-ı evvel” bölümünde, Devletşâh ve Câmî’nin tezkireleriyle beraber *Mecâlisü‘n-Nefâis* yazarı olarak anılır (Haz. Kılıç 245). Nevâî, daha sonra aşağıda kapsamlı olarak anlatılacak olan Ahmet Paşa maddesinde, Sultan Bayezid’e otuz üç gazel göndermesi ve sultanın Ahmet Paşa’dan onlara nazire yazmasını istemesi ile anılır (290). Yine Basîrî maddesinde, onun Sultan Bayezid’e, Câmî ve Nevâî’nin gazel, kitap ve sipariş-nâmelerini getirdiği belirtilir (421). Âşık Çelebi, Subhî

maddesinde şöyle der: “Fakîr ibtidâ mülâkâtumda Nevâ‘î’nün bu matlaına nazâre didüm diyü iftihâr u ibtihâc ile okıdugı matla budur” (1280). Bu ifade göstermektedir ki Nevâî’ye nazire söylemek gurur ve mutluluk verici bir olaydır. Âşık Çelebi tezkiresindeki diğer maddelerde Nevâî’ye, *Mecâlisü‘n-Nefâis* yazarı olması, “Türkî dil”de şiir söyleyen “iyi” şair olması, şairlerin ondan etkilenme ve onunla tanışık olmasına göre yer verilir.[7]

Son olarak Kınalızâde Hasan Çelebi’nin tezkiresi *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’ya bakıldığında da Nevâî’nin adının Ahmed Paşa maddesinde, Anadolu’ya otuz üç gazel göndermesiyle anıldığı görülür (110). Basîrî maddesinde şair şöyle tanıtılır: “Horâsândandur. Nevâ’î mezbûrı Mecâlisü’n-nefâ’is adlu kitâbında îrâd itmişdür. Hazret-i Monlâ Câmî ve Nevâ’înün gazelleri ve sipâriş- nâmeleriyle Sultân Bâyezîde gelmişdür” (176-77). Basîrî burada, Âşık Çelebi’de olduğu gibi, Câmî ve Nevâî’nin gazel ve sipariş-nâmelerini Sultan Bayezid’e getirmesiyle tanıtılır. Sonrasında Nevâî’nin adı, Behiştî maddesinde şu şekilde geçer: “Sultân Bâyezîd zemânında kendüsinden bir vaz’-ı menfûr bürûz u zuhûr idicek ‘Acem diyârına seyâhata gidüp anda Monlâ Câmî ve Nevâ’î hidmetine vâsıl olmagla niçe ma’ârif ü fezâ’ile nâ’il olmış idi” (186). Burada da şairin Câmî ve Nevâî ile tanışık olmasına vurgu yapılmıştır. Sânî-i Sânî maddesinde ise ondan şu şekilde bahsedilir: “Eş’âr-ı Fârisiyye ve ‘ale’l-husûs Nevâ’î eş’ârını çok tetebbu’ itmekle hayli miknet ü iktidâr ve ma’ânî vü letâ’if-i bî-şümâr tahsîl itmişdür” (196). Burada da şairin Nevâî’nin şiirlerini çok okuması ve tetkik etmesi özelliğinden bahsedilmiştir. Kınalızâde’nin Nevâî’ye değindiği bir diğer madde de Cemîlî maddesidir. Onun şiirlerinin “Nevâî tarzı”nda olduğu söylenir (215). Son olarak Şâh Mehemmed maddesinde şairin Nevâî’nin *Mecâlisü‘n-Nefâis* adlı eserini Farsçaya tercüme ettiği söylenir (421).

---

[7] Sf. 662, 698, 927, 994, 1057, 1359, 1419, 1431, 1465, 1484, 1576.

Hasan Çelebi'nin tezkiresinde de diğer tezkirelerden farklı olmayarak Nevâî ile şairlerin arasındaki bağ ondan etkilenmeleri ve onunla tanışık olmaları durumuna göre ya da Orta Asya ile ilkişkileri ve "tarz"ları ile kurulmuştur.

B. Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiir Yazma Geleneği

Nevâî'nin Osmanlı şairleri üzerindeki tesirlerini gözlemlemenin önemli bir diğer yolu da Anadolu'da Çağatayca şiir yazan şairlere ve onların "Çağatayca" yazma sebeplerine bakmaktır.

Anadolu'dan çeşitli sebeplerle Orta Asya'ya giden ve Çağatayca şiirler yazan şairler olduğu bilinmektedir. Bu geleneğin Ali Şir Nevâî'nin etkisi ile başladığını söylemek mümkün değildir ancak onun Anadolu'da tanınması ve bilinmesi ile Çağatayca yazılan şiirler artmıştır. Osman Fikri Sertkaya, "Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevayî Tarzı ve Nevayî'ye Anadolu'da Yazılan Nazireler" adlı yazısında, Anadolu'da gelişen edebiyatı Orta Asya edebiyatının bir devamı olarak görür ve Anadolu şairlerinin Doğu Türkçesi ile şiir söyleme geleneğini terk etmediklerini belirtir. Bunun ilk örneğinin Şeyyad Hamza'nın dokuz beyitli bir mülemma gazeli olduğunu; Ahmed-i Dâî, Kaygusuz Abdal, Sâfî ve Karamanlı Nizâmî'nin de bu geleneği devam ettirdiğini söyler[8] (129). Sertkaya tespit ettiği şiirler sonucunda Anadolu'da Doğu Türkçesi ile şiir söylemenin bir gelenek olduğunu ve bu geleneğin temelinin de Türk kültürünün birlik ve beraberliğinin devamlılığına dayandığını belirtir ve ekler: "Anadolu Türkleri ile Doğu Türklerinin şiir dili arasında bu günkü kadar büyük bir fark olmadığını görüyoruz. Dolayısıyla Türk dünyasının şair ve yazarları birbirini okuyup anlıyor ve birbirlerine nazireler yazıyorlardı" (139).

[8] Sertkaya yazısında Doğu Türkçesi ile şiir söyleme geleneğini beş bölüme ayırır. Burada ilk grup Lutfî ve Nevâî'den önce Doğu Türkçesi ile şiir yazan şairler, ikincisi Lutfî ve Nevâî çağı şairleri, üçüncüsü Lutfî'ye nazire yazan şairler, dördüncüsü Nevâî'ye nazire yazan şairler ve sonuncusu şairlerin birbirlerine nazireleridir. Sertkaya şairlerin ve belliyse nazire yazdıkları şairlerin adlarını bir tabloda yüzyıllara göre verir.

Sertkaya bunun dışında, 1970, 1971, 1973 ve 1977 yıllarında yayımladığı "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri" adlı yazı serisinde Nedîm, Şeyh Galip, Ahmed-i Dâ'î, Lutfî, Sekkakî, Sâfî, Fuzûlî gibi şairlerin Çağatayca yazdıkları şiirleri sunar.

Sigrid Kleinmichel "Ali Şir Nevayi ve Osmanlı Şairleri" adlı yazısında, Çağatayca şiir yazma geleneği konusunda Sertkaya'dan daha farklı tespitler yapar. Kleinmichel ilk olarak, Osmanlı Türk şiirinde kesintisiz bir Çağatayca şiir yazma geleneği olduğunu, şimdiye kadar Çağatayca şiir yazmış kırka yakın Osmanlı şairinin bulunduğunu söyler (697). Nevâî'den önce, Ahmed-i Dâ'î'nin (15.yy) Çağatayca bir *İskendernâme*'si ve Sâfî adlı bir şairin de Çağatayca bir gazeli olduğunu aktarır. Ona göre, bunlar göstermektedir ki Anadolu'da Nevâî'nin şiirleri tanındığında, Çağatayca şiirin kabulü için hazır bir ortam bulunmaktadır (698). Bu ortamın oluşmasının hazırlayıcısı da Timur'la Anadolu'ya gelen şair ve bilim adamları olmalıdır.[9]

XV. ve XVI. yüzyıllarda farklı bir kültür atmosferi ile karşılaşılır. XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet (ö.1481) ve II. Bayezid (ö.1512)'in Orta Asya şairleri ve bilim adamlarına büyük ilgisi vardır. Halil İncalcık'ın aktardığına göre Câmî'nin hac dönüşü Şam'a geldiğini öğrenen Fatih Sultan Mehmet, elçisi Hoca Ataullah Kirmâni aracılığıyla Câmî'ye 5000 altın gönderip İstanbul'a gelmesi halinde de 100.000 altın teklif etmiştir (130). Buna karşın Câmî bu teklifi kabul etmemiştir. Fatih'in ardından tahta geçen II. Bayezid de Câmî'yi İstanbul'a çağırmış ancak Câmî bu teklifi de reddetmiştir. Cemal Kurnaz, "Anadolu ve Orta Asya Edebî İlişkileri" adlı yazısında Fatih Mehmet ve oğlu II. Bayezit dönemlerinde Herat, Akkoyunlu ve hatta Hint saraylarıyla Anadolu arasında fikrî ve edebî ilişkilerin olduğunu, bu iki padişahın başka ülkelerdeki tanınmış ilim adamları ve şairleri kendi saraylarına davet ettiklerini, gelmeyenlere hediyeler, caizeler ve mektuplar yollayarak Türk-İslam

[9] Bu konuda Kleinmichel, Hikmet Ertaylan'ın 1952 yılında yayımlanan *Ahmed-i Dai: Hayatı ve Eserleri* kitabına atıfta bulunur. Ahmed-i Dâ'î'nin Çağatayca bir eser yazmasını Timur'la Anadolu'ya gelen şair ve bilim adamları ile tanışmasına bağlar.

dünyasındaki manevî etkilerini artırmaya çalıştıklarını belirtir (231). Dolayısıyla Orta Asya ile kurulan kültürel ilişkiler sonucunda Anadolu'da Nevâî'nin etkileri yoğunlaşmıştır.

"Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiir yazmayı denemelerinin sebepleri nelerdir?" gibi bir soru sorulduğunda ise verilecek ilk cevap Nevâî'nin şiirlerini yazdığı "Çağatayca"nın Osmanlı şairleri için kendi sanat ve şairlik güçlerini ölçebilecekleri, Farsçadan farklı yeni bir alan olmasıdır. Üstelik Nevâî onlar için Farsçadan farklı bir dilde tezkire yazan ve hamsesi olan "üstad" bir şairdir. Bu duruma Kleinmichel şöyle bir yorum getirir:

> Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nda Ali Şir Nevayi şiirine olan hayranlığın Çağatayca beyitler yazmayı teşvik ettiği hususunda şüphe yoktur. Bu şiirler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nazımdan anlayan Osmanlıca konuşurlarının hoşuna gitmekteydi. Şair dostlarının Farsçası karşısına, kendilerine yakın olan bir dilde, bu kadar büyük bir eseri ortaya koymuş olması gerçeği de Nevai'ye duydukları derin hayranlığa katkıda bulunmuş olmalıdır. (701)

Şairler, Nevâî'ye duydukları hayranlık sonucunda Çağatayca şiir yazmışlardır ama onları Çağatayca yazmaya iten tek sebep bu değildir. Kleinmichel, düşüncelerine şöyle devam eder: "Şu anki bilgilere göre bence Osmanlı şairleri Çağatayca şiirleriyle virtüözlüklerini kanıtlamak istemişlerdir. […] Şair isterse bu dille de yazabileceğini göstermek için eserine bir de Çağatayca şiir eklemektedir" (701). O halde "Çağatayca", şairler için Farsçadan "farklı" bir dilde de şiir yazabildiklerini kanıtlamalarının bir yoludur. Kleinmichel'e göre Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiir yazmalarının son bir sebebi daha vardır. Ona göre bu şiirler, "şair çevrelerinde hoş

görülen bir espriyi andırmaktadır" (701). Böylece farklı bir dilde ifade edilen arzu, dil bakımından yabancılaştırılarak hafifletilmektedir.[10]

Çağatayca şiir yazmanın, Osmanlı şiirinde bir geleneğe dönüştüğü görülür. En çok XVI. yüzyılda etkisini gösteren bu gelenek, sonraki yüzyıllarda azalarak devam etmiştir. Bunun bir sebebi, Anadolu ve Orta Asya kültür ilişkilerinin zayıflamasıyla birlikte XVI. yüzyıldaki canlı kültürel ortamın kaybolması, bir diğer sebebi de Çavuşoğlu'nun da belirtmiş olduğu gibi (35) XVII. yüzyılda Sebk-i Hindî'nin başlaması olmalıdır.

C. Nevâî'nin Osmanlı Edebiyatına Etkileri

Kleinmichel, Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki etkisinin iki edebî türde düzenli olarak görüldüğünü söyler. Bunların ilki tezkire, ikincisi de "hamse" yani mesnevîdir (699). Üçüncü tür ise yapılan çalışmalar ve Nevâî'ye "nazîre" olarak yazılan şiirler sonucu, gazeldir.

Tezkire türüne bakıldığında, yukarıda da değinildiği gibi XVI. yüzyılda Anadolu'da yazılan ilk tezkirelerden Sehi Bey'in *Heşt Bihişt* ve Latîfî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sının, Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserini model aldığı görülür.

Sigrid Kleinmichel, "Herhâlde, Çağatayca yazılmış bir tezkirenin varlığı, Osmanlı şairlerine elbette Osmanlıca eser yazma cesareti vermiş olmalıdır. Böylece tezkire ile ilişkili olarak, edebiyat alanında önemli olan bu üç dilin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çok yönlü etkileşimini belirleyebilmekteyiz" (700) diyerek Nevâî'nin etkisini ortaya koymuştur. Eleazar Birnbaum ise "The Ottoman and

---

[10] Kleinmichel burada "Şair, bir bakıma, eğer sizin dilinizde şiir yazmış olsaydım şunu şunu diyecektim, ama maalesef başka bir dilde şiir söylüyorum, demektedir" (701) diyerek kendisinde bu izlenimi yaratanın adı Bahtî olarak bilinen ama sonradan Bahşı şeklinde düzeltilen şairin Nevayi'nin bir gazeline yazdığı iki nazire olduğunu söylemiş ancak sebeplerini açıklamamıştır.

Chagatay Literature" adlı yazısında Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesinde Nevâî'nin şiirlerinin yazma nüshasının olmasına karşın II. Bayezid zamanından önceki yerel şairler arasında onun çok bilinmediğini söyler (166). Nevâî'nin gazelleri, Latîfî ve Kınalızâde tezkirelerinde anlatıldığına göre ilk olarak Basîrî tarafından Anadolu'ya getirilmiştir. Latîfî, Basîrî maddesinde Nevâî'nin Divanı'nı Anadolu'ya önce onun getirdiğini söyler (189). Kınalızâde Hasan Çelebi de Basîrî'nin Câmî ve Nevâî'nin gazelleri ve sipâriş- nâmelerini Sultân Bâyezîd'de onun getirdiğini anlatır. (176-177). Bu bilgiler dışında, Nevâî'nin gazellerinin Anadolu'ya nasıl geldiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Nevâî'nin Osmanlı şairleri üzerindeki etkileri söz konusu olduğunda Ahmet Paşa önemli bir aktördür. Bu sebeple ilk olarak Nevâî'nin Ahmet Paşa üzerindeki tesirleri meselesi incelenecek, ardından diğer şairler üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

1. Ahmet Paşa ve Nevâî

Nevâî ve Ahmet Paşa arasındaki etkileşimin ilk habercisi Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkirelerindeki ifadelerdir. İlk olarak Âşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şu'arâ* adlı tezkiresinde Ahmet Paşa ve Nevâî ilişkisini şu şekilde aktarır:

> Ahir ömrinde Sultan Bayezid'e Nevâ'î otuz üç gazel göndermişdür ki birisi bu gazeldür ki matla'ı budur.
>
> *Matla-ı Nevâ'î*
>
> Ol-perî-peyker ki hayrân bolmış ins ü cin ana
> Cümle 'alem mana hayrân u min hayrân ana
>
> Sultân Bayezid bu gazelleri Ahmed Paşa'ya gönderüp nazîre dimek emr itdükde cümlesine nazîre diyüp lâkin Nevâ'î gazellerinün iyilügi

vezâret bereketi ve pâdşâhun eser-i şeref-i sohbetidür dimegi bu gazelün makta'ında bu vech ile eda etmişdür.

Makta

Sözde 'uşşakı muhayyir eyle dirsün Ahmed'e

Böyle gûyâ olmağa kûyûn gerek bûstân ana (290-291)

Kınalızâde Hasan Çelebi ise Nevâî ve Ahmet Paşa konusunda, tezkiresinde şöyle der: "Râkımü'l-hurûfun ceddi olan Mîrî Efendiden vâlid-i firdevs-mekân rivâyet iderler idi ki Ahmed Paşanun evâ'il-i hâlde didügi eş'âr u makâlde çün hâlet ü melâhat yog idi. Sonra Emîr 'Alîşîr Nevâ'î otuz üç dâne gazel göndermiş idi. Ahmed Paşa ana iktidâ itmekle üslûb-ı şi'ri hûb ve tarz-ı güftârı mergûb olmış idi" (110). Bu ifadeler Tanzimat dönemi düşünürleri ve ardından XIX. ve XX. yüzyıl araştırmacılarını Nevâî'nin şiirlerinin Ahmet Paşa'yı nasıl ve ne kadar etkilediği, bu etkilenmenin Osmanlı şiirine nasıl yansıdığı ve Ahmet Paşa'nın hangi şiirlerinin Nevâî'ye nazire olduğu gibi sorular sormaya yöneltmiştir.

Fuad Köprülü, 1934 yılında yayımladığı "Ali Şîr Nevâî ve Te'sirleri" adlı yazısında Nevâî'nin tesirlerini Ahmet Paşa üzerinden okumakta ve bazı eleştirilerde bulunmaktadır. Köprülü'ye göre, Namık Kemal'den başlayarak, *Osmanlı Şiir Tarihi* yazarı Gibb ve *İran Edebiyatı Tarihi* yazarı Edward Browne'a kadar Anadolu'daki Nevâî tesirinin Ahmet Paşa (ö. 1497) ile başladığı ve onun Nevâî'nin şiirlerini taklit ettikten sonra iyi bir şair olduğu gibi bir inanış vardır. Bu inanış da Hasan Çelebi'nin tezkiresindeki ifadeye dayanmaktadır. Köprülü de tezkirelerden yola çıkarak yapılan çıkarımların ve iddiaların[11] yanlış olduğunu vurgulayarak, Nevâî'ye pek çok nazire yazmasına karşın Ahmet Paşa'nın "şairlik şahsiyetinin teşekkülünde" Nevâî'nin hiçbir tesirinin olmadığını çünkü Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi ilk okuduğu zaman zaten

[11] Köprülü burada bir dipnot ile Ali Emirî Efendi ve Namık Kemal'in "Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi tanzir ettikten sonra iyi bir şair olduğunu kabul ettiği iddiası"nın gerçeği yansıtmadığını açıklıyor.

“kemalini bulmuş bir şair” olduğunu söyler. Ahmet Paşa’yı “Nevâî mukallidi” olarak tanımlayanların aldandıklarını da ekler (264-65-66).

Osman Fikri Sertkaya, 1970 yılında yayımlanan “Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri” adlı yazısında çok kısa bir şekilde Ahmet Paşa ve Nevâî konusuna değinir. Bu yazıda Sertkaya, Köprülü’nün değerlendirmelerine katıldığını belirtir ancak başka bir konuya daha dikkat çeker. Birçok edebiyat tarihinde yer verildiğini söylediği “Ahmet Paşa’nın Nevâî’ye Çağatayca nazire yazdığı” iddiasını reddeder. Ahmet Paşa’nın, Nevâî’nin şiirlerini görmüş olmasına karşın ona Çağatayca nazire yazmadığını söyler (3). Sertkaya bu konudaki iddialarını güçlendirir ve şöyle der: “Ahmed Paşa, Nevâyî’nin şiirlerini okumuş ve onun şiirlerinde gördüğü mazmunları, görüşleri, konuları kendi şivesi ile ve Anadolu şiir geleneğine uygun bir tarzda yazmıştır ki bunlara da nazire demek doğru değildir” (4). Sertkaya burada, yukarıda aktarılan Köprülü’nün değerlendirmesinin ötesine geçmektedir. Köprülü, Ahmet Paşa’nın Nevâî’ye “epeyce nazireleri” olduğunu söylemekte (265), sadece Ahmet Paşa’nın Nevâî’yi okuduktan sonra büyük bir şair olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır ve Ahmet Paşa’nın Nevâî’ye “Çağatayca nazire” yazmadığını savunmaktadır. Sertkaya, Ahmet Paşa’nın Nevâî’nin şiirlerini okumasının çok normal olduğunu, iki şairin de aynı dönemde yaşadığını belirttikten sonra Nevâî’yi Ahmet Paşa dışında başka şairlerin de tanıdığını ve onların Nevâî’ye Çağatayca nazireler söylemiş olduklarını ekleyerek yazısını tamamlamaktadır (4).

Bu konuda Mehmet Çavuşoğlu, 1976 yılında yayımlanan “Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu’da Nevâyi Tesiri Üzerine Notlar” adlı yazısında Nevâî’nin Osmanlı şairleri üzerindeki etkilerini yaklaşık olarak XVI. yüzyılın sonuna kadar inceler. Çavuşoğlu, Âşık Çelebi’nin ve Kınalızâde Hasan Çelebi’nin tezkirelerindeki ifadelerden yola çıkarak Nevâî’nin Sultan Bayezid’e otuz üç gazel gönderdiği, bunun

üzerine Bayezid'in Ahmet Paşa'dan bu gazellere nazire yazmasını istemesi ve Kınalızâde'nin bu gazeller sayesinde Ahmet Paşa'nın şiirinin güzelleştiği iddiasını ele alır. Bu konuda şöyle bir sonuca varır: "Bu rivayetlere bakıldıkta Ahmed Paşa'nın Nevâyî'nin gazellerini gördüğünü ve tanzir ettiğini kabul etmek gerekir" (26). Ancak Çavuşoğlu'na göre Ahmed Paşa'nın divanı ile Nevâî'nin divanı vezin, kafiye ve redif bakımından incelenmeden ve hangi şiirlerin nazire olabileceği tespit edilmeden inandırıcı bir sonuca varmak mümkün değildir. Bunun yanında tezkirelerdeki bilgiler ve Anadolu'da yazılmış olan Çağatayca şiirler göstermektedir ki Nevâî, Osmanlı şairlerince bilinmekte ve bazı şairler arasında Çağatayca şiir yazma modası bulunmaktır. O halde, Nevâî'nin Bayezid'e şiirler göndermiş olması ve sultanın da bu şiirlere nazire yazılması için büyük bir şairi görevlendirmesi uzak bir ihtimal değildir fakat Ahmet Paşa'nın şiirlerinin Nevâî'ye nazireler yazdıktan sonra güzelleştiği "ciddiyeti münakaşa edilebilecek bir iddiadır" (26-27).

1999 yılında Sigrid Kleinmichel, "Mir Aliser Navâ'î und Ahmed Pasa" adlı Almanca[12] yazısında öncelikle "Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi okuduktan sonra iyi bir şair olduğu" meselesine değinir. Sonrasında ise Nevâî ve Ahmet Paşa'nın gazellerini biçim ve içerik açısından karşılaştırır. Kleinmichel değerlendirmelerini yapmadan önce "nazire"nin ne olduğu üzerine tartışır ve ardından Ahmet Paşa'nın şiirlerinin nazire olup olmadığını sorgular. Kleinmichel'e göre Ahmet Paşa, Nevâî'nin 33 gazelini görmüştür. Şiirler arasındaki redif benzerlikleri ve diğer benzerlikler şiirlerin nazire olabileceğini göstermektedir ancak şairlerin farklı karakterleri de bu şiirlere yansımıştır. Dolayısıyla bir şairin diğer bir şairden üstün olduğunu bu şiirlere bakarak söylemek ve Kınalızâde tezkiresindeki "Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi okuduktan sonra iyi bir şair olduğu" iddiasını da bu şiirlerden yola çıkarak desteklemek

[12] Almancadan çeviriler Doç.Dr. Nuran Tezcan'a aittir.

mümkün değildir. Bu şiirlerden çıkarılabilecek sonuç Herat ve İstanbul şairlerinin birbirleriyle şiir, sanat, kültür, estetik konularında düşünce alışverişi içinde olduklarıdır.

Yusuf Çetindağ, 2006 yılında yayımlanan *Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi* isimli kitabında Nevâî'nin XVI. yüzyıldaki tesirlerini inceler ve bunu tespit edebilmek için XV. ve XVI. yüzyıla ait yüzden fazla divanı ve divanı olmayan birçok şairi taradığını belirtir (40). Bu taramalar sonucunda Nevâî'yi doğrudan ya da dolaylı olarak tanzir eden yaklaşık yetmiş tane şair tespit ettiğini söyler (41). Bu şairlerden bazıları Nevâî'nin "zemin şiirleri"ni görmeden, örneğin Ahmet Paşa'nın tanzir ettiği bir şiiri tanzir etmişlerdir. Çetindağ'ın belirttiğine göre Nevâî'yi doğrudan tanzir eden otuz beş şair vardır (41). Çetindağ'a göre Ahmet Paşa, Nevâî'nin otuz dört gazeline nazire yazmıştır (42). Çetindağ, Köprülü'nün ve Sertkaya'nın Ahmet Paşa'nın Nevâî'den sonra iyi bir şair olduğu iddiasına katılmamalarının haklı sebepleri olabileceğini söyler ve şöyle devam eder: "Gerçekten de Nevâî'nin bahsi geçen gazelleri Anadolu'ya geldiğinde Ahmed Paşa oldukça yaşlıydı, dolayısıyla böyle bir ihtimalin doğruluk payı çok zayıftır. Çünkü Ahmed Paşa'ya ün kazandıran birçok gazelleri ve özellikle Güneş Kasidesi gibi kasideleri daha Fatih zamanında yazılmıştı" (53). Ancak Çetindağ, Nevâî'nin Ahmet Paşa'nın meşhur olmasında payı olmasa da Ahmet Paşa'ya etkisinin de küçümsenemeyeceğini söyler. Ardından Nevâî'ye yazdığı nazirelerden iki örnek verir (53-54).

Fuad Köprülü'nün ilk olarak dikkat çektiği ve ardından yapılan çalışmalarda sorgulandığı üzere Ahmet Paşa, Ali Şir Nevâî'den tartışmasız bir şekilde etkilenmiştir. Ancak bu etkilenmenin Ahmet Paşa'yı "iyi bir şair" yaptığını söylemek için yeterli kanıt yoktur. Nevâî'nin ilk gazelleri Kınalızâde Hasan Çelebi'ye göre, II.

Bayezid zamanında Anadolu'ya ulaşmıştır ve Çetindağ'ın da belirttiği gibi Ahmet Paşa, Fatih döneminin gözde şairidir. Bu da Ahmet Paşa'nın zaten "iyi" ve gözde bir şairken Nevâî'yi okuduğu iddiasını desteklemektedir ancak Sertkaya'nın Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi okumasına karşın ondaki mazmun, görüş ve konuları kendi şiir geleneğine göre yorumladığı ve bunlara "nazire" denmesinin doğru olmadığı düşüncesi de Kleinmichel'in "nazire"nin ne olduğuna dair görüşleri ile birlikte değerlendirilerek ayrıca tartışılmalıdır.

2. Diğer şairler ve Nevâî

Nevâî'nin gazel türünde şiirler yazan şairler üzerindeki etkilerini incelemek için iki yol vardır. Bunlardan ilki tezkire yazarlarının dikkat çektikleri ilişkilerdir, ikincisi ise bu ilişkiler bağlamında ya da bağımsız olarak Nevâî'ye nazire yazan şairleri tespit etmektir. Yusuf Çetindağ, *Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi* isimli kitabında XVI. yüzyılda Nevâî'ye yazıldığını düşündüğü nazireleri tespit etmiştir. Bu tespitler, sayı bakımından oldukça şaşırtıcı sonuçlar vermektedir.

Çetindağ'a göre XVI. yüzyılda Nevâî'ye nazire yazan yetmiş civarında şair vardır (41). Çetindağ tespitlerini yaparken "Nevâî'nin şiirine doğrudan nazire olarak yazılan" veya "Nevâî'nin şiirine nazire olarak yazılmış başka bir şiire nazire olarak yazılan şiirler" şeklinde bir ayrıma dikkat çeker. Bu ayrım sonucunda doğrudan Nevâî'yi tanzir eden şair sayısının otuz beş olduğunu belirtir (41). Burada dikkate alınması gereken şiirler, doğrudan Nevâî'ye nazire olduğu tespit edilebilen şiirler olmalıdır. Sadece bu yolla ondan etkilenen şairler ile birlikte onların nasıl ve ne şekilde etkilendikleri doğru bir şekilde incelenebilir. Bu bağlamda Çetindağ'a göre doğrudan Nevâî'ye nazire yazan şairler ve sayıları şu şekildedir:

> Fuzûlî 50; Ahmed Paşa 34; Kemalpaşa-zâde 34; Lâmiî Çelebi 21; Necâtî 20; Cafer Çelebi 16; Kâtibî 10; Muhibbî 8; Karamanlı Nizâmî 8; Muhyî 8; Ulvî 8; Avnî 6; Bâkî 6; Usûlî 6; Hayâlî 5; Nevî 4; Cem Sultan 4; Âşık Çelebi 4; Basîrî 4; Ş. Yahya 4; Adlî 3; Sehî 2; T. Yahya 2; Şarklı Sürûrî 2; Mesihî 2; Adnî 1; Fedâyî 1; Kemâl 1. (42)

Görüldüğü gibi XVI. yüzyılın önemli şairlerinin hemen hemen hepsi Nevâî'ye nazire yazmıştır. Burada sorulması gereken soru, "şairlerin neden Nevâî'ye nazire yazmayı tercih ettikleri"dir. Çetindağ, nazireciliğin sebeplerini incelerken dört ayrı noktaya dikkat çeker. Bunlardan ilki şairin "beğenme ya da takdir etme" güdüsüyle nazire yazmasıdır. İkincisi "üstünlük ispatı", üçüncüsü "mürettep divana ulaşma arzusu ve akademi" ve sonuncusu "cemîle duygusuyla" yazmasıdır (33-34). Buradaki "cemîle" duygusundan kasıt, şairin beğendiği şaire "iltifat" amaçlı nazire yazması olmalıdır. Nevâî için sorulan sorunun da bu sebeplere paralel cevapları olabilir. İlk olarak, Nevâî döneminin büyük bir şairidir. Tezkireler incelendiğinde görüldüğü üzere Fars şairi Câmî ile eş değerde görülen, Osmanlı şairlerinin şiirde ulaşmak istedikleri en üst mertebededir. Yani, klasik şiirin geldiği en üst noktadadır. Kendine has bir üslubu olan ve diğer şairler tarafından "üstad" olarak kabul edilen bir şairdir. Bu yüzden şairler ona nazirelerini "beğenme ya da takdir etme" güdüsü ile yazmış olmalıdırlar. Diğer bir sebep, Nevâî'nin Osmanlı şairleri için Farsçaya alternatif bir dilde şiir yazmasıdır. Üstelik bu alternatif dil Türkçeye benzemekte ve şairler "aynı kafiye"yi kullanmakta zorluk çekmemektedirler. Çetindağ bu konuda şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Nevâî'ye yazılan nazirelerde özellikle kafiye ve redifin önemli bir etken olduğunu gördük. Şairler ilk sefer Nevâî tarafından kullanılan orijinal redifli gazelleri daha çok tanzir etmişlerdir" (42). Çetindağ, bu rediflere örnek olarak da Nevâî'nin *Garâibü's-Sıgâr* ve *Nevâdirü'ş-Şebâb* adlı

eserlerinde bulunan “-ân ana” redifli gazelini gösterir. Otuza yakın şairin bu gazele nazire yazdığını söyler (70). Ardından “-ân birle bahs”, “-în salıp”, “-ânım bar imiş”, “-âb köz” diye devam ederek 267 tane farklı redifli gazele yazılan nazireleri tespit eder. Bu da Nevâî’nin gazellerinin Osmanlı şairleri için “orijinal” olduğunu göstermektedir. Çetindağ, nazire konusunda bir noktaya daha dikkat çekmektedir. Nevâî’ye nazire yazan şairler iki yöntem kullanmışlardır. Bazıları dış yapıyla beraber iç yapıyı da almış, bazıları ise sadece dış yapıyı almışlardır (42). Bazı şairler için Nevâî’nin kullandığı kafiye kadar onun hayalleri ve mazmunları da önemli olmuştur. Bu şairlere örnek olarak da Çetindağ, “Muhyî, Muhibbî, İbn Kemal ve Cemîlî”yi örnek verir. Bu durum, adı geçen şairlerin şiirlerinin dış yapısı kadar iç yapısının da Nevâî etkisinde olduğunu gösterir. Nevâî’nin Baykara’nın sarayında ve onun hâmiliğinde bir şair olması Osmanlı şairlerinin olmak istedikleri ve imrendikleri bir konumdur. Bu da onların Nevâî’ye nazire yazmalarının bir sebebi olmalıdır.

Muhibbî (ö.1566), Kanunî Sultan Süleyman’ın mahlasıdır. Çetindağ, yukarıda onun adını Nevâî’den etkilenen şairler listesinde sıralamıştır. Ayrıca “Ali Şir Nevâî’nin Osmanlı Şiirine Tesiri” adlı yazısında Muhibbî’nin Nevâî’ye yazdığı nazireleri ve ondan ne surette etkilendiğini tespit etmiştir. Çetindağ bu yazısında başka bir tespitte daha bulunmaktadır. Osmanlı’da sultan şairlerin Nevâî’ye nazire yazma geleneği Avnî ile başlayıp Adlî, Selimî ve Muhibbî ile devam etmektedir. Osmanlı sultanlarının Nevâî’ye gösterdiği bu ilgi ve yakınlık diğer şairlerin de ilgisini artırmıştır (229). Bu tespit, Osmanlı şairlerinin Nevâî’den etkilenmelerinin bir sebebini daha ortaya koymaktadır. En büyük “patron” olan sultanın tanzir ettiği şairi tanzir etmek, şairler için örnek alınması gereken bir durum olmalıdır.

Ali Şir Nevâî, hamse sahibi bir şair olarak mesnevi alanında da önemli bir noktaya ulaşmıştır. Yukarıda kapsamlı olarak anlatıldığı üzere, Nevâî’nin

hamsesindeki eserlerin tamamı Genceli Nizâmî'ye nazire[13] olarak yazılmıştır. Hamse meydana getirmek, yani beş tane mesnevi tamamlamak ise "zor" bir iştir. Bu sebeple Levend şöyle der: "[H]amse meydana getirmek, eski şairlerce hayatta ustalığın ve başarının ölçüsü sayılmıştır" (75).

Sigrid Kleinmichel, "Ali Şir Nevayi ve Osmanlı Şairleri" adlı yazısında Osmanlı şairlerinin hamse yazma arzularını şu şekilde açıklar: "Anadolu'da mesnevi yazmak ve İran şairi Nizamî'den ilham almak Nevayi'den çok önce başlamıştır. Buna rağmen, birçok şaire mesnevi külliyatı oluşturma fikrini veren şeyin, Osmanlı İmparatorluğunda çok okunan Nevayi'nin *Hamsesi* olma ihtimali yüksektir" (700). Bu da göstermektedir ki Osmanlı şairleri için tezkire türünde "model" olan, kendisine gazel türünde pek çok şair tarafından nazireler yazılan Nevâî, mesnevi türünde de "hamse" oluşturma düşüncesiyle örnek alınmıştır. Eleazar Birnbaum, "The Ottomans And Chagatay Literature " adlı yazısında Osmanlıca yazılan pek çok mesnevi olduğunu belirttikten sonra bunların, Nevâî'nin Çağatay Türkçesi ile yazdığı öncü hamsesinin etkisi altında yazıldığını söyler (168).

Bu çalışmada ise Nevâî'nin 1484 yılında tamamladığı ve Lâmiî Çelebi tarafından Osmanlıcaya tercüme edilen *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi ele alınacaktır.

[13] Agâh Sırrı Levend, burada nazire kelimesi yerine "cevap" kelimesini kullanmayı tercih ediyor. Detaylı bilgi için bkz. "Nazire, Cevap, Tercüme", sf: 81, 82, 83.

İKİNCİ BÖLÜM

II. *FERHÂD U ŞÎRÎN MESNEVİSİ*: NEVÂÎ VE LÂMİÎ ÇELEBİ

Lâmiî Çelebi (d.1472 - ö.1532), Osmanlı Devleti'nin üç sultanı; II. Bayezit (1448-1512), Yavuz Sultan Selim (1470-1520) ve Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) dönemlerinde yaşamış ve çok sayıda eser vermiş bir şairdir. Lâmiî Çelebi, Bursa'da doğmuştur ve ailesi Bursa'nın ileri gelenlerindendir.[14] Dedesi Ali Paşa, Timur tarafından Semerkant'a götürülmüş ve orada kısa sürede nakkaşlık öğrenip Bursa'ya geri dönmüştür. Bursa'nın ünlü camii Yeşil Cami'nin ve diğer pek çok caminin süslemelerini yapan Nakkaş Ali'dir. Lâmiî Çelebi, döneminin çoğu şairi gibi İstanbul'da yaşamamış, bütün eserlerini Bursa'da yazmıştır.

Lâmiî Çelebi'nin Osmanlı edebiyatı açısından önemi, çok sayıda eser vermesi ve bu eserlerin klasik edebiyat repertuvarını zenginleştirmiş olmasıdır. Eserlerinin çoğu Arapça ve Farsçadan tercümedir. Özellikle Farsçanın önemli şairi Câmî'den yaptığı çeviriler, onun tezkire yazarlarının aktardığı üzere, "Câmî-i Rûm" olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Lâmiî'nin Nevâî ile ilişkisi de yine bir "tercüme" eser olan *Ferhâd u Şîrîn* üzerindendir. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Lâmiî Çelebi ve Orta Asya ilişkisi sorgulanacak, ardından *Husrev ü Şîrîn* olarak ortaya çıkan ve Nevâî ile *Ferhâd u Şîrîn*'e dönüşen mesneviler

[14] Lâmiî Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. **1.** Kut Alpay, Günay. "Lâmiî Chelebi and His Works". *Journal of Near Eastern Studies*. Vol. 35, No. 2, 1976. **2.** Tezcan, Nuran. "Bursalı Lâmiî Çelebi". *Türkoloji Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979. **3.** Eğri, Sadettin. *Şerefü'l-İnsan*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2011.

incelenecek ve Lâmiî Çelebi'nin bir Çağatay şairi olan Nevâî'yi tercüme etme sebepleri sorgulanacaktır.

A. Lâmiî Çelebi'nin Câmî ve Nevâî ile İlişkisi

Nuran Tezcan, "Câmî-i Rûm Olarak Lâmiî Çelebi" adlı yazısında, Anadolu'da hâmiliğin rolünü, bununla bağlantılı olarak yazılan ilk mesnevilerdeki "dil" problemini ve "Türkçe" ile mesnevi yazmanın zorluklarını örnekleriyle irdeledikten sonra Osmanlı şair ve yazarlarının, Fars şair ve yazarlarıyla boy ölçüşme ve onları aşan bir edebiyat yaratma iddiasına girdiklerini söyler (169). XV. yüzyılın sonunda ise Fars edebiyatıyla aynı boyutta eserler verdiklerini ileri süren Osmanlı şairleri, Osmanlı'nın Câmî'sini yaratacaklardır. Tezcan'a göre ise bu isim Lâmiî Çelebi'dir (172).

Lâmiî Çelebi'nin Câmî'ye benzetilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Tezcan'ın aktardığına göre, *Latîfî Tezkiresi*'nde eserlerinin çokluğu ile, diğer tezkirelerde ise Câmî'den çok sayıda eser çevirdiği için Câmî'ye benzetilmiştir. Tezcan ilk bakışta görülen bu benzerlikten başka, Lâmiî'nin aynı zamanda Câmî'yi kendisine model olarak aldığını söyler (172). Çalışmasının devamında iki şairin hayatlarındaki ve eserlerindeki paralellikleri inceler.

Lâmiî'nin hayatına bakıldığında Orta Asya ile ilişkisi bağlamında göze ilk çarpan dedesinin Semerkant'a gidip gelmiş olmasıdır. Bu vesileyle Lâmiî Çelebi Orta Asya kültürüne aşina olmalıdır. Lâmiî'nin *Münşeat*'ına[15] bakıldığında ise Çağatayca bir mektup olduğu görülür. Bu da Lâmiî Çelebi'nin Çağataycayı çok iyi bildiğini gösterir. Bu mektupta Lâmiî, Çağataycadan "Uygur ibaretince yani Tatar dilince" diye bahsetmekte ve Nevâî'ye birkaç kere atıfta bulunmaktadır. Sertkaya,

[15] Lâmiî Çelebi'nin *Münşeat*'ı Hasan Ali Esir tarafından 2006 yılında yayımlanmıştır.

2006 yılında yayımladığı “Lâmi‘î Çelebi’nin Doğu (Çağatay) Türkçesi ile Bir Mektubu” adlı yazısının ilk kısmında Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiir yazma geleneğine dair yapılan çalışmaları ve Çağatay şairlerinin Osmanlı edebiyatı üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmaları sıralar. Ardından yazısında, adı geçen mektubu ve Türkiye Türkçesine çevirisini yayımlar. Bu mektupta Lâmiî Çelebi, Ali Şir Nevâî’yi şu şekilde tanımlamaktadır: “[I]şk u hevâ meyhânesi-ning dürd-nûşı vü berg ü nevâ gülşeni-ning andelîb-i pür-cûşı a‘ni melikü’ş-şuarâ ve makbûlü’z-zurafâ Nevâyî” (178). Bu ifadelerden Lâmiî Çelebi’nin Nevâî’nin eserlerini bildiği ve onu üstad bir şair olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Lâmiî Çelebi’nin Câmî ve Nevâî’ye yakınlık duymasının diğer bir sebebi iki şairin de Nakşibendî tarikatına mensup olmalarıyla ilgilidir. Yukarıda değinildiği üzere Nevâî, 1476’da Câmî’nin irşadiyle Nakşibendî tarikatına girmiştir. Aynı şekilde Lâmiî Çelebi de Tezcan’ın “Bursalı Lâmiî Çelebi” adlı yazısında aktardığına göre, Emîr Ahmed Buhârî’ye büyük hayranlık duymaktadır. Bu hayranlık ve bağlılık bütün hayatı boyunca sürmüş, Lâmiî kişiliğini Nakşibendî tarikatında bulmuştur ve daha sonra bu tarikatın şeyhi olmuştur (306-307). Yine Tezcan “Medine’deki *Gûy u Çevgân* Yazmaları” adlı yazısında Lâmiî’nin, Emir Buhârî’nin Bursa’daki halifesi olduğunu söyler (280). Sadettin Eğri ise *Şerefü’l-İnsan* adlı çalışmasının başında Lâmiî’nin hayatını anlatırken şöyle der: “Lâmi‘î Çelebi’nin Nakşîbendîliğe yönelmesinin sebeplerini, iki büyük üstad olarak kabul ettiği Ali Şir Nevâyî ile Abdurrahman Câmî’nin aynı tarikata mensup oluşlarına ve Bursa’da sürekli ve büyük şöhrete sahip olan Emir Buhârî’ye olan yakınlık ve sevgisine bağlamak mümkündür”(30). Günay Kut Alpay da “Lâmi‘î Chelebi and His Works” adlı yazısında Lâmiî Çelebi’nin Nakşibendî tarikatına katılmasında Câmî ve Nevâî’nin

etkisi olduğunu ve Lâmiî'nin tarikatın bütün kurallarını hem hayatında hem de eserlerinde uyguladığını belirtir (73).

Lâmiî'nin örnek aldığı bu iki şair ile bağlantısı en çok, eserlerini tercüme etmesiyle olmuştur. Câmî'nin *Şevahidü'n-Nübüvve, Nefahâtü'l-Üns* ve *Salâmân u Absâl* eserlerini Farsçadan tercüme etmiştir. Ancak Tezcan, Câmî'nin *Salâmân u Absâl*'ı tercüme ederken birçok değişiklik yaptığını söyler (174). Ayrıca Tezcan Lâmiî'nin, Câmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* ve *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevilerini çevirmek yerine *Vâmık u Azrâ* ve *Vîs ü Râmin* adlı eserleri kaleme aldığını (175), Osmanlı sahasında az bilinen Arifî'nin *Gûy u Çevgân* mesnevisini de çevirdiğini belirtir (174). Lâmiî Çelebi, çeviri yaparken özellikle farklı konulardaki eserleri seçmekte ve orijinallik aramaktadır. Bu çevirilerde metinlerin orijinalliğine sadık kalmakla birlikte konulara kendi eklemelerini katarak da değişiklikler yapmaktadır.

Lâmiî Çelebi'nin çevirdiği diğer bir mesnevi de Ali Şir Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'idir. Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi daha önce Osmanlıcaya tercüme edilmemiş, *Husrev u Şîrîn* olarak ilk defa Nizamî tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmanın devamında Nevâî'nin neden *Husrev u Şîrîn* değil de *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi yazdığı ve ardından Lâmiî Çelebi'nin neden Nizâmî'nin *Husrev u Şîrîn*'ini değil de Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'ini tercüme ettiği sorgulanacaktır.

B. *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* Hikâyeleri ve Mesnevileri

Husrev u Şîrîn ya da *Ferhâd u Şîrîn*, İslam edebiyatında sıkça konu edilmiş ve hikâyesi bir ölçüde tarihî gerçekliklere dayanan bir mesnevidir. *Husrev u Şîrîn*'deki kahraman Husrev, Sasanîlerin son hükümdarlarından olan Husrev-i Perviz'dir. Gönül Alpay Tekin, Ali Şir Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisini yayımladığı çalışmasının "İnceleme" bölümünde bu konuyu ayrıntılı bir şekilde ele

alır. Tekin'in belirttiğine göre hikâyenin kahramanları hakkında ayrıntılı bilgi veren en eski kaynak Taberî Tarihi ile Arap coğrafyacılarının eserleridir. Bu bilgilere göre; Husrev, Sasanî hükümdarı Hürmüz'ün oğludur. Heratlı Behram-ı Çûbîn'in, babası Hürmüz ile arasını açması sonucu Azerbaycan'a kaçmış, babasının tahttan indirilip gözlerine mil çekilmesi üzerine Medâyin'e dönüp tahta geçmiş ve Behram-ı Çûbîn ile savaşmıştır. Ancak bu savaşı kaybetmiştir. Ardından Behram-ı Çûbîn, Hürmüz'ü öldürmüştür. Rum'a gelen Husrev ise Kayser'in kızıyla evlenmiş ve kendisine yetmiş bin askerlik bir ordu tahsis edilmiştir. Bunun üzerine Behram-ı Çûbîn ile uzun savaşlar yapmış, Behram'ın Türkistan'a sığınması ile yeniden tahta geçmiş ve 38 yıl İran'ı yönetmiştir. Tekin, incelediği kaynaklardaki bilgi farklılıklarını da ortaya koyar ve ardından Husrev-i Perviz'in tarihî kişiliği anlatılırken onun sahip olduğu çok ender eşyaları da listeler (4). Bu eşyalardan Husrev'in çok zengin olduğu ortaya çıkar. Faruk K. Timurtaş da "Türk Edebiyatında *Husrev ü Şirin* ve *Ferhad ü Şirin* Hikâyesi" adlı yazısında, Husrev ile ilgili verilen bilgilerin bütün kaynaklarda birbirini doğruladığını söyler (66).

Husrev ile ilgili bilgiler bu kadar çeşitli ve kapsamlı iken Şîrîn ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Tekin, Şîrîn'den ilk defa yine Taberî Tarihi'nde, Husrev'in sahip olduğu eşyalar sıralanırken şu cümle ile bahsedildiğini söyler: "Ve anın bir cariyesi var idi ki adı Şîrîn idi. Ol asırda andın cemile yoğ idi" (17). Yine Tekin, *Habib'üs-Siyer* ve *Ravzat'üs-Safa*'da başka bir rivayet olduğunu söyler (5). Bu rivayete göre de Husrev genç bir şehzadeyken İran'ın asil beylerinden birinin evine sık sık gitmektedir. Bu evde Şîrîn'le karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar ancak evin sahibi durumu anlayınca görüşmelerini yasaklar. Ev sahibi bir gün Şîrîn'in parmağındaki Husrev'in hediyesi olan yüzüğü görür ve onların görüştüklerini anlayarak Şîrîn'in Fırat Nehri'ne atılmasını ister. Şîrîn'i nehre atmakla görevli olan

kişi Şîrîn'in yalvarmalarına dayanamaz ve onu sığ bir yere atar. Şîrîn de kurtulup bir ibadethaneye sığınır. Husrev'in ordusu bir gün tesadüfen o bölgeden geçerken Şîrîn yüzüğünü Husrev'e gönderir. Husrev de Şîrîn'i hatırlar ve ona hocalarla cariyeler gönderir. Şîrîn bir saray hanımı gibi yetiştirilir ve Husrev onu Medâyin'e getirtip hanesine alır (5). Tekin, Şehnâme ile hemen hemen aynı sıralarda yazılan *Tarih-i Selâtin-i İran*'da ise *Şehnâme*'dekine çok benzeyen bir hikâye olduğunu söyler. Faruk K. Timurtaş ise ilk olarak *Şehnâme*'deki hikâyeyi ele alır. Bu hikâyeye göre Şîrîn, Ermen hükümdarı Mehîn Banu'nun "kardeşi kızı"dır. Husrev, Behram'dan kaçıp Azerbaycan'a geldiği sırada Şîrîn'i görüp âşık olmuştur. Yine Timurtaş'ın aktardığına göre Bizans İmparatorluğu hakkında geniş bir tetkik eseri yazmış olan Lebenau'ya göre Şîrîn (Sira) aslen Romalı, Hristiyan bir kızdır (68). Sonuç olarak Şîrîn hakkındaki bilgilerin birbirini tutmadığı, Şîrîn'in bazen Husrev'in cariyesi veya karısı, bazen önce bir asilzadenin evinde cariye sonra Husrev'in karısı olduğu görülür (6). Dolayısıyla Şîrîn'in tarihî "gerçek"liğini doğrulayacak yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Hikâyenin üçüncü kahramanı Ferhâd hakkındaki tarihi kaynaklar da yine Şîrîn hakkındakiler gibi sınırlıdır. Tekin, Taberî'nin ondan şu şekilde bahsettiğini aktarır: "Şîrîn ol avrettir ki Ferhâd ona âşık oldu. Perviz Ferhâd'a ukubet etmek için buyurdu ki vara, dağı dele, içinden su akıda" (8). Yine *Habib'üs-Siyer*'de de, Husrev'in Şîrîn'e olan aşkından ötürü Ferhâd'ın başına gelen felaketten bahsedilir (akt. Tekin 8). Timurtaş da Ferhâd'ın "hakikî ve tarihî şahsiyetini tesbit etmek imkânından mahrum" (68) olunduğunu söyler.

Tarihî kaynaklarda adı geçen bir diğer kahraman da Husrev'in atı Şebdîz'dir Timurtaş, Taberî Tarihi'nde atla ilgili bilgi verildiğini söyler (69).

Olayların geçtiği düşünülen coğrafî bölgelere bakıldığında da kesin bir sonuç ortaya çıkmamakla birlikte Tekin şöyle der: "Eğer Bîsütûn[16] ve Tâk-ı Bustan'daki harabeler de incelenecek olursa, eski Arap coğrafyacılarının Husrev, Şîrîn ve Ferhâd'la ilgili efsaneler ile karışık bir takım doğru bilgiler verdikleri görülür" (10)[17].

Tarihî bir gerçeklikten yola çıkarak zamanla "halk hikâyesi"ne dönüşüp, beslenen ardından edebî eserlerin de konusu olan *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* hikâyesi, İran ve Türk şairleri tarafından defalarca mesnevi türünde kaleme alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde mesnevî olarak kaleme alınan bu eserler incelenerek Ali Şir Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinin özgünlüğü tartışılacaktır.

1. Nizâmî'den Nevâî'ye *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* Mesnevileri

Husrev u Şîrîn, ilk defa *Şehnâme*'de manzum olarak işlendikten sonra *İslam Ansiklopedisi*'ndeki *Ferhad ile Şîrîn* maddesinde[18] belirtildiği üzere, XII. yüzyılda İranlı şair Senaî tarafından hikâyeleştirilmiştir. "Ölmez bir eser haline" ise ilk defa Nizâmî tarafından getirilmiştir (565). Fevziye Abdullah Tansel bu maddede, sonradan pek çok şairin Farsça ve Türkçe olarak *Husrev u Şîrîn* yazdığını belirtir (566). Gönül Alpay Tekin ise şöyle der: "XII. yüzyıldan Nevâî'nin zamanına, yani XV. yüzyıla kadar bu konuyu işleyen şairler arasında şüphesiz Nizamî, Emîr Husrev ve Nevâî, eserlerinde ulaştıkları mükemmeliyetten ötürü ön safı alırlar" (21).

Nizâmî, hamsesinin ikinci mesnevisi olan *Husrev u Şîrîn*'i 1180 yılında tamamlamıştır. Bu eserini Tekin'e göre Azerbaycan hükümdarlarından Cihan

---

[16] Bu konuda ayrıca bkz. Tezcan, Nuran. "Bîsütûn Dağı ve *Husrev u Şîrîn* Hikâyesindeki İzdüşümleri". *Erzurum Atatürk Üniversitesi Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu. Bildiriler-2*, (2009): 1063-1074.

[17] Gönül Alpay Tekin, yazısının devamında hikâyelerin içindeki bazı gerçeklikleri tespit eder (10).

[18] Bu maddenin ilk kısmı Fevziye Abdullah Tansel tarafından yazılmıştır ve *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* hikâyesi ve mesnevileri üzerine odaklanmış, ikinci kısmı ise Pertev Naili Boratav tarafından yazılmış ve Türk halk edebiyatındaki Ferhad ile Şirin üzerine odaklanmıştır.

Pehlevan'ın emri ile yazmaya başlamış, Tuğrul Şah zamanında bitirip onun "cömertçe ihsanlarına nail olmuştur" (21). Tekin, Nizâmî'nin kitabı nasıl yazdığını anlattığı bölümde bu hikâyeyi Berda'daki ihtiyarlardan dinlediğini, yazılı bir müsveddesinin de olduğunu söylediğini belirtir ve Nizâmî'nin, *Şehnâme*'si ile onun dayandığı diğer tarihî kaynaklar ve Taberî'yi de mutlaka okumuş olduğunu söyler (22). Nizâmî, *Husrev u Şîrîn* mesnevisinin merkezine Husrev'i oturtmuştur. *Şehnâme*'de Ferhâd'dan hiç bahsedilmezken Nizâmî, hikâyenin kurgusunda *Şehnâme*'den ayrılan bazı değişiklikler yaparak Ferhâd'a değinmiştir. Emîr Husrev'in 1299 yılında tamamlayıp Dehlî hükümdarına sunduğu *Şîrîn ü Husrev* eserinin kurgusu ise Nizâmî'ninkinden bazı noktalarda ayrılmaktadır. İlk olarak Husrev'in Şîrîn'e âşık olma şekli değişir. Bu sefer Husrev, Şapur'un gösterdiği Şîrîn'in resmini görerek ona âşık olur. Ardından Behrâm-ı Çûbîn'den kaçtığı için değil Şîrîn'i bulmak için Ermen'e gider. Şîrîn, bu mesnevide Nizâmî'nin ön plana çıkardığı "akıllı ve yol gösterici" kadın tipinden daha uzaktır. Husrev, "iffet"ini korumak isteyen Şîrîn'e kızdığı için Rum'a gider. Ferhâd ise hikâyede yine yan roldedir ve sonunda ölmektedir. Ancak bu sefer Çin fağfurunun oğludur ve babasıyla arası açık olduğu için geçimini kendisi sağlamaktadır. Ayrıca Husrev bir çoban kılığında Ferhâd ile konuşmuş ve onun Şîrîn'e olan aşkının büyüklüğünü anlamıştır. Bu mesnevinin sonunda da Husrev, Şîrîn'i ikna eder ve evlenirler ama Husrev'in evlendikten sonra içkiye düşkünlüğü artar ve Şîrûye babasını öldürtür. Nizâmî'deki gibi Şîrîn de kendisini bir hançerle öldürür.

Bu iki mesnevide de hikâye kahramanları ve olayların sonu aynı olsa da yazarların kendi hassasiyetleri ve amaçları sonucu ön plana aldıkları olaylar değişkenlik göstermektedir. Gönül Alpay Tekin'e göre Emîr Husrev'in amacı karakterleri çizmek değil "okuyucu tarafından çok iyi bilinen bu kahramanların aşk

macerasını ve ruhî hallerini" anlatmaktır. Bu sebeple de hikâye ile ilgisi az olan olayları çıkarmış ve konuyu sadeleştirmiştir (32). Bu konuda Agâh Sırrı Levend ise "Emir Husrev'in eseri, hikâye olmak bakımından daha elverişlidir" demektedir (103).

Ali Şîr Nevâî'nin mesnevisine gelindiğinde ise tamamen farklı bir kurgu ile karşılaşılır. Bu sefer hikâyesi anlatılan kahraman Husrev değil, Ferhâd'dır. Nevâî, *Husrev u Şîrîn* mesnevisi geleneğini tamamen değiştirip Ferhâd'ı merkeze almıştır. Husrev hikâyede, Şîrîn'e âşık olan ve Ferhâd'a çeşitli tuzaklar kuran bir hükümdar olarak kalmıştır. Nevâî'nin eseri yazma sebebini açıkladığı kısımdaki şu beyitlere bakıldığında neden böyle bir değişikliğe gittiği anlaşılmaktadır:

Hoş irmes il songınça rahş sürmek Yolı kim il yügürmiştur yügürmek	*Başkalarının izinden at sürmek, at koşturduğu yolda at koşturmak uygun düşmez.*
Birev kim bir çemende sâyir irdi Néçe kim gül açılgan kördi tirdi	*Bir kişi bir çimenlikte yürüyordu. Açılan gülleri gördü, topladı.*
Hem ol yirde imes gül istemek hûb Bu bustân sahnıda gül köp çemen köp	*İşte o yerde gül aramak hoş değildir. Bu çiçek bahçesinde gül de çoktur çemen de.*
Çü bu sözlerge fikr itti zamîrim Köründi barça ma'ni dil-pezîrim	*İçimden bu düşünceleri geçirdiğim için bütün manalar gönlüme uygun göründü.*
Kılıp könglümni bu endîşe şeydâ Tevârih eyledim her sarı peydâ	*Gönlümü bu düşünceye kaptırıp her tarafta tarihler buldum.*

Nazar eylep barın evveldin âhır	*Hepsini başlangıcından sonuna kadar*
Bolup baştın ayak allımda zâhir	*gözden geçirip her şey başından sonuna gözümün önünde göründü.*
Tapıldı anca söz kim kâmım irdi	*Arzu ettiğim kadar söz bulundu.*
Kuyıldı[19] anca mey kim câmım irdi (112)	*Kadehimin içinde olan bütün şarap (sözler) döküldü.*

Nevâî, bu sözlerinden sonra herkesin Husrev'den bahsettiğine ama Ferhâd'a arada bir değinildiğine dikkat çeker ve kendisi Husrev'den değil de Ferhâd'dan bahsetmeye, *Ferhâd u Şîrîn'*in destanını yazmaya karar verir. Nevâî'nin bu sözleri, neden Nizâmî'nin mesnevisini tercüme etmeyip ya da onun izinden gitmeyip "kendi eserini", yani özgün bir eser ortaya koymayı istediğini açıklamaktadır çünkü sanatçılar yaratıcılığı "özgün"lükte ararlar. Bu sebeple "tercüme" bir eser "özgün bir eser olarak görülmemektedir.

Nevâî'nin mesnevisinin konusuna bakıldığı zaman da Nizâmî'ninkinden çok farklı bir eserle karşılaşılır. Nevâî, Nizâmî'nin Husrev'in doğumu ile başlayışı gibi Ferhâd'ın doğuşu ile mesneviye başlar. Nevâî'nin mesnevisinin adından da anlaşılacağı üzere bu sefer hikâyenin kahramanı Ferhâd'dır. Ferhâd'ın babası Hıtâ mülkünün hakanıdır ve Allah'tan bir oğul istemektedir. Bu isteği kabul olur ve Ferhâd dünyaya gelir. Ferhâd çok yetenekli ve başarılı bir çocuktur, ancak "gam ve keder"le doludur. On dört yaşına geldiğinde Kur'an'ı ezberleyip, bütün ilimleri öğrenmiş ve savaşçı yönünü de geliştirmiştir ancak "mutsuz ve kederli" hâli devam etmektedir. Bunu fark eden hakan onu mutlu etmek için eğlenceler düzenler ama Ferhâd bunlara hiç ilgi göstermez. Hakan, Ferhâd'ın ilgisizliği karşısında çaresiz kalarak onun için dört kasr inşa ettirmeye başlar. Bu işi yapması için de veziri Mülk-

[19] Gönül Alpay Tekin tarafından "koyıldı" şeklinde okunan bu kelime "döküldü" anlamına gelen "kuyıldı" şeklinde Prof. Dr. Semih Tezcan tarafından düzeltilmiştir.

ârâ'yı görevlendirir. Mülk-ârâ, bu kasırları Çin ülkesinin en başarılı mimarı Ran, ressamı Mani ve taşçısı Karin'e yaptırır. Ferhâd bu kasrlar inşa edilirken gelir ve taşçı Karin'i büyük bir ilgiyle izler. Çok kısa sürede ondan sanatının inceliklerini öğrenir. Kasrlar tamamlandığında artık Ferhâd bu sanatların hepsine hâkim olmuştur. Bu kasrların her birinde Ferhâd üçer ay babası ve vezir ile kalır, eğlenir ancak durumunda bir düzelme meydana gelmez. Bunun sonucunda hakan yerini Ferhâd'a bırakmaya karar verir. Böylece onun mizacında değişim olacağını umar ve divanda bu konuyu Ferhâd'a açar. Ferhâd ise babasından tecrübesiz olduğu için biraz zaman ister. Hakan bir gün Ferhâd'ı hazinelerin olduğu yere götürür. Burada Ferhâd'a değerli eşya ve mücevherleri gösterir ama Ferhâd'ın ilgisini yine çekemez. O anda Ferhâd bir sandık görür ve açılmasını ister. Hakan şimdiye kadar o sandığın açılmadığını söyler ve Ferhâd'dan da onu unutmaya çalışmasını ister ama Ferhâd ısrar edince sandık açılır. Sandığın içinden bir ayna çıkar. Bu aynananın arkasında onun "İskender-i Rûmî"nin aynası olduğu yazmaktadır. Bu aynanın sırrını çözen kişinin ileride kendi başına gelecekleri göreceği, bu sırrı çözmek için ise Yunan ülkesinin kuzeyinde yer alan dağdaki mağarada yaşayan bir hakîm olan Sokrat'ı bulmak gerektiği söylenmektedir ve mağaraya giden yollar tehlikelerle doludur. Ferhâd o andan itibaren sırrı çözmeyi aklına koyar. Mülk-ârâ'yı aracı olarak babasına gönderir ve izin ister. Hakan ve Mülk-ârâ ona ne kadar öğüt verse de Ferhâd hiçbirini dinlemez. Onlar da çaresiz kalarak Ferhâd ile birlikte yola çıkmaya karar verirler. Uzun süren bir yolculuktan sonra yanlarında bir ordu ile beraber Yunan ülkesine varırlar. Yunan halkına amaçlarını anlatırlar. Halk bu konuda kendilerine beş yüz yıldır bir mağarada yaşayan Süheylâ isimli hakîmin yardımcı olacağını söyler ve onları bu mağaraya kadar götürür. Süheylâ karşılarına çıkacak engelleri ve tavsiyelerini anlattıktan sonra orada can verir. Ferhâd ve yanındakiler Süheylâ'yı

yıkayıp gömdükten sonra yola koyulurlar. Ejderhanın olduğu yere geldiklerinde konaklarlar. Ferhâd sonraki gün yalnız başına yola çıkar. Ferhâd, Süheylâ'nın tavsiyelerini uygulayarak ejderhayı öldürür ve döner. Bulduğu hazineyi de babasına teslim eder. Sonraki gün Ehrimen'i öldürmek için tekrar yola koyulur. Yine Süheylâ'nın tavsiyelerini uygulayarak Ehrimen'i öldürür ve onun köşküne girer. Bu köşkte hazinelerle dolu odalar vardır. Ferhâd bu hazinelerin içinden Süleyman'ın yüzüğünü alarak geri döner. Sabah olunca yola çıkar. Yüzüğün içindeki duayı okuyarak ilerlerken su kenarı bir yerde namaz kılmak için durduğu sırada, Hızır olduğunu söyleyen yaşlı birisi Ferhâd'a tılsımı nasıl açacağını anlatır. Ferhâd, Hızır'ın söylediği her şeyi yaparak hisara girer. Ferhâd burada da hazineye ulaşır ve babası ile ordusunu çağırıp hazineyi babasına verir. Bu sefer Sokrat'ın olduğu mağaraya doğru yola çıkarlar. Mağarada ilerledikten sonra Sokrat'ın olduğu köşkü görüp içeri girerler. Sokrat, hakana ve vezire onların geleceklerine dair haberler verdikten sonra onları dışarı çıkarıp Ferhâd ile yalnız kalır. Ferhâd'a, onu bin yıldır beklediğini söyleyip gerçek ve mecâzî aşk hakkında bilgi verir. Ardından aynadaki tılsımı nasıl çözeceğini anlatır. Bunun için kaledeki zırhlıya ok atıp göğsündeki aynayı vurmalıdır. Bu sebeple ülkesine dönüp aynaya bakmalıdır ancak aynaya ikinci defa baktığında artık bir şey görmeyecektir. Bu sözlerden sonra Sokrat da orada can verir. Onu da Süheylâ gibi yıkayıp gömerler ve dönüş yoluna çıkarlar. Ferhâd döner dönmez Sokrat'ın söylediği gibi aynaya bakar ve orada yeşillik bir alan, büyük bir dağ, dağı kazan insanlar ve bu insanların arasında da kendisini görür. Etrafında cariyeleriyle birlikte bir kız gelir ve yansımada Ferhâd, kızı görünce bayılır. Aynadaki yansımaya daha yakından bakan Ferhâd kızı görünce bu sefer kendisi de bayılır. Ayıldıktan sonra aynaya tekrar bakar ama bu sefer Sokrat'ın dediği gibi bir şey göremez. Ferhâd bu olaydan sonra âşık olduğunu anlar ve bu aşkı içinde

saklamaya karar verir ama bunu başaramaz, zamanla erimeye başlar. Hakan, Ferhâd'ın durumunu görüp bir doktor çağırır. Doktor da deniz havası almasının iyi geleceğini söyler. Bunun üzerine hakan ve vezir gemileri hazırlatıp bir ordu ile beraber yola çıkarlar. Denize açıldıktan sonra büyük bir fırtına çıkar ve ordudaki askerlerden çoğu boğularak ölür. Hakan ve vezir aynı adaya düşerler ve ülkelerine geri dönerler. Ferhâd ise bir tahtanın üzerinde baygın olarak yatmaktadır. Bu sırada Yemen'e giden bir gemideki tâcirler onu alırlar ve kendine getirirler. Ferhâd ise kimliğini belli etmez ve kendisinin de bir tâcir olduğunu söyler. Ferhâd'ın zarif üslubu karşısında gemidekiler çok etkilenirler. Ferhâd onları, zekâsı ve kabiliyeti sayesinde büyük bir tehlikeden kurtarır. Böylece aralarında bir dostluk bağı kurulur. Ardından Yemen'e varırlar. Gemide Şapur adlı bir nakkaşla arkadaş olan Ferhâd, sırrını bu nakkaşa açar. Şapur, Ferhâd'dan dinledikleri karşısında bahsedilen memleketin Ermen olduğunu, isterse Ferhâd'ı oraya götürebileceğini söyler ve yola çıkarlar. Uzun bir yolculuktan sonra Ermen'e varırlar ve Ferhâd'ın aynada gördüğü dağa giderler. Bu dağda iki yüz kişi Ermen'in hükümdarı Mihîn Bânû'nun yeğeni Şîrîn'in köşküne su götürmek için kanal açmaya çalışmaktadır ancak dağ çok sert olduğu için üç yıldır işi bitirememişlerdir. Ferhâd ustalara yardım etmeye karar verir ve onların yapamadığını bir günde yapar. Bu haber Mihîn Bânû'ya iletilir ve o da durumu Şîrîn'e aktarır. Bunun üzerine Şîrîn, atı Gülgûn'a biner ve dört yüz cariyesini de yanına alarak kanalın yapıldığı yere gider. Ferhâd, Şîrîn'in yüzünü görünce bayılır. Mihîn Bânû ve Şîrîn, Şapur'dan Ferhâd'ın kim olduğunu öğrenirler. Ferhâd'ı yanlarında saraya görürler. Ferhâd üçüncü gece uyanır ve işinin başına geri döner. Şîrîn ise artık Ferhâd'ı görme isteğiyle dolmuştur. Ferhâd çalışmalarının sonunda kanalı açar ve suyun döküleceği bir de havuz yapar. Bu havuzun yanına da bir taşı oyarak kasr inşa eder. Bu kasrın duvarlarına Şîrîn'in bir resmi de dâhil olmak üzere

resimler yapar. Kendisini bir resimde Şîrîn'i seyrederken resmeder. Ferhâd'ın yaptığı kanal aynı zamanda şehre de su sağlayacaktır. Ferhâd suyu açacağı zaman Şîrîn de onun yanına gider. Atının ayağı kayar ve o sırada Ferhâd, Şîrîn'i atıyla beraber yakalayıp kasra getirir. Ardından Ferhâd yine ortadan kaybolur. Mihîn Bânû Ferhâd'ın emeğinin karşılığını vermek için yeni yapılan köşkte bir ziyafet vermek ister. Bunun üzerine Ferhâd çok sevinerek köşke gelir. Mecliste Ferhâd ve Şîrîn bayılırlar. Ferhâd'ı bu şekilde davet etmeye bir süre daha devam ederler ve her seferinde ikisi de bayılır.

Husrev-i Perviz bu noktadan sonra hikâyeye dâhil olur. Husrev, Şîrîn'in methini duyup ona âşık olmuştur. Bu sebeple Mihîn Bânû'dan bir mektupla Şîrîn'i istemektedir. Mihîn Bânû durumu Şîrîn'e aktarır ve Şîrîn'den böyle bir şey gerçekleşirse kendini öldüreceği cevabını alır. Mihîn Bânû durumu Husrev'e bir elçiyle bildirir. Husrev çok sinirlenerek askerlerini toplar ve savaşmak için Ermen'e yola çıkar. Kaleye az bir mesafe kala konaklar ve kalenin etrafını gezdiği bir sırada Ferhâd ile karşılaşır. Askerlerinden Ferhâd'ın kim olduğunu öğrendikten sonra onu kıskanır ve yakalamalarını ister. Ferhâd ise Husrev'e, insanın sevdiği birine savaş açmayacağını söyler ve ona iki taş atar. Bu duruma karşılık veremeyen Husrev geri döner ve Mihîn Bânû ile barışmak için bir mektup daha yazar ama aldığı cevap yine olumsuzdur. Bunun üzerine savaş başlar. Husrev Mihîn Bânû'nun kalesinin dışına bir kale daha inşa eder ve böylece halkı da içeride hapsetmiş olur. Bu sırada Ferhâd, Şîrîn'i korumak için Husrev'in askerlerini korkutmak ister ama Husrev, Ferhâd'ı bir hilekâr aracılığıyla yakalatmıştır. Husrev, önüne getirilen Ferhâd'ın aşkından ne olursa olsun vazgeçmeyeceğini anlar ve onun asılıp yakılmasını emreder. Bunun üzerine Ferhâd, babasının hakan olduğunu söyler; gücünü ve aşkını anlatan bir konuşma yapar. Herkesi etkileyen bu konuşmanın üzerine Husrev'in veziri Büzürg

Ümid babası hakan olan birini öldürmenin doğru olmayacağını söyler. Onu Selâsil dağında bir kalede beş yüz asker gözetiminde hapsetmenin daha doğru olacağına karar verirler. Ferhâd, Sokrat'tan öğrendiği dua sayesinde kaleden geceleri kaçmakta ve sonra yerine geri dönmektedir. Bunu anlayan askerler Ferhâd'a hayran kalmışlardır. Ferhâd ise dışarı çıktığı zamanlarda hayvanlarla dost olup derdini onlara ve doğaya anlatmaktadır. Bir gün Şîrîn, Şapur aracılığla Ferhâd'a bir mektup gönderir. Aralarındaki mektuplaşma çok uzun sürmez çünkü Husrev bu durumu haber alır ve Ferhâd'dan kurtulmak için ona bir tuzak kurar. Yaşlı bir kadın tutarak Ferhâd'a, kendisinin Mihîn Bânû ile barıştığını ve Şîrîn'le evlendiğini söyletmek ister ama yaşlı kadın bu sözleri değiştirerek Şîrîn'in Husrev'le evlenmeyi kabul etmeyerek kendisini öldürdüğünü söyler. Bu haberi duyan Ferhâd, kendisini kayalara vurarak öldürür. Ferhâd'ın ölüm haberini alan Husrev, Mihîn Bânû'ya elçiler gönderir. Savaş sebebiyle açlık başladığı için Mihîn Bânû halk tarafından sıkıştırılır. Bu sebeple Şîrîn'e konuyu açar. Şîrîn de halkın kendisi yüzünden zor durumda kalmasını istemediği için Husrev'in teklifini kabul etmesini söyler. Şîrîn, Ferhâd'ın ölümü yüzünden çok üzülmüş ve defalarca kendisini öldürmeyi denemiştir ancak Mihîn Bânû'nun yanına verdiği adamlar ona engel olmuştur. Şîrîn, Mihîn Bânû'ya dinlenmek istediğini söyler. Mihîn Bânû da Husrev'den, Şîrîn'in Ferhâd'ın yaptığı kasra gitmesi için izin alır. Şîrîn kasra giderken herkes onu izlemek için toplanır. Toplananlar arasında Husrev'in oğlu Şîrûye de vardır. Şîrûye, Şîrîn'in yüzünü görerek ona âşık olur. Hem Şîrîn'e sahip olmak hem de tahtı ele geçirmek için babasını öldürür ve tahta geçer. Şîrûye, Şîrîn'e haber gönderir ve onu ister. Şîrîn ise Şîrûye'ye bir oyun oynamaya karar verir. Teklifini kabul ettiğini ama önce Ferhâd için yas tutması gerektiği söyler. Bu sırada Şapur, Ferhâd'ın cansız bedenini Şîrîn'in kasrına getirir. Ferhâd'ın yanına uzanan Şîrîn orada can verir. Bunu duyan Mihîn

Bânû da üzüntüsünden can verir. Sonrasında ise Ferhâd'ın ülkesi Çin'deki durum anlatılır. Ferhâd'ın babası ölmüş, amcası onun yerine tahta geçmiştir. Ülkenin en nüfuzlu ve güçlü komutanı Behram, çocukluk arkadaşı olan Ferhâd'ı aramaktadır. Onun başına gelenleri duyup hakandan izin alır ve Ermen'e gider. Behram orada Şapur ile tanışır. Şîrûye ile savaşıp onu yener ve ülkesine gönderir. Böylece Ermen ülkesini kurtarmış olur. Sonra, Şapur'la beraber Ferhâd'ın mezarında inzivaya çekilir.

2. Lâmiî Çelebi'nin *Ferhâd u Şîrîn* Mesnevisi ve "Sebeb-i Telif"i

İran ve Çağatay edebiyatlarında mesnevi türünde defalarca yazıldığı görülen *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* hikâyesi Osmanlı şairleri tarafından da kabul görmüş ve Timurtaş'ın aktardığına göre yirmi bir[20] Türk şairi bu konuda eser vermiştir (70). Timurtaş'a göre Türkçe olarak yazılan ilk *Husrev u Şîrîn* mesnevisi Altınordu sahası şairi Kutb'a aittir. Kıpçakça yazılan bu eser Nizâmî'nin mesnevisinin tercümesidir. Ardından Timurtaş sıralamasında *Husrev u Şîrîn* yazan şair Germiyanlı Şeyhî'ye yer verir ancak Barbara Flemming Fahrî'nin *Husrev u* Şîrîn'ini tespit eder ve 1974 yılında yayımlar. Timurtaş'ın sıralamasına göre Şeyhî'den sonra aynı konuda eser veren isim Ali Şir Nevâî'dir. Nevâî'den sonra da pek çok şair *Husrev u Şîrîn* mesnevisi yazmaya devam etmiştir[21].

Lâmiî Çelebi ise 1512 yılında Ali Şir Nevâî'nin eseri *Ferhâd u Şîrîn*'i tercüme etmiş ve Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur. Lâmiî Çelebi'nin bu eseri tercüme etme sebebi, eserini neden yazdığını anlattığı bölüm olan "sebeb-i telif"te yer almaktadır. Lâmiî bu bölümde önce Nakşibendî şeyhi Emir Buhârî'yi övüp

[20] Timurtaş daha önce yapılan incelemelerdeki hataları düzelterek bu sayıya ulaşır. Ona göre Fevziye Abdullah'ın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki *Ferhad ile Şîrîn* maddesindeki bilgiler "birçok bakımdan düzeltilmeye muhtaçtır" (70). Özellikle Türkçe yazılan mesneviler hakkındaki hatalar Timurtaş tarafından düzeltilmiştir.

[21] Timurtaş'ın yazısında *Husrev u Şîrîn* mesnevisi yazan diğer şairlerin adları yer almaktadır.

ardından kendi yaşadığı güçlükleri anlatır. Sonra bu mesneviyi yazmasını isteyen Bursa valisi Cemaleddin Muhammed Şah Efendi'den bahseder:

Cemâle'd-dîn Muhammed Şâh Efendi
Ki bulsun rûz u şeb kadr-i bülendi (844)

Olup mahrûsa-i Bursaya vâlî
Kapusın merci' itmişdi ahâlî (845)

Kemâl ehlin severdi kâmil idi
Cihân halkına lûtfı şâmil idi (846)

Nekim 'âlemde var ise tuhafdan
Ki sâdırdur halefden yâ selefden (847)

Bilüp erbâb-ı 'irfân hizmetün farz
İderlerdi tapusına kamu 'arz (848)

Lâmiî, Cemaleddin Muhammed Şah Efendi için halka lütuflarda bulunan ve halk tarafından çok sevilen bir vali profili çizmektedir. Üstelik bu vali irfan sahibidir ve olgun bir karaktere sahiptir. Valiyi tanıttıktan sonra Lâmiî konuyu Nevâî'ye getirir:

Nevâ-senc olmagın cân bülbüline
Nevâyî hamsesi gider eline (850)

Ser-â-tâ-pâ görür üstâd-ı mâhir
O nazmı eylemiş silk-i cevâhir (851)

Buhûrı cümle gevher-zâdur anun

Sevâdı pür-yed-i beyzâdur anun (852)

[…]

Anı tefhîm içün halka mufassal

Murâd eyler kim ola ‘ukdesi hal (854)

Egerçi nâfe-i Tâtârîdür hûb

Olur bî-‘ukde lâkin dahı mergûb (855)

Nevâî’nin hamsesi eline geçen vali “Tatar” dilindeki eserin halkın anlaması için tercüme edilmesini ve bu iş için de bu dili bilen birini görevlendirmek ister:

Bu mürgün kim bilür diyüp dilini

Anar âhir bu bîdil bülbülüni (856)

Kıgırdup bendesin ikram eyler

Murâd-ı hâtırın i‘lâm eyler (857)

Çü düşdi Rûma bu hûb-ı zemâne

Gerekdür bir libâsı Rûmiyâne (858)

Valinin bu isteğinin ardından Lâmiî, Nevâî’nin eserini okur ama kendisinde bu işi yapacak gücü bulamadığını söyler:

İşitdi cân çü bu a‘la hitâbı

Dahı seyr itdi ol zibâ kitâbı (867)

[…]

Husûsâ bende yok o resme kudret

Ki dürr-i nazma virem hüsn-i sûret (875)

Ardından *Husrev u Şîrîn* yazarı Şeyhî'ye gönderme yapar:

Diyüp hem *Husrev ü Şîrîn*i Şeyhî

Ki oldur hân-kâh-ı nazm şeyhi (881)

Lâmiî, özür dilemeye şöyle devam eder:

Benüm hod merkebümdür kâhil ü leng

Ne sa'y ile kılam bu râha âheng (886)

Bunun üzerine vali, Lâmiî'nin yazdığı eserleri sıralayarak onu, bu işin üstesinden gelebileceğine ikna etmeye çalışır:

Nitekim *Hüsn ü Dil* inşâsın itdün

Cihân içre hüner ifşâsın itdün (894)

Yazup bâb-ı nübüvvetde *Şevâhid*

Getürdün dâ'vi-i fazluna şâhid (895)

Çü tutdun fikret-i ma'nîde meydân

Bir ay içinde yazdun *Gûy u Çevgân* (896)

Çü bülbül-veş terennüm tarhın itdün

Bahâr-âyîn *Gülistân Şerhin* itdün (897)

[…]

Yüri var himmet atına süvâr ol

Cihân pür sayd-gehdür şîr-var ol (910)

Valinin bu sözleri üzerine Lâmiî Çelebi yazmaya başlayışını şöyle anlatır:

Kalem berg-i gül ü nesrine çekdüm

Rakam Ferhâd ile Şirine çekdim (923)

[…]

Egerçi kıssai itmekde temhîd
Ser-â-ser eyledüm üstâda taklîd (927)

Muradından geh itdüm hüsn-i ta‘bîr
Gehî gösterdüm üslûbunda tagyîr (928)

Dil ü cân olmagın hüsnine vâlih
Getürdüm ba‘zı ebyâtın bi-‘aynih (929)

Velî her sözde itdüm yüz hüner fâş
Kim anı görse üstâd ide şâbâş (930)

Sahun sevkinde san‘atlar kılup harc
Hezâran nükte-i nagz eyledüm derc (931)

[…]

Lâmiî bu beyitlerle Nevâî'nin eserini nasıl bir yöntemle çevirdiğini anlatmaktadır. Nevâî'den "üstâd" diye bahsetmekte ve eseri çevirirken onun güzel ifadelerini kullandığını ama bazen üslüpta değişikliğe gittiğini söylemektedir. Bazı beyitleri ise "olduğu gibi" aldığını belirtmekte, her sözde hünerini gösterdiğini ve "üstat"ın görse kendisini alkışlayacağını anlatmaktadır.

Lâmiî'nin bu eseri nasıl yazdığını anlattığı yukarıdaki beyitlerden "Lâmiî'nin Ferhad u Şirin"i adlı yazısında Agâh Sırrı Levend şöyle bir sonuca varır: "Lâmiî, […] Nevâî'nin eserini olayların sırası bakımından olduğu gibi izlemiş, ancak üslûbunu değiştirerek hikâyeyi yeni baştan kaleme almıştır" (88). Levend, yazısının

sonunda olay bakımından çok olmamakla birlikte bazı değişiklikler tespit eder (110-111). Son olarak şöyle der: "Lâmiî'nin mesnevisini, ayrıntıları atarak ana çizgileriyle özetlemiş olduk. Daha geniş bilgi edinmek için Nevâî'nin eseriyle karşılaştırmak gerekir" (111).

Çalışmanın bu bölümünde, Agâh Sırrı Levend'in araştırmacılar tarafından tekrarlanarak günümüze kadar gelen bu ifadelerinden yola çıkılarak, Lâmiî'nin Nevâî'den tercüme ettiği *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinin "nasıl" bir tercüme eser olduğu, gerçekten Lâmiî'nin Nevâî'nin üslubunu değiştirerek yeni baştan kaleme alıp almadığı sorgulanacaktır.

,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. NEVÂÎ VE LÂMİÎ ÇELEBİ’NİN *FERHÂD U ŞÎRÎN* MESNEVİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Nevâî’nin *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinin “hikâye” kısmı 5137 beyitten oluşmaktadır. Lâmiî’nin çevirisinin “hikâye” kısmı ise 6872 beyittir. İki mesnevi arasında 1735 beyitlik fark Lâmiî’nin çevirisinin “bire bir” bir çeviri olmadığını, Lâmiî’nin Nevâî’nin eserini uzatarak, edebî çeviri anlayışıyla Çağataycadan Osmanlıcaya tercüme ettiğini göstermektedir.

Bu bölümde mesnevînin hikâye kısmından üç bölüm seçilmiştir. Hikâyeye nasıl başlandığını göstermesi açısından birinci bölüm, Nevâî’nin mesnevisindeki bölümden daha uzun bir bölüme örnek olduğu için ikinci bölüm ve Nevâî’nin mesnevisindeki bölümden daha kısa bir bölüme örnek olduğu için dokuzuncu bölüm incelenmiştir. Bu bölümlerin Lâmiî’nin çevirisi hakkında yorum yapmak açısından somut veriler sunacağı kabul edilmiştir. Bu bölümler incelenirken özellikle her iki şairde “aynı” veya “yakın” olan beyitler gösterilmiş olup bu beyitler anlam, cümle, kelime bazında incelenmiştir. Bu yolla Lâmiî’nin çevirisini yaparken Çağataycaya karşın Osmanlıcada kullandığı veya değiştirdiği unsurların incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanında Lâmiî’nin atladığı ya da birleştirdiği beyitlere de yer verilip, bu beyitlerde yapılan değişiklikler ve sebepleri sorgulanmıştır ancak burada atlanan ya da atlandığı düşünülen beyitlerin, nüsha farklılığı veya müstensih

hatasından da kaynaklanmış olabileceğini de söylemek gerekir. Nihai yargı için bu hususun göz önünde bulundurulması gereklidir.

Nevâî'nin mesnevisinin tamamı elli dört, hikâye kısmı ise kırk iki bölümden, Lâmiî Çelebi'nin mesnevisinin başındaki münacâ'at dışında tamamı elli dört, hikâye kısmı ise kırk iki bölümden oluşmaktadır. Her iki mesnevînin hikâye kısımları ele alındığında ilk olarak bölüm başlıkları dikkat çeker. Bu bölüm başlıkları o bölümde anlatılacak hikâyenin genel hatlarıyla özetlenmiş hâlidir ve mesnevinin tamamında aynı işlevde devam etmektedir. Bölüm başlıkları her iki mesnevide de mensur olarak yazılmıştır ve Çağataycadan Osmanlıcaya çeviri niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada bölüm başlıkları ayrıca incelenmeyecektir.

Mesnevilerin bölümleri değerlendirildiğinde, Nevâî'de övgü ve hâtime niteliğindeki son iki bölüm dışında Lâmiî'nin Nevâî'nin metnini "konu" bakımından bire bir takip ettiği görülmektedir. Bu iki bölüm mesnevinin konu bütünlüğüne dâhil olmadığı için Lamîî'nin konu bütünlüğünün dışına çıktığını söylemek mümkün değildir. Lâmiî'nin mesnevisindeki dört bölüm dışında Nevâî'nin metnindeki bölümlerden daha kısa bir bölüm yoktur.

Mesnevinin hikâyesinin başladığı ilk bölümde Nevâî'de 82, Lâmiî'de ise 96 beyit vardır. Her iki şair de "Hıtâ mülkünün tasviri" ile hikâyeye başlamaktadır. İlk bölümde, başlığın ardından Lâmiî konuya "anka kuşu"na seslenerek on beş beyit kendisi giriş yapar. Bu kısım Nevâî'de bulunmamaktadır. "Nevâî"nin "nağme ile ilgili / nağmeler söyleyen" demek olduğu göz önünde bulundurulursa burada Lâmiî'nin Nevâî'ye seslendiği düşünülebilir. Ayrıca Lâmiî burada kendi şairlik gücünü göstermek isteyip hikâyeye doğrudan Nevâî'den aktarmalar yaparak başlamak istememiş de olabilir. Lâmiî bu kısmı şu beyitle bitirir:

Gel imdi kıldı dil deryâsı cûşı

Sadef-veş tut bu dürre gûş-ı hûşı (1298)

Bu hazırlayıcı beyitin ardından on beşinci beyitte Lâmiî, Nevâî'nin ilk beyitini tercüme etmeye başlar[22]:

Bu Çînî hullega bolgan rakam-keş	*İden tahrîr bu çînî-harîri*
Yüzin bu tarh ile kıldı münakkaş (99)	*Bu yüzden kıldı resm-i dil-pezîri (1299)*

Çin ülkesinin anlatıldığı bu ilk beyit, Nevâî'nin beyiti ile aynı anlama gelmektedir ancak farklı kelime tercihleri söz konusudur. Ardından Lâmiî, Nevâî'nin şu beyitini aktarır:

Ki Çîn mülki ki reşk-ı nakş-ı **Çîn'dur**	*Hıtâ milki ki hâki müşk-i **Çîndür***
Sevâdı gayret-ı huld-ı **berîndur** (126)	*Sevâd-ı[23] dîde-i çarh-ı **berîndür** (1300)*

Lâmiî bu beyitte Çîn ülkesini tanımlarken Nevâî'den farklı kelime tercihleri yapmıştır. Ardından ülkenin hânı anlatılmaya başlanır. Nevâî'nin üçüncü beyiti Lâmiî'de şu şekilde karşılık bulur:

Şehî irdi **mu'azzam hânı anıng**	*Var idi bir **mu'azzam hânı anun***
Dime hânı anıng hâkânı **anıng** (126)	*Dü-'âlem bende-i fermânı **anun** (1301)*

Bu beyitte de Nevâî "hân değil, hâkân" diyerek pekiştirme yoluna giderken Lâmiî onun yüceliğini, "iki âlem onun fermanının kölesi" diyerek anlatmaktadır. Sonrasında Nevâî'deki dördüncü beyit, Lâmiî'de beşinci beyittir:

İki 'âlemçe mülki vüs'at içre	*İki 'âlemden evsa' milk ü bahtı*
Yiti gerdûnça **tahtı** rif'at içre (126)	***Yidi gerdûn**dan erfa' tâc u **tahtı** (1303)*

[22] Bu tezde Nevâî'den aktarılan beyitler sol, Lâmiî'den aktarılan beyitler ise sağ sütunda yer almaktadır.
[23] "Sevâdı" şeklinde okunabilir.

Bu beyitte de hânın tahtının yüceliği anlatılmaktadır. Aşağıdaki beyit Nevâî'de beşinci beyitken Lâmiî'de dördüncü beyittir:

Sipâhı yir yüzide **kum hisâbı**	***Çeri**si yir yüzünde **kum hisâbı***
Ni kum **gerdûn** üze **encüm hisâbı** (127)	*Niçe kum **çarh**da **encüm hisâbı** (1302)*

Yukarıdaki beyit Lâmiî'de, bir önceki beyitle yer değiştirmiş bir şekilde yer almaktadır. Bu beyitte Çağatayca kelimeler Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarıyla kullanılmıştır. İlk mısrada Lâmiî "asker" anlamına gelen "sipâh" kelimesi yerine yine aynı anlama gelen "çeri" kelimesini kullanmıştır. İkinci mısrada da Lâmiî "dünya, felek" anlamına gelen "gerdûn" kelimesi yerine yine aynı anlama gelen "çarh" kelimesini tercih etmiştir. Lâmiî'nin bu kullanımının amacı, çevirisini Nevâî'den farklılaştırmak olmalıdır. Nevâî'nin altıncı beyitini Lâmiî şu şekilde aktarır:

Tecemmül anda Efrîdûnça yüz ming	***Tecemmül içre Efrîdûnca yüz bin***
Hizâne mahzen-ı **Kârûnça yüz ming**(127)	*Hazâyin medfeni **Kârûnca yüz bin**(1034)*

Ardından Nevâî'de şu beyit gelir ancak Lâmiî'de bu beyitin karşılığı iki beyit şeklindedir:

	Gubârı kühl-i çeşmi âsûmânun
	Külâh-ı fahrı fark-ı[24] *Ferkadânun(1305)*
'Ulûv-ı der-gehi gerdûn misâli	
Kayu gerdûn ki andın dagı 'alî (127)	
	Güneş bâbında hâk ile berâber
	Sipihre küngür-ı eyvânı efser (1306)

[24] "Külâhı fahr-ı farkı Ferkadânun" şeklinde okunabilir.

Bu beyitlerde de ülkenin hânının zenginliği anlatılmaya devam etmektedir. Onun evi yıldızlar, gök ve güneşle kıyaslanarak yüceltilmiştir. Burada Lâmiî, Nevâî'nin beyitini aktarmak yerine kendisi farklı iki beyit yazarak aynı anlamı vermek istemiştir. Bu beyitin ardından Nevâî'de sekizinci beyit Lâmiî'de ise on birinci beyit şu şekildedir:

Mogol kullar kibi allında hânlar	***Mogol kullar gibi*** *yanında hânlar*
Bolup kişver-dihi **kişver-sitânlar** (127)	*Kemîne bendesi* ***kişversitânlar*** *(1309)*

Bu beyitte "hânlar onun önünde Moğol kulları gibi" benzetmesiyle hânın gücü vurgulanmaktadır. Bu beyitten önce Lâmiî'de aşağıdaki beyitler gelmektedir. Nevâî'de ise aşağıdaki beyitler dokuzuncu ve onuncu beyitlerdir:

Kefining bezli 'ummândın hem **efzûn**	*Kefinün bezli 'ummândan* ***ziyâde***
Cevâhir saçmagı kândın hem **efzûn**	*Güher-pâş olmada kândan* ***ziyâde*** *(1307)*
Dime kândın digil imkândın **artuk**	*Niçe kânı*[25] *hadd-i imkândan* ***füzûn-ter***
Ni kim yok andın artuk andın **artuk** (127)	*Ne takdîr eylesen andan* ***füzûn-ter****(1308)*

Bu beyitlerde kullanılan tercüme taktiği Çağatayca kelimelerin yerine Farsça ve Arapça kelimeler koymak ya da bu kelimelere aynı anlamda başka Farsça ya da Arapça karşılıklar bularak dili "Osmanlıcalaştırmak"tır. İlk beyitte Farsça "efzûn" kelimesi yerine Arapça "ziyâde" kelimesi kullanılmıştır. İkinci beyitte ise Türkçe bir kelime olan "artuk" yerine Lâmiî, Farsça olan "füzûn-ter" kelimesini tercih etmiştir. Nevâî hikâyeye, hânı anlatarak devam eder. Bu beyitlerden sonra Nevâî'de on birinci beyit gelir ama bu beyitin karşılığı Lâmiî'de yer almamaktadır:

---

[25] Vezin gereği "kân" şekline okunabilir.

Zemâne tâk-ı âfâk eylep anı

Barı hânlar ara tâk eylep anı (127)

Bu beyit yine hânın diğer hanlardan üstünlüğünü anlatmaktadır. Lâmiî'de ise bu beyit yerine hânın adaletinin ününün, Irak ve Isfahan'a kadar yayıldığı ve onun döneminde barışın hüküm sürdüğü dokuz beyitle anlatılmıştır. Ardından Nevâî'nin on ikinci ve on üçüncü beyitleri gelmektedir:

Anıng dik ferd itip çarh-ı kühen-gerd	*Cihândan yog idi gönline bir bend*
Ki bir ferzenddin hem eyleben ferd	*Meger kim 'ukde-i ümmîz-i ferzend (1319)*

Mükellel mihr dürri **birle tâcı**	*Murassa'ken cevâhir* ***birle tâcı***
Anıng bir özge dürga **ihtiyâcı** (127)	*Bir özge dürre vardı* ***ihtiyâcı*** *(1320)*

Bu beyitlerde hânın her türlü güce sahipken, tâcı değerli taşlarla süslenmişken, başka bir "inci"ye, "çocuğa" ihtiyacı olduğu anlatılmaktadır. İlk beyitte Lâmiî, Nevâî ile ortak kelimeler kullanmış olsa da bu beyit doğrudan aktarım değil, tercüme edilmiş bir beyittir. İkinci beyitte ise birkaç farklı kelime tercihi dışında değişiklik yapılmamış, bu beyit Nevâî'den doğrudan aktarılmıştır. Nevâî'nin on dördüncü beyiti Lâmiî tarafından şöyle karşılık bulur:

Murâdı **bâgı** yüz **gül**din berû-mend	*Egerçi sahn-ı* ***bâgı*** *pür-****gül*** *idi*
Velî ol özge gülge ârzû-mend (127)	*Dili bir gonce içün bülbül idi (1321)*

Nevâî, bu beyitte de hânın muradının bahçesinin yüz gülden daha verimli olduğunu ama onun başka bir gül arzu ettiğini anlatmaktadır. Bu beyit Lâmiî tarafından kelime kelime aktarılmamış ama aynı anlam yansıtılmıştır. Lâmiî de hânın bahçesinde çok

fazla gül olduğunu ama onun gönlünün bir gonca için bülbül olduğunu söyleyerek hânın isteğini ifade etmiştir. Nevâî'nin on beşinci beyiti Lâmiî'de şöyle karşılık bulur:

Yüzidin rûşen eylep közni **kevneyn**	*Münevverken yüzinden cümle **kevneyn***
Anga közdin uçup bir **kurratu'l-'ayn**(127)	*Gözindeydi hayâl-i **kurretü'l-'ayn**(1322)*

Bu beyitler de anlam olarak aynıdır ve burada da hânın arzusu tekrarlanmaktadır. Kafiyeler değiştirilmemiş, Nevâî'deki parlak, aydınlık anlamına gelen "rûşen" kelimesi yerine Lâmiî aynı anlama gelen "münevver" kelimesini tercih etmiştir. Burada Lâmiî, Nevâî'den farklı olarak bir beyite daha yer verir. Nevâî'deki on altıncı beyit ve Lâmiî'nin tercümesi şu şekildedir:

	Dir idi kim bu kasr-ı çarh-ı eblak
	Döner su üzre dün gün çün mu'allak (1323)

Diben kim çün cihânnıng yok vefâsı	*Bu rûşendür ne denlüdür bekâsı*
İmes muhkem emel kasrı esâsı (127)	*Ki konmışdur fenâ üzre binâsı (1324)*

Burada talihin belirsizliğinden, dünyanın geçiciliğinden bahsedilmektedir. Lâmiî bu beyitlerde, Nevâî'deki bir beyiti aynı anlama gelecek şekilde iki beyitte anlatmıştır. Nevâî'nin on yedi, on sekiz ve on dokuzuncu beyitleri Lâmiî'de şöyle karşılık bulur:

Bakâ eyvânı köp **'âlî imestur**	*Bekâ eyvânı key **'âlî degüldür***
Havâdisdin cihân **hâlî imestur**	*Havâdisden cihân hâlî degüldür (1325)*

Kişi ger kılsa **ming** yıl pâdşâlık	*Kişi ger kılsa **bin** yıl zindegânî*
Cihân mülkige eylep ked-hudâlık (127)	*Olup **bezm-i cihân**un kâmurânı (1326)*

Çü tartar ‘âkıbet **câm-ı fenânı**	***Fenâ câmın*** *içüp çün vire cânı*
Barur dem **fehm iter bir demçe anı** (128)	*Ser-â-ser* ***fehm ider demce anı*** *(1327)*

Bu beyitlerde de Çağatayca kelimeler Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarıyla kullanılmıştır. Çağatayca“imestür” söylenişi “değildir” olarak, “ming”, “bin” olarak değiştirilmiştir. Cihan ülkesi anlamına gelen “cihan mülkü” şeklindeki Türkçe tamlama Farsça tamlamaya dönüştürülerek “cihan meclisi” anlamına gelen “bezm-i cihân” şeklinde tercüme edilmiştir. Üçüncü beyitte ise Nevâî’deki Farsça tamlama “câm-ı fenâ”, Lâmiî’de “fena câmı” olarak Türkçe tamlamaya dönüştürülmüştür. Nevâî’deki yirminci ve yirmi birinci beyitlerin karşılığı Lâmiî’de yoktur. Bu iki beyite karşın Lâmiî’de farklı bir beyit yer almaktadır. Bu kısımda hânın bir oğlu, vârisi olmadığı anlatılmaya başlanmıştır. Lâmiî, Nevâî’nin yirmi ikinci beyitiyle devam eder ve beş beyit kadar farklı bir beyite yer vermez:

Ni çikkey kökke başın **tâc-dârî**	*Ne assı dehrün olmak* ***tâcıdârı***
Yok irse bir dür andın **yâd-gârî**	*Çü birdür yok sonunda* ***yâdigârı*** *(1329)*
Veleddür ol dür u vâlid sadefdur	*Hilâfet revnakı olmaz* ***halef****süz*
Sadef ya‘nî ata vü dür **halef**dür	*Sipehrün kadri yok mâh-ı şerefsüz (1330)*
Sadef yok bahr ara ger bolmas **incü**	*Deniz kim yokdur asdâfında* ***lûlû***
Anı bil bir nihâyetsiz **acıg** su	*Anı bil bir nihâyetsüz* ***acı*** *su (1331)*
Ni acıg su ki mest-ı vahşet-âyîn	*Niçe su mest-i dîl* ***şûrîde****-âyîn*[26]
Lebide kef yüzide mevcdin çîn	***Lebinde*** *kef* ***yüzinde*** *mevcden çîn (1332)*

[26] “dîl-**şûrîde**-âyîn” şeklinde okunabilir.

Çemende serv bes **ra'nâ** şecerdur *Çemende serv gerçi **hoş** şecerdür*

Yok andın nef' çün kim bî-semerdur (128) *Ne nef'i var anun çün bî-semerdür (1333)*

Bu uzun aktarım boyunca hânın bir vâris isteği tekrarlanır. İlk beyitte hükümdar olmanın bırakacak biri olmadıktan sonra anlamsız olduğu belirtilmiş, kafiyeler değiştirilmemiş ve anlam da korunmuştur. İkinci beyitte de yakın bir anlam yakalanmış ve ortak kelimeler kullanılmıştır. Nevâî inciyi "evlada", sedefi ise "babaya" benzetmiştir. Lâmiî ise hilafetin vârissiz olmayacağını vurgulamıştır. Üçüncü beyitte, Çince kökenli bir kelime olan ama Çağatayca ve Türkçede de kullanılan "incü" kelimesi yerine Lâmiî Arapça "lûlû" kelimesini kullanmıştır. Çağataycadaki "acıg" kelimesi de Anadolu Türkçesinde iki ve daha fazla heceli kelimelerin sonundaki "-g" sesinin düşmesi kuralı sebebiyle "acı" telaffuzunu kazanmştır. Lâmiî de bu kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarını kullanmıştır. Dördüncü beyitte "lebide" ve "yüzide" kelimeleri yerine Anadolu Türkçesindeki telaffuzlar esas alınarak " lebinde" ve "yüzinde" kullanılmış, "vahşet" kelimesi yerine de dolaylı olarak aynı anlama gelen "perişan, karışık" anlamındaki "şûrîde" kelimesi tercih edilmiştir. Son beyitte çimenlikte bulunan ve hoş bir ağaç olan servinin meyve vermediği için bir faydası olmadığı söylenerek yine hânın çocuk sahibi olmamasına dikkat çekilmiştir. Lâmiî anlam olarak bir değişiklik yapmazken çevirisinde farklılık yaratmak ya da aruz veznine uydurmak için "ra'nâ" kelimesi yerine aynı anlama gelen "hoş" kelimesini kullanmıştır. Bu beyitlerden sonra Nevâî'nin yirmi yedinci beyiti gelmektedir ama bu beyitin karşılığı Lâmiî'de yoktur. Bu beyit şöyledir:

Şecer kim cüz letâfet şîvesi yok

Otun ornıdadur ger mîvesi yok (128)

Burada da yine meyvesizlikten, bir ağacın meyvesi yoksa onda azıcık da olsa hoşa giden, çekici bir taraf olmadığından bahsedilmektedir. Bu beyitin Lâmiî'de yer almaması, Lâmiî'nin aynı anlama gelen bir beyit daha eklemek istememesi olabilir. Bu beyitten sonra Nevâî'nin yirmi sekiz, yirmi dokuz, otuz ve otuz birinci beyitleri gelir:

Yagındın ger bulut tigürmese **sûd**	*Bulut kim andan irmez 'âleme **sûd***
Havâda ol hemân u bir kalın **dûd**	*Hevâ üze anı bil âteşîn-**dûd** (1334)*
Çakın kim yarudı envârı anıng	*Ne olur ol şu'leden kim **berk**-âyîn*
Çü öçti kalmadı âsârı anıng	*Kıla bir dem cihân içini aydın (1335)*
Eger ot öçse bolmas gussa yutmak	*Geçüp kalmaya yirinde bir ahker*
Çü ahger kaldı âsândur yarutmak	*Ki nûrından cihân ola münevver (1336)*
Min oldum ol **tingiz** kim gevheri yok	***Ben** oldum ol **deniz** kim gevheri yok*
Veyâ **ol** ot ki **anıng** ahgeri yok (128)	*Veya **şol** od ki **anun** ahkeri yok (1337)*

Birinci beyitte anlam korunurken farklı kelimeler tercih edilmiştir. Lâmiî yağmur anlamına gelen " yagın" kelimesini kullanmamış "kalın dûd" yerine "âteşîn-dûd" demiştir. İkinci beyitte de yıldırım anlamındaki "çakın" kelimesi yerine "berk" kelimesi kullanılmıştır. Bu beyitte Nevâî "yıldırımın ışığının parladığını ama sonra söndüğü ve kalmadığını" söylerken Lâmiî de aynı şekilde "o ışığın dünyayı bir an için aydınlatsa ne olacağını" sormaktadır. Üçüncü beyitte Nevâî, ateş korunun kaldığını ve onu parlatmak kolay olduğu için ateş sönerse de üzülmemek gerektiğini söylemekte, Lâmiî de Nevâî'ye paralel olarak "ışığından dünya ayndınlansa bile

kıvılcımın kalıcı olmadığını” anlatmaktadır. Son beyit Lâmiî’nin Nevâî’den aktardığı bir beyittir. Hân kendisini cevheri olmayan denize ve koru olmayan ateşe benzeterek çocuğu olmadığına vurgu yapmaya devam etmektedir. Bu beyitte de Çağataycadaki “min”, “tingiz”, “ol”, “anıng” kelimelerinin Anadadolu Türkçesindeki telaffuzları olan “ben”, “deniz”, “şol”, “anun” kullanılmıştır. Bu beyitten sonra Nevâî’deki şu beyit Lâmiî tarafından aktarılmamıştır:

Tingiz yok kim gadîr-ı vahşet-engîz
Kayu ot ol ki yavşandın bolur tîz (128)

Bu beyite Lâmiî’nin yer vermemesi, tekrara gerek duymaması olabilir. Bu beyitten sonra Nevâî’nin otuz üç ve otuz dördüncü beyitleri şu şekildedir:

Bu **ot**lugdın irür **bagrımda** dâgım	*Bu **âteş**den erir **bagrumda** yagum*
Kurutmasun diben devrân **oçagım** (129)	*Kara kül ola âhir dem **ocagum** (1338)*
Zihî hasret ki **min** yıllar **yutup** kan	*Zihî hasret ki **ben** yıllar **yudup** kan*
Bolup Çîn u Hıtâ mülkide hâkân (129)	***Olam** Çîn ü Hıtâ mülkine hâkân (1339)*

Bu beyitlerde de hânın bu ateşten bağrının yandığı ve yıllardır çocuk özlemi çektiği anlatılmaktadır. İlk beyitte ortak kelimeler olmasına karşın farklı kelime tercihleri de vardır. Farsça “dâg” kelimesi yerine Türkçe “yag” kelimesi kullanılmış, ikinci mısrada Nevâî’deki “kurutmasun” isteği Lâmiî’de “kara kül ola” şeklinde dile getirilmiştir ama anlam olarak yine hânın “ocağının kurumaması, kararmaması” isteği anlatılmaktadır. İkinci beyitte hânın yıllarca “kan yutarak” hükümdar olduğu anlatılmaktadır. Bu beyitte de kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzları tercih edilmiştir. Ardından Nevâî’deki otuz beşinci beyit şu şekilde aktarılmıştır:

Bu fânî deyrdin bolgaç hırâmım — *Hümâ-veş bu yuvadan çün açam bâl*

Kilip bî-gâne'î tutkay makâmım (129) — *Gelüp yirüm tuta zâg-ı siyeh-fâl (1340)*

Bu beyitte Nevâî fâni âlem anlamında "fâni deyr" derken Lâmiî "yuva" demeyi tercih etmiş, Nevâî "bu fâni dünyadan gidince bedenim" derken Lâmiî "hümâ kuşu gibi kanat açmak" benzetmesini yapmayı tercih etmiştir. Bu da Lâmiî'nin ölümü, Nevâî'den daha "sanatlı" bir şekilde anlatmak istediğini göstermektedir. İkinci mısrada da Nevâî yerini yabancı birinin tutacağını söylerken Lâmiî "siyah talihli karga"nın yerine geçeceğini söylemiştir. Burada Lâmiî bir önceki mısrada hümâ kuşunu kullandığı için onunla tezat oluşturmak ve kanat açmak fiilini kullandığı için onunla bağlantı kurmak amacıyla karga anlamındaki "zâg" kelimesini kullanmıştır. Lâmiî'de bu beyitten sonra Nevâî'de olmayan bir beyit daha vardır:

Kıla bî-gâne tâc u tahtuma hükm
İde düşmen serây u rahtuma hükm (1341)

Burada bir önceki beyitle bağlantılı olarak hânın tahtını ele geçirecek olan yabancıdan bahsedilmektedir. Nevâî'nin otuz altı, otuz yedi ve otuz sekizinci beyitleri Lâmiî tarafından ard arda şu şekilde aktarılmıştır:

Ayak koygay firâş u **bister**imga — ***Ayak basa*** *serîr ü* ***pisterüme***

İlig sungay sipâh u kişverimga — ***Elin suna*** *sipâh u kişverüme (1342)*

Şebistânım ara **ârâm** kılgay — ***Şebistânum*** *içinde ide* ***ârâm***

Zemâne subh-ı 'ırzım şâm kılgay — *Gülistânum içinde nûş ide câm (1343)*

Manga yıgmakta yitkey mihnet u **renc** ***Bana** kala kuru çekdüklerüm **renc***

Anga siperga kalgay **mahzen u genc**(129) *Anun ola ser-â-ser **mahzen ü genc** (1344)*

Bu beyitlerde de yabancıların hânın tahtına geçerlerse olabilecekler anlatılmaya devam etmektedir. İlk beyitte "yatak" anlamındaki "firâş" kelimesi yerine yakın anlamlı "serîr" kelimesi tercih edilmiştir. Onun dışındaki kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmiştir. İkinci beyitte cümlelerin yapısı değiştirilerek kafiye başka kelimelerden seçilmiş, fiil ise cümlenin sonunda kullanılmamıştır. Bu beyitin ikinci mısrasında ise Lâmiî tarafından farklı bir anlam yakalanmıştır. Lâmiî, "şebistân" ile kafiyeli olması bakımından "gülistân" kelimesini tercih etmiş, "gülbahçem içinde şarap içsin" demiştir. Son beyitte de tahta geçen yabancının hazineleri de ele geçireceğin söylenmiştir. Lâmiî ilk mısrada sadece "renc" kelimesini kullanmış, "mihnet" kelimesine yer vermemiştir. Bunun sebebi aruz veznine uymak olmalıdır. İkinci mısrada da Nevâî'de "siper" kelimesi varken Lâmiî'de "baştanbaşa" anlamına gelen "ser-â-ser" kelimesi kullanılmıştır. Bu beyitten sonra Nevâî'de olan üç beyite Lâmiî yer vermemiştir. Bu beyitlerde hânın "oğulsuzluk"tan olan üzüntüsü ve Hak'tan oğul ve halef isteği anlatılmaktadır. Lâmiî'nin Nevâî'den aktardığı beyit ise şöyledir:

Bu irdi muttasıl güft ü şenîdi ***Bu idi muttasıl güft ü şinîdi***

Hudâyîdin ogul irdi ümîdi (129) ***Huzâdan bir ogul idi ümîzi** (1345)*

Bu beyitle birlikte "hân"ın tanrıdan oğul isteği ortaya çıkmaktadır. Bu beyit Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmesi dışında Nevâî'den doğrudan aktarılan beyitlere bir örnektir. Ardından şu beyitler gelir:

Bolup köz yaşıdın her yan **güher-pâş**	*Budur*[27] *ümmîzine olup* ***güher-pâş***
Güher dik közge istep özge bir **yaş**	*Dökerdi gözlerinden dem-be-dem* ***yaş****(1346)*
Bu maksûdı üçün saçıp **diremler**	*Virürdi rûz u şeb bî-ʻad* ***diremler***
Kılıp köp **nezr**ler eylep **keremler**	*İderdi* ***nezr*** *ü kurbân u* ***keremler*** *(1347)*
Ogulsızlarnı hem eylep nevâlık	*Hüzâdan göz tutup lütf-ı ʻazîme*
Atasızlarga hem eylep atalık (129)	***Ata****lık eyler idi her* ***yetîm****e (1348)*
Bulardın barça kâm u müddeʻâsı	***Bulardan cümle kâm u müddeʻâsı***
Bu kim bolgay bir ogulnıng atası	***Bu kim olaydı bir ogul atası*** *(1349)*
Bolup gâfil ki ni kim **kilk-ı takdîr**	*Velî bilmezdi*[28] *anı kim* ***kilk-i takdîr***
Rakam çikti imes **imkân-ı tagyîr** (130)	*Ne kim* ***yazdı****ysa yok* ***imkân-ı tagyîr*** *(1350)*

Bu kısımda hânın çocuk sahibi olabilmek için yaptığı hayırlar anlatılmaktadır. Birinci ve ikinci beyitte kafiyeler aynen aktarılmış, anlam olarak büyük bir değişikliğe gidilmemiştir. İlk beyitte Nevâî, "özge bir yaş" derken Lâmiî "dem-be-dem yaş" diyerek anlatımı farklılaştırmıştır. İkinci beyitte de Lâmiî, Nevâî'den farklı olarak hânın dileği kabul olsun diye yaptıklarına "kurban"ı da eklemiştir. Üçüncü beyitte anlam Lâmiî tarafından biraz değiştirilerek aktarılmıştır. Nevâî, hânın oğulsuzlara iyilik, babasızlara da babasızlık yaptığını söylerken Lâmiî ilk mısrayı değiştirip hânın Tanrı'dan bir lütuf istediğini söylemiştir. İkinci mısradaki anlamı ise değiştirmemiştir. Lâmiî bu beyitte "atasız" yerine "yetîm" kelimesini tercih etmiştir.

[27] "bu dür" şeklinde okunabilir.
[28] Vezin gereği "bilmezd'anı" şeklinde okunabilir.

Dördüncü beyitte hânın bütün isteğinin bir oğul sahibi olmak olduğu söylenmiştir. Bu beyitte, Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmesi dışında hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Son beyitte de "yazılanı değiştirme imkânı olmadığı" anlatılmıştır. Kafiyeler aynen bırakılmış, Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmiştir. Bunların dışında Nevâî, "habersiz" anlamındaki "gâfil" kelimesini kullanırken Lâmiî "bilmezdi" demiştir. Yine Nevâî "yazmak" anlamına gelen "rakam çikmek" fiilini kullanırken Lâmiî "yazmak" fiilini tercih etmiştir. Bu beyitlerden sonra Nevâî'de bir beyit yer alırken Lâmiî bu beyiti aktarmamış, Nevâî'nin şu beyitleriyle devam etmiştir:

Besâ **gevher** ki rengi **ahmer** irdi	*Niçe **gevher** sanıldı **la'l**-i **ahmer***
Köründi **la'l** u tutkaç **ahger** irdi	*Çü ana el sunuldı çıkdı **ahker** (1351)*

Köp asfer **levn** sâz itti zemâne	*Muza'fer safha çok **rengîn** ü dil-keş*
Köründi **zer-varak** irdi zebâne	*Didiler **zer varakdur** çıkdı âteş (1352)*

İlk beyitte çok sayıda cevherin kırmızı renkli olduğu ama aslında içinden bir köz çıktığı anlatılmaktadır. Bu beyitte "gevher, ahmer, la'l ve ahger" kelimeleri ortak kullanılmıştır. Farçada "pek çok" anlamına gelen "besâ" kelimesi yerine Lâmiî "niçe" demeyi tercih etmiştir. İkinci beyitte ise altın yaprak anlamındaki "zer varak" ortak kullanılmış, sarı renk için de Nevâî "asfer" derken Lâmiî muza'fer (safran renginde) demiştir. Bu beyitlerden sonra Nevâî'deki bir beyit Lâmiî'de bulunmamaktadır. Buna karşın Lâmiî'de, Nevâî'de olmayan üç beyit yer almaktadır. Ardından Lâmiî, sekiz beyit kadar Nevâî'yi takip eder:

Çü hâkânnıng bu irdi müdde'âsı	***Çü hâkânun oguldı müdde'âsı***
İcabet kurbını tapıp du'âsı	***İcâbetle karîn oldı du'âsı** (1356)*

Şebistânıda togdı bir **yangı ay**	*Şebistânında togdı bir **meh-i nev***
Yangı ay yok ki **mihr-ı ‘âlem-ârây**	*Niçe meh **âfitâb-ı berk-pertev** (1357)*
[...]	
Yüzinde ‘aşk esrârı yazılgan	*Taşında **‘ışk esrârı yazılmış***
İçinde derd ta‘vizi kazılgan (130)	*Kaşında **derd ta‘vîzi kazılmış** (1360)*
[...]	
İşilgen riştesi tâb-ı vefâdın	***Delinmiş** bagrı hakkâk-i kazâdan*
Tişilgen bağrı hakkâk-ı kazadın (130)	***Bükülmiş** riştesi tâb-ı vefâdan (1362)*
[...]	
Mahabbet nûrı allında hüveydâ	***Mahabbet nûrı alnında hüveydâ***
Cemâlide vefâ tugrâsı peydâ (131)	***Cemâlinde vefâ tugrâsı peydâ** (1364)*

Bu beyitlerle “hân”ın duasının kabul olduğu ve oğlunun dünyaya geldiği müjdelenmektedir. İlk beyit doğrudan Nevâî’den aktarılan beyitlere örnektir. İkinci beyitte “hân”ın oğlunun doğması “yeni ay”a benzetilmiştir ama bu benzetme Nevâî’de Türkçe bir sıfat tamlaması olan “yangı ay” şeklindedir. Lâmiî ise bunun yerine Farsça “meh-i nev” tamlamasını kullanmayı tercih etmiştir. İkinci beyitte, Nevâî’de “âlemi süsleyen güneş” anlamındaki “mihr-i ‘âlem-ârây” tamlaması yerine Lâmiî, “ışığı sert güneş” anlamındaki “âfitâb-ı berk-pertev” tamlamasını kullanmıştır. Bu da yine Lâmiî’nin anlatımında farklılık yaratma isteğini göstermektedir. Sonraki beyitte çocuğun özellikleri anlatılmaktadır. Bu beyitte Nevâî “yüzinde” ve “içinde” derken Lâmiî sadece bu ifadeleri değiştirerek dışında anlamına gelen “taşında” ve önünde anlamına gelen “kaşında” ifadelerini tercih etmiştir. Beyitin anlamı değişmese bile farklı kelime kullanımı burada da dikkat çekmektedir. Sonraki beyitte Nevâî, şehzâdenin özelliklerini anlatmaktadır. Bu beyitte mısralar yer

değiştirmiş, Lâmiî Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki karşılıklarını ve telaffuzlarını kullanmıştır. Son beyitte de yine şehzâdenin özellikleri anlatılmaya devam etmiştir. Bu beyit de Nevâî'den, Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarının verilmesi dışında başka bir değişiklik yapılmadan aktarılan beyitlere örnektir. Bu beyitten sonra da Nevâî şehzâdenin özeliklerini anlatmaya devam etmektedir. Ardından hânın sevincini anlatan şu beyit gelir:

Ata ol dürga çün **nezzâre kıldı**	*Ata ol dürri çün **tâbende gördi***
Sadef **dik ağzı külmektin yayıldı** (131)	*Sadef-**veş agzın açup hande urdı** (1367)*

Bu beyitte şehzâde inciye benzetilmiş, onu gören hakan ise çok mutlu olmuştur. İlk mısrada "seyretmek" anlamına gelen "nezzâre kıldı" yerine incinin parlaklığına vurgu yapılarak "parlak gördü, gözüne parlak bir şey çarptı" anlamına gelen "tâbende gördi" ifadesi tercih edilmiştir, Çağataycada "gibi" anlamına gelen "dik" yerine Farsça "veş", "gülmek, sevinmek" anlamına gelen Çağatayca-Türkçe kelimelerden oluşan "ağzı külmektin yayıldı" ifadesi yerine Türkçe-Farsça kelimelerden oluşan "ağzın açup hande urdı" ifadesi kullanılmıştır. Lâmiî burada şiir dilinde kaba olabilecek bir ifade yerine "hande urmak" ifadesini tercih etmiş olmalıdır. Bundan sonra, hânın doğan oğlu için yaptığı hayırlar ve sevinç gösterileri anlatılmaktadır. Nevâî'de yetmiş beşinci beyite denk gelen aşağıdaki beyiti Lâmiî şu şekilde aktarır:

Alıp kişver ilining ihtiyâcın	*Getürdüp kişverün her resm ü bâcın*
Bagışlap **ilge** üç yıllık harâcın (132)	*Bagışlar **halka** üç yıllık harâcın (1374)*

Bu beyitte hânın halkın üç yıllık vergi borcunu onlara bağışladığı anlatılmaktadır. Bu beyitin ilk mısrasında Nevâî "ihtiyâc" derken Lâmiî " resm ü bâc" demiştir. İkinci

mısra ise Çağatayca "il" kelimesi yerine aynı anlama gelen "halk" kelimesine yer verilmesi dışında değiştirilmeden aktarılmıştır. Bölümün sonuna gelindiğinde arka arkaya üç beyitin de Nevâî'den aktarıldığı görülür:

Kılıp mahv il içindin bâde kaygu	*Diyüp dilden gam-ı devrâna yâ hû*
Kara kaygunı def' eylep kızıl su	***Kara kayguyı def' eyler kızıl su*** *(1377)*
Kitür sâki çikip yırlar üçün ün	***Gel iy sâkî*** *kurup bir* ***bezm-i dil-keş***
Manga **toy**dın ülüş bir **câm-ı gül-gûn**	*Elüme mihr ile sun* ***câm-ı meh-veş*** *(1378)*
Mini çîn ehli yanglıg mey-perest it	***Beni Çîn ehli gibi mey-perest it***
Tola çînî ayaglar birle **mest it** (132)	*Mey-i sâfî virüp cânumı* ***mest it*** *(1379)*

Mesnevinin hikâye bölümünün son kısmı olan bu beyitlerin ilkinde sâkîden şarap getirmesini istemek için hazırlık yapılmaktadır. İkinci mısra doğrudan Nevâî'den aktarılmıştır. Bu beyitte sâkîye seslenilmektedir. Lâmiî, Çağataycada "ziyafet" anlamına gelen "toy" kelimesini aktarmamış onun yerine ilk mısrada "bezm-i dil-keş" demiştir. "Bana o ziyafetten pay olarak gül rengi bir kadeh ver" anlamına gelen ikinci beyiti "ay gibi kadehi güneşle sun" anlamına gelecek şekilde değiştirmiştir. Üçüncü beyitin ilk mısrasında ise Çağatayca "mini" kelimesinin Anadolu Türkçesindeki telaffuzuna göre "beni" ve "yanglıg" kelimesinin aynı anlama gelen karşılığı olan "gibi"nin değiştirilmesi dışında başka bir değişiklik yapılmamıştır. Burada da sâkîye seslenilerek ondan "kendisini Çin ehli gibi devamlı şarap içmeyi seven, içme kültürünü bilen biri yapması" istenmektedir. İkinci mısrada ise Nevâî ilk mısrada kullandığı "Çîn kelimesi ile paralellik yaratmak için "çînî kadeh ile sarhoş et" demiş, Lâmiî ise "saf şarap verip sarhoş et" demeyi tercih etmiştir.

Mesnevinin hikâye kısmının diğer bölümlerine bakıldığında da ilk bölümde tespit edilen tercüme taktikleri değişmez. Hikâye kısmının ikinci bölümünde Ferhâd'ın adının verilişi; Ferhâd'ın tabiatı ve on dört yaşına kadar gelişi anlatılır. Nevâî'de 87 beyit olan bu bölüm Lâmiî'de 122 beyittir. Bu bölüm de Lâmiî tarafından "uzatılmış" bir bölümdür. Bu bölüme Lâmiî, kendisi bir giriş, ekleme yapmadan Nevâî'nin beyitlerini tercüme ederek başlar:

Bu zîbâ bezmning elhân-nümâyı	***Bu zîbâ meclisün elhân-nümâyı***
Bu yanglıg **boldı söz destân-serâyî**	*Bu resme **oldı söz destân-serâyı** (1380)*
Ki çün hâkânga Tingri birdi ferzend	***Ki çün hâkâna Tanrı virdi ferzend***
Bolup ol **hedye** birle şâd u **horsend**	*O **bahşâyiş**le cânı oldı **hursend** (1381)*

İlk beyitte aynı anlama gelen "bezm" kelimesi yerine "meclis" kelimesinin kullanılması dışında bir değişiklik yapılmamıştır. İkinci beyitte Çağatayca "bolmak" fiilinin Anadolu Türkçesindeki tellaffuzu olan "olmak" kullanılmış, Nevâî "bu gibi" derken Lâmiî "bu resme" diyerek anlamda bir farklılık yaratmıştır. Burada "resm" ile kastedilen mesnevidir. İkinci beyitte Nevâî, Tanrı hakana bir oğul verdiği için bu hediyeyle onun çok sevinçli ve râzı olduğunu söylemektedir. Lâmiî ise sevinçli anlamına gelen "şâd" kelimesini kullanmamıştır. Sebebi aruz veznine uymak olmalıdır çünkü öncesinde "hediye" kelimesi yerine üç heceli "bâhşâyiş" kelimesini kullanmıştır. Bu beyitten sonra da Lâmiî'nin Nevâî'ye paralel olarak devam ettiği pek çok beyit vardır. İlk olarak şehzâdeye "Ferhâd" adının verilmesi anlatılmaktadır. Burada Nevâî'de, Ferhâd'a ismini babasının değil, bir hakîmin koyduğu anlatılmaktadır ancak Lâmiî'de bu beyitlere yer verilmemiştir. Dolayısıyla Lâmiî'nin aşağıdaki beyitteki ilk mısrası daha farklıdır:

Anga ferzâne Ferhâd ism koydı	*Çeküp dilde mahabbet resmini ol*
Hurûfı me'hazın **biş** kısm **koydı** (133)	***Kodı beş** harf üzre ismini ol (1385)*

Bu beyitte ilk mısra farklı olmakla birlikte ikinci mısra anlam olarak aynı sonuca gelmektedir: "Ferhâd" adı Arap harfleriyle beş harften oluşmaktadır. Sonraki beyitte ise bu harflerin açılımları verilmiştir:

Firâk u **r**eşk u **h**ecr u **â**h ile **d**erd	***F**irâk u **r**eşk u **h**icr u **â**h ile **d**erd*
Birer harf ibtidâdın eyleben ferd	***Birer harf ibtidâdan eyleyüp ferd** (1386)*

Barın üstâd-ı 'ışk itkeç **mürekkeb**	*Bu resme cümlesin idüp **mürekkeb***
Terekkübdin bu ism oldı **müretteb** (133)	*Çıkardı nâm-ı Ferhâdı **müretteb** (1387)*

İlk beyitte Ferhâd'ın adının şu kelimelerin baş harflerinden oluştuğu belirtilmiştir: firâk, reşk, hecr, âh, derd. Bu kelimeler aynı zamanda Ferhâd'ın tabiatını da yansıtmaktadır. Bu sebeple Lâmiî bu beyitte ne bir sıralama ne de bir kelime değişikliği yapmıştır. Bu da Lâmiî'nin orijinal ve yaratıcı bulduğu beyitlerde değişikliğe gitmediğini göstermektedir. Son beyitte de redifler ve anlam korunmuş, yine Ferhâd isminin nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Bu beyitten sonraki bir beyit de Nevâî ve Lâmiî'de ortaktır. Ardından Lâmiî, Nevâî'de olmayan on bir beyit ekler. Bu beyitlerde Ferhâd'ın yıkanışı, göbeğinin kesilmesi, onun doğumunun yarattığı sevinç ve getirdiği mutluluk kâinat üzerinden benzetmelerle anlatılır, doğal hayatın akışı yansıtılır. Hikâyenin bundan sonraki kısmında Ferhâd'ın mizacı ve büyüyüşü anlatılacaktır. Burada Lâmiî, Nevâî'den on beyit arka arkaya aktarmıştır ancak Nevâî'de olan bir beyit Lâmiî'de tek beyit olarak karşılık bulmuştur:

Közüning nâzı ildin iltip uyku

Anga uyku kitürmekke nevâ-gû

Anı uyutmaga her çeşm-i âhû

Harâm itmiş idi gözine uyhu (1402)

Körünmey özge yaşlar dik sıfâtı

Közige bolmay uyku iltifatı (134)

Ferhâd'ın "uyku uyumayan" bir çocuk olduğunu Lâmiî, kendi ifadesiyle tek beyitte anlatmıştır. Ardından şu beyit gelir:

Sütî kim **sagıban agzıga** dâye	*Ne süd kim **emzürürdi** ana dâye*
Ki **cismi** andan algay **kût u mâye** (134)	***Ten ü cânına** olsun diyü **mâye** (1403)*

Bu beyitte Ferhâd'ın büyümesi için dadısının onu emzirdiği anlatılmaktadır. İlk mısrada Lâmiî, "agzına sagmak" ifadesini Anadolu Türkçesine "emzürmek" olarak çevirmiştir. Bu değişikliğin sebebi "ağzına süt sağmak" eyleminin Lâmiî'ye hoş gelmemesi olabilir. İkinci mısrada ise Lâmiî, "cism" kelimesi yerine "ten ü cân" demeyi daha uygun bulmuştur. Bu yüzden de aruz veznine uydurmak için "kût u mâye" yerine sadece "mâye" kelimesini almıştır. Lâmiî Ferhâd'ı anlatmaya devam eder:

[...]

Tapıp her katra bir dürdin nişânî	***Virür** her katre bir dürden nişânı*
Velîkin **barçası** dürr-i ma'anî (134)	*Velîkin **cümlesi** dürr-i me'ânî (1406)*

Bu beyitte de "bulmak" anlamına gelen "tapmak" fiili yerine "vermek" anlamındaki "virmek" fiili kullanılmış, Çağataycadaki "barça" kelimesi "hep, bütün" anlamındaki

“cümle” kelimesiyle değiştirilmiştir. Sonrasında Ferhâd’ın bir yaşına gelişi şu beyitlerle anlatılır:

[...]

Bu yanglıg **çün bir oldu yaşı anıng**	*Bu resme* ***çün bir oldı yaşı anun***
Şeref (devriga) yitti başı anıng	***Şeref evcine irdi başı anun*** *(1408)*
Kadem urdı vü terk-ı mehd kıldı	***Ayak basdı vu terk-i mehd kıldı***
Koyup imgek yürürge **cehd kıldı**	*Yüridi kebk-âyîn* ***cehd kıldı*** *(1409)*

Bu beyitlerde Ferhâd’ın bir yaşına girmesi ve yürümeye başlaması anlatılır. “bu yanglıg” yerine “bu resme” denilmesinin ve “yitmek” yerine “irmek” fiilinin kullanılmasının dışında bir değişiklik yapılmamıştır. İkinci beyitte ise Nevâî Ferhâd’ın yürümeye azmettiğini söylerken Lâmiî, Ferhâd’ın yürüyüşünü “keklik”e benzetmektedir. Bu beyitlerden sonra Lâmiî’de, Nevâî’de olmayan altı beyit vardır. Ardından Ferhat’ın üç yaşına geldiğini anlatan şu beyitler aktarılır:

[...]

Çü üç yaşıga çikti devr-ı eflâk	*Çü girdi üçine ol kebk-reftâr*
Tekellüm kıldı andak kim dür-ı pâk	*Sözi tûtî-sıfat oldı şeker-bâr (1416)*
Sözi barı bolup efsâne-i **‘ışk**	*Dilinde şûriş-i peymâne-i* ***‘ışk***
Makâm u meskeni kâşâne-ı **‘ışk** (134-35)	*Dir idi rûz u şeb efsâne-i* ***‘ışk*** *(1417)*

Ferhâd üç yaşına girmiş ve konuşmaya da başlamıştır. Lâmiî, Nevâî’den farklı olarak önceki beyitte kullandığı kelime “kebk”i tekrar kullanmış ve Ferhâd’dan “o keklik yürüyüşlü” şeklinde bahsetmiştir. İkinci mısrada Nevâî, Ferhâd’ın sözlerini “saf

inci”ye benzetirken Lâmiî, “papağan gibi şeker saçtığını” söylemiştir. Sonrasındaki beyitte de Ferhâd’ın hep “aşk”tan konuştuğu anlatılmıştır. Ardından şu beyit Lâmiî tarafından aktarılmıştır:

‘Acebdur üç yaşıda közge etfâl	*Çehâr oldı çü yaşınun hisâbı*
Niçük kim on yaşıda özge etfâl (135)	*Çehâr erkândan itdi feth-i bâbı (1418)*

Nevâî, üç yaşındaki bir çocuğun on yaşındaki bir çocuk gibi davranmasının garipliğini anlatırken Lâmiî, Ferhâd’ın dört yaşına geldiğini söylemekte ve Ferhâd’ın ne kadar akıllı olduğunu vurgulamaktadır. Sonrasında şu beyitler gelmektedir:

Kalıp **bu işte il hayrânı anıng**	*Olur* ***bu işde il hayrânı anun***
Sipihr u mihr ser-gerdânı anıng	***Sipehr ü mihr ser-gerdânı anun*** *(1419)*
Ata bu nev‘ körgeç iş **hisâbın**	*Pes ol mâhun görüp sâli* ***hisâbın***
Münâsib angladı ‘ilm **iktisâbın**	*Buyurdı* ***hân*** *ana ‘ilm* ***iktisâbın*** *(1420)*
Kitürdiler hakîm-ı **nükte-dânî**	*Bulup bir feylesôf-ı* ***hurde-dânı***
Bilig birle cihân içre cihânî (135)	*Cihânun zû-fünûn u* ***nükte-dânı*** *(1421)*

Bu beyitlerde Ferhâd’ın hâlinden herkesin çok etkilendiği, bunun üzerine babasının bir “bilge”, “feylesof” hoca getirttiği anlatılmaktadır. Birinci beyit Lâmiî’nin Nevâî’den doğrudan aktardığı beyitlere bir örnektir. Sadece “hayran kalmak” yerine “hayran olmak” fiili kullanılmıştır. İkinci beyitte Nevâî’de, hânın Ferhâd’ın tahsiline başlaması gerektiğini anladığı söylenirken Lâmiî’de, hânın bunu “buyurduğu” söylenmektedir. Bu beyitte, birinci mısradaki baba anlamındaki “ata” kelimesini Lâmiî ikinci mısrada “hân” olarak değiştirmiştir. Üçüncü beyitte de Ferhâd için

getirtilen “hoca”nın özellikleri anlatılmaktadır. Bu beyitte anlam değişmemekle beraber farklı kelime tercihleri vardır. “Nükte-dân” kelimesi ilk mısrada “hurde-dân” olarak değiştirilmiş ve ikinci mısrada da tekrarlanmıştır. Nevâî’deki “hakîm” kelimesine karşılık Lâmiî “feylesof” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Bu beyitten sonra da bu hocanın özellikleri anlatılmaya devam edilir:

[...]

Kuyaş yanglıg yaruk rây-ı münîri	***Güneş gibi ‘ayân*** *rây-ı münîri*
Velî andın yaruk mâ fi’l[29]-zamîri	*Cihân-efrûz hurşîd-i zamîri (1423)*
Kayu ‘ilmi ki yok andın **nihânrak**	*Yog idi bir hüner yanında* ***mestûr***
Anıng kaşıda yok andın ‘ayânrak (135)	*Kamu esrâr öninde levh-i mestûr (1424)*

İlk beyitin ilk mısrasında bilgenin yolunun güneş gibi aydınlık olduğu anlatılmaktadır. Çağatayca “kuyaş” kelimesi yerine “güneş”, “yanglıg” kelimesi yerine de aynı anlamdaki “gibi” kelimesi konulmuş, “parlak” anlamındaki “yaruk” kelimesi yerine “aşikâr” anlamındaki “‘ayân” kelimesi kullanılmış, mısra sonundaki Farsça tamlama “rây-ı münîr” olduğu gibi bırakılmıştır. İkinci mısrada ise anlam korunarak “bilge kişinin kendisinin güneş gibi parlak ve aydınlık olduğu” farklı kelimelerle ifade edilmiştir. İkinci beyitte de yine anlam değişmeden “bilge”den daha gizlisinin olmadığı ve sırların onun karşısında açık olduğu anlatılmaktadır. İlk mısradaki “gizli” anlamındaki “nihân” kelimesi yerine Lâmiî “gizlenmiş” anlamındaki “mestûr” kelimesini tercih etmiştir. İkinci mısrada da farklı bir cümle kurarak “‘ayân” kelimesini kullanmamıştır. Bu kelimeleri kullanmamasının sebebi kelimelerde Çağataycada karşılaştırma anlamı veren “-rAk” ekinin bulunması

[29] “fi’z-zamîrî” şeklinde okunmalıdır.

olmalıdır. Lâmiî bu eki kullanamayacağı için farklı kelimelerle bu anlamı yakalamaya çalışmıştır. Bilgeyi tanıtan beyitler şöyle devam eder:

[...]

Bolup Yûnân'da hikmet-girdi anıng	*Var idi milk-i Yûnân içre bayık*
Aristo bir kiçik **şâgird**i anıng (135)	***Arestô** gibi yüz **şâgirdi** fâyık (1428)*

Bu beyitte bilgenin kudreti anlatılırken Aristo'ya gönderme yapılmıştır. Nevâî, onun Aristo'dan bile üstün olduğunu söylerken Lâmiî, Aristo gibi yüce yüz tane öğrencisi olduğunu söyleyerek anlamı biraz değiştirmiştir. Nevâî'nin "Yunan'da" dediği yerde Lâmiî "mülk-i Yûnân" şeklinde Farsça bir tamlama kullanmıştır. Metnin devamında Lâmiî'de, Nevâî'de olmayan şu beyit vardır:

Ol üstâdı getürdüp şâh-ı iklîm
Buyırdı kim ide Ferhâda ta'lîm (1429)

Bu beyitte hânın bilgeye, Ferhâd'ın eğitimine başlamasını buyurması anlatılmaktadır. Bu beyitin Nevâî'de olmamasının sebebi Lâmiî'nin metni daha akıcı ve anlaşılır kılmak istemesi olabilir. Bu beyitin ardından Lâmiî şu beyiti aktarır:

Kılıp **ta'lîm**iga yüz nev' te'kid	*'Utârid-veş pes ol dânâ-yı hikmet*
Felek allında menzil tuttı **hôrşîd** (136)	***Güneş ta'lîm**ine itdi 'azîmet (1430)*

Bu beyit de tercüme ya da doğrudan aktarma olmamakla birlikte anlam olarak Nevâî'ye çok yakındır. Yine "bilge"nin gücünden bahsedilmektedir. Nevâî'de, onun Ferhâd'ı eğitimi sırasında güneşin feleğin önünde menzil tuttuğu söylenirken Lâmiî bilgeyi "utarid"e (Merkür) benzeterek yüceltmekte ve güneşin bu eğitime azîmet ettiğini söylemektedir. Lâmiî'nin bu farklı kullanımı da metin içinde kendi

beğenisine göre değişikler yaptığının göstergesidir. Ardından Lâmiî, Nevâî'de olmayan üç beyiti araya ekler. Bu beyitlerde Ferhâd'ın okumayı çok çabuk öğrenmesi anlatılmaktadır. Sonra, Nevâî'nin şu beyitlerini aktarır:

[...]

Elif bî digeç üstâd ibtidâdın	***Elif bî diyüp ol cân ibtidâdan***
Elif aldı elemdin bî belâdın	***Elif aldı elemden bî belâdan*** *(1434)*
Hem evvel künde birdi **serv**-ı gül-had	*O gün ol* ***serv****-kad olınca âzâd*
Ataga hedye-ı ta'lim-ı **ebced** (136)	*Revân itdi su gibi* ***ebced****i yâd (1435)*

Ferhâd'ın çabuk öğrenmesi ve zekâsının gücü bu beyitlerde de anlatılmaya devam etmektedir. İlk beyit doğrudan aktarılmış, Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmesi dışında bir değişiklik yapılmamıştır. İkinci beyitte ise Lâmiî kafiyeye uygun kelimeler seçerek birkaç düzenleme yapmıştır. Nevâî, Fehad'ın "ebced"i öğrenerek babasına hediye ettiğini söylerken Lâmiî buna yer vermez. İlk mısradaki "serv" benzetmesinden faydalanarak ikinci mısarada da servi ile alakalı "revân" ve "su" kelimelerini kullanıp Ferhâd'ın hızlı öğrenmesine vurgu yapar. Bu beyitlerden sonra Ferhâd'ın Kur'ân'ı öğrenişi anlatılır. Ferhâd bu konuda da çok başarılı ve hızlıdır. Bu kısımda Lâmiî'de olan beyitlerin çoğu Nevâî'de yoktur. Lâmiî burada Ferhâd'ın öğrenme sürecini daha uzun anlatmak istemiş, bu sebeple daha fazla beyitle konuyu ele almış olmalıdır. Nevâî'nin kırk sekizinci beyiti Lâmiî tarafından şöyle aktarılır:

[...]

Körüp çün 'ışk u 'âşıklık **makâl**ın	*Eger gûş itse gamdan bir* ***makâl****i*
Tapıp **âşüfte** mahzûn köngli **hâli**n (136)	*Olurdı derd ile* ***âşüfte*** *hâli (1446)*

Bu beyitte Ferhâd'ın gamla dolu olduğu, aşka ve kedere dair bir söz duysa gönlünün perişan olduğu anlatılmaktadır. Bu beyit doğrudan aktarma ya da tercüme olmamakla birlikte Nevâî'nin beyitiyle yakın anlamlıdır. Nevâî "görmek" fiilini kullanırken Lâmiî "dinlemek" anlamındaki "gûş"etmek fiilini kullanmış, mısra sonundaki kelimeleri de aynı seçmiştir. Sonraki beyitlerde Ferhâd'ın hassas mizacı anlatılmaya devam edilir. Nevâî bu konuda genel ifadeler kullanırken Lâmiî daha detaylı bir anlatımı tercih eder. Bu sebeple Lâmiî'de, Nevâî'de olmayan beyitler vardır. Şu beyit ortak olan beyitlerden bir tanesidir:

[...]

Hakîm ol işte kalıp lâl her dem	***Hakîm ol işden olup lâl her dem***
Kılıp andın yüz istidlâl her dem (136)	***Kılup andan yüz istidlâl her dem*** *(1456)*

Bu beyit Lâmiî'nin doğrudan aktardığı beyitlere de bir örnektir. Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzları verilmiş, ilk mısradaki "kalmak" fiili yerine Anadolu Türkçesinde ifadesi daha uygun olan "olmak" fiili tercih edilmiş, onun dışındaki her kelime aynı bırakılmıştır. Bu beyitten sonra Nevâî'nin iki beyiti Lâmiî'de şöyle karşılık bulur:

Ataga geh bolup gâlib tahayyür
Ananı gâh itip 'âciz tefekkür

Bu hâlet hâna hem virdi melâlet
Ki bir tıfla ola bu resme hâlet (1457)

Bu dip etfâlga bu nev' olur hâl
Ol aytıp yok turur mu özge etfâl (136-37)

Bu kısımda Ferhâd'ın ailesinin onun için duyduğu üzüntü anlatılmıştır. Nevâî'nin ilk beyitinde baba anlamında "ata" ve anne anlamında "ana" kelimeleri kullanılmış, Lâmiî bu iki kelimeyi tercih etmemiş, sadece Ferhâd'ın babasından "hân" diye bahsetmeyi uygun bulmuştur. Ardından Lâmiî şu beyiti aktarır:

Kılıp her bir anı bir nev' ta'bîr	*Kılurdı her biri bir nev'-i ta'bîr*
Biri bilmey ni nev' irkenni takdîr (137)	***Yog idi** çün **vukûf-ı** hükm-i takdîr (1458)*

Bu beyit de doğrudan Nevâî'den aktarılmıştır. İlk mısrada "anı" yerine "biri" denilmiş, ikinci mısrada ise durumu bilen kimsenin olmadığı farklı kelime tercihleri ile anlatılmıştır. Bu beyitten sonra şu beyit de Lâmiî tarafından aktarılmıştır:

İşi bu yanglıg irdi il **ara fâş**	*İl **içre** oldı bu resme **işi fâş***
Ki tâ 'ömridin anıng ötti **on yaş** (137)	***Ki tâ 'ömrinden** irdi ana **on yaş** (1459)*

Bu beyitle Ferhâd'ın durumunun herkes tarafından öğrenildiği ve yaşının on olduğu bildirilmektedir ve ortak kelime kullanımı çoktur. Anlam Nevâî'nin beyitiyle aynıdır ve kafiyeler değiştirilmemiştir. Bu beyitten sonra Nevâî'de, Ferhâd'ın ilgilenip öğrenmediği ilim kalmadığı, on yaşındayken fiziksel olarak yirmi yaşında gibi olduğu anlatılmıştır. Lâmiî, Ferhâd'ın öğrendiği ilimleri Nevâî'ye göre daha uzun anlatır. Bu sebeple Lâmiî'de, Nevâî'de olmayan beyitler vardır. Örneğin Lâmiî, Ferhâd'ın ilminin günden güne yükselişini anlatırken İbn-i Sinâ'ya gönderme yapar:

Yazup hikmet makalâtına Kânûn
İderdi Bû 'Alî Sînâyı meftûn (1464)

Sonrasında Ferhâd'ın belâgat ilmindeki başarısını da şöyle anlatır:

Belâgat kûyına ursaydı çevgân

Kılurdı bü'l-fevâris terk-i meydân (1465)

Ferhâd'ın her türlü ilimdeki başarısının ardından söz onun savaş ilmindeki başarısına gelir. Bu kısımda Lâmiî'nin Nevâî'den aktardığı beyitler de vardır. Bunlardan bir tanesi şu beyittir:

[...]

Alıp kavs-ı kuzah çikmekke kullâb	*Degül rûy-ı zemîn ü safha-i âb*
Turup maşrık itip magribka **pertâb** (137)	*Felekden aşırurdı atsa **pertâb** (1473)*

Bu beyit doğrudan Nevâî'den aktarılan bir beyit olmamasına karşın anlamı çok yakındır ve kafiyeler korunmuştur. Bu beyitte Ferhâd'ın kuvveti ve gücü anlatılmaktadır. Sonrasında da Ferhâd'ın savaşçı özellikleri ve başarıları anlatılmaya devam edilir. Nevâî'nin beyiti Lâmiî'de şöyle karşılık bulur:

[...]

Kılıp ger hamle **Elbürz** üzre bir gürz	*Ser-i **Elbürze** ger ursaydı bir gürz*
Bolup gerd u çıkıp **gerdûn**ga **Elbürz** (137)	*Çıkardı evc-i **çarha** tozup **Elbürz** (1475)*

Bu beyit "Elbürz Dağı"nın kullanılması sebebiyle orijinal bir beyittir. Bu dağ Kafkas sıradağlarının en yükseği olmakla birlikte efsanevî Kaf Dağı olarak da bilinir. Lâmiî bu orijinal beyiti atlamamış, kendi eserinde de yer vermek istemiştir. Burada Ferhâd'ın "Elbürz'e vursa onu yerinden edecek kadar" güçlü olduğu anlatılır. Nevâî "Elbürz üzre" derken Lâmiî "ser-i Elburz" şeklindeki teşbihli tamlamayı kullanmayı tercih etmiştir. İkinci mısrada da "felek" anlamındaki "gerdûn" kelimesi yerine "çarh" kullanılmıştır. Beyit sonundaki kelimeler ve kafiyeler değiştirilmemiştir.

Ferhâd'ın savaşçı özelliklerinin anlatılmaya devam edildiği kısımda Lâmiî şu beyite yer verir:

[...]

Ötüp kök bâd-pâyıdın semendi	*Şikâr ardınca salsaydı semendin*
Tüşüp **Behrâm** boynıga kemendi (138)	*Takardı **şîr** boynına kemendin (1477)*

Bu beyitin ikinci mısrasında, Nevâî'nin mesnevisinde ülkenin en kuvvetli komutanı olan Behrâm'ın adı geçer. Behrâm, *Şehnâme*'de ve Nizâmî'nin mesnevisinde Husrev'in düşmanı olarak yer bulurken Nevâî'de yüceltilen bir tiptir. Bu sebeple Ferhâd'ın savaşçılığı anlatılırken "Behrâm'ın boynuna kemend" takacak kadar güçlü olduğu vurgulanmak istenir. Lâmiî ise burada Behrâm yerine güçlü bir hayvanı temsilen açık istiâre yaparak "aslan" anlamındaki "şîr" kelimesini kullanır. Çünkü Nevâî bu beyitten bir beyit sonra "aslan"dan bahsedeceketir.

Esed boynın üzüp ser-pençe birle
Zebûnı bir esed her pençe birle (138)

Lâmiî böylece Nevâî'nin iki beyitini tek beyitte toplama, özetleme yoluna gitmiş olur. Nevâî "aslan" anlamındaki "esed" kelimesini tercih ederken Lâmiî aynı anlamdaki "şîr" kelimesini kullanır. Lâmiî, Nevâî'yi şu beyitle takip eder:

[...]

Yiti **gerdûn**ga âfet şeş-peridin	*Yidi **gök** havf iderdi şeş-perinden*
Bolup su Hût bağrı hançeridin (138)	*Güneş ditrerdi tâb-ı hancerinden (1480)*

Bu beyitte de Ferhâd'ın savaşçı özellikleri anlatılmaya devam edilmektedir. Nevâî, eski bir savaş aleti olan "şeş-per"i kullanarak Ferhâd'ın yedi göğe korku saçtığını

anlatmaktadır. Lâmiî de bu ilk mısrayı anlam olarak aynen aktarmıştır. İkinci mısrada ise Lâmiî, Nevâî'den farklı bir anlam yakalamıştır. Nevâî, Ferhâd'ın hançerinden balığın bağrının "su" olacağını söylerken "keskinliğe" gönderme yapmakta, Lâmiî ise Ferhâd'ın hançerinin parlaklığından güneşin korkacağını anlatarak "parlaklığa" vurgu yapmaktadır. Nevâî'nin bu mısrası Lâmiî'ye estetik ya da anlamlı gelmemiş, bu yüzden Lâmiî bu mısrayı değiştirmeyi tercih etmiş olmalıdır. Lâmiî'nin Nevâî'den aktardığı bir diğer beyit şöyledir:

[...]

Özin ebced okur ildin tutup **kem**	*Tutardı kendüsin bir mûrdan* ***kem***
Dime dâniş ki zûr-ı dest ile **hem** (138)	*Degül kuvvetde ancak 'ilmde* ***hem(1487)***

Bu beyitlerde artık Ferhâd'ın karakter özellikleri anlatılmaya başlanmıştır. Nevâî, bu beyitin birinci mısrasında başkasından kendisini eksik, kötü görme anlamında "ilden tutup kem" ifadesini kullanırken Lâmiî, karıncadan küçük, eksik görme anlamındaki "tutardı mûrdan kem" ifadesini tercih etmiştir. İkinci mısrada Ferhâd'ın sadece bilgide değil kuvvette de kendisini eksik gördüğü anlatılmaktdır. Nevâî, bilgi anlamına gelen "dâniş" kelimesini kullanırken Lâmiî "ilm" demiş, yine Nevâî elin gücü anlamına gelen "zûr-ı dest" tamlamasını kullanırken Lâmiî "kuvvet" demeyi tercih etmiştir. Bu beyitte de kafiyeler değiştirilmemiştir. Bu beyitten sonra aşağıdaki beyit gelmektedir:

Bolup şehler **işigining** gedâyı	*Olurken* ***bâbınun*** *şehler gedâsı*
Velîkin ol gedâlar hâk-ı pâyı (138)	*Ol idi her gedânun hâk-i pâsı (1488)*

Bu beyit de küçük değişiklikler ile doğrudan aktarılan beyitlere örnektir. Ferhâd için şâhlar köle olurken onun kölelerin ayağının tozu olduğu anlatılmaktadır. İlk mısrada

"eşik" anlamına gelen "işig" kelimesi yerine kapı anlamındaki "bâb" kelimesi kullanılmış, ikinci mısrada da "ama, ancak" anlamındaki "velîkin" bağlacı kullanılmamıştır. Sonrasında da Ferhâd'ın özellikleri anlatılmaya devam edilir. Nevâî'den şu beyit aktarılır:

[...]

Anga ting **pâdşâlık** yâ **gedâlık**	*Bir işe eylemezdi ket-huzâlık*
Gedâlıkka ting itmey pâdşâlık (138)	*Yanındaydı **gedâlık pâzişâlık** (1491)*

Bu beyit mısraların yer değiştirilerek kullanıldığı beyitlere örnektir. Ferhâd için padişahlığın ve köleliğin denk olduğunu anlatılmaktadır. Lâmiî, "denk" anlamına gelen "ting" kelimesi yerine "eşit, paralel" anlamında "yanındaydı" demeyi tercih etmiştir. Bölümün sonu gelirken Ferhâd'ın on dört yaşına geldiğini anlatan şu beyitler aktarılır:

[...]

Esîr-ı **derd iç u taşı anıng**	*Çü **on dörd**ine irdi **yaşı anun***
Ki tâ **on tört** boldı **yaşı anıng** (139)	*Kamu **derd** oldı **içi taşı anun** (1498)*

Bu beyitte anlam aynı olmakla beraber Lâmiî yine mısraların yerini değiştirmiştir. Her iki şair de Ferhâd'ın yaşının on dört olduğunu ama "gam"la dolu olduğunu anlatmak istemiştir. Çağatayca "anıng" kelimesi "anun" olarak Anadolu Türkçesindeki telaffuzuna göre değiştirilmiş, redifler ve kafiyeler aynı bırakılmıştır. Nevâî "esîr-i derd" derken Lâmiî "kamu derd oldı" demiş, yüklemi olan bir cümle kurmuştur. Bu beyitten sonra Nevâî bu bölümün son iki beyitine yer verirken Lâmiî bir beyit daha ekleyip son iki beyite geçmiştir. Bu beyitler şöyledir:

[...]

Kitür sâkî şarâb-ı derd-perverd
Ki **boldı könglümiz** perverde-ı derd

***Getür** sâkî şarâb-ı derd-perverd*
*Ki **oldı gönlümüz** perverde-i derd (1500)*

Başımga derd çikmestin burun tiyg
Bu **dem bezm-ı neşâtî** eylegil yıg (139)

Keder virmezden öndin devr-i eyyâm
***Gönül beytini** rûşen itsün ol **câm** (1501)*

Bu son bölümde artık "sâkî"ye seslenilmektedir. İlk beyit, Lâmiî'nin Nevâî'den doğrudan aktardığı beyitlere örnektir. Çağatayca "kitür", "boldı" ve "köngül" kelimeleri yerine Anadolu Türkçesindeki telaffuzları olan "oldı", "getür" ve "gönül" kelimelerinin kullanılmasının dışında bir değişiklik yoktur. Sâkî'den dert veren şarabı getirmesi, böylece gönüllerin dert ile dolması ve son beyitte de sunulan şarabın mutluluk, ayndınlık getirmesi istenmektedir. Nevâî, şarap için "dem" derken Lâmiî "câm", Nevâî "keyif, mutluluk veren meclis" anlamındaki "bezm-i neşâtî" tamlamasını kullanırken Lâmiî, "gönül evi" anlamındaki "gönül beyti" tamlamasını kullanmıştır.

Nevâî'nin mesnevisinin hikâye kısmının dokuzuncu bölümü 79 beyitten oluşmaktadır. Lâmiî'de ise bu bölümde 74 beyit vardır. Bu bölüm Lâmiî tarafından "kısaltılmış" bir bölümdür. Bu bölümde Ferhâd'ın hândan Yunan'a gitmek için izin istemesi, babasının öğütlerine karşın Ferhâd'ın vazgeçmemesi ve babasının çaresiz kalıp askerlerini de toplayarak Ferhâd'la beraberYunan'a gitmesi anlatılır. Bu bölüm şöyle başlar:

Bu mihnet şerhin ol kim kıldı **tahrîr**
Bu yanglıg eyledi efsâne **takrîr** (190)

Bu mihnet şerhin ol kim** itdi **tahrîr
*Bize bu resme kıldı kıssa **takrîr** (2254)*

Bu beyit yeni bir bölüme giriş olarak değerlendirilmelidir. Bu zahmetli hikâyeyi kim açıkladıysa o şekilde anlatıldığı söylenmektedir. Burada Ferhâd'ın bulduğu aynanın arkasındaki yazıya gönderme yapıldığı da düşünülebilir. Bu beyitin ilk mısrasında sadece "kıldı" fiili "itdi" olarak değiştirilmiştir. Her iki mısrada da kafiyeler aynen aktarılmıştır. İkinci beyit şöyledir:

Ki çün şehzâdega cevr-ı havâdis	***Ki çün şeh-zâdeye*** *düşdi bu hâlet*
Munung dik müşkil emrî kıldı hâdis (190)	*Ziyâde oldı gün günden melâlet (2255)*

Bu beyit Ferhâd'ın yazıyı gördükten sonra düştüğü zor durumu anlatmaktadır. Kafiye değiştirilmiş, sadece birinci mısranın başlangıcı aynı kalmıştır. Sonra gelen iki beyiti Lâmiî aktarmamış, Ferhâd'ın zor durumunu açıklayan bir beyiti kendisi yazmıştır. Sonrasında Nevâî'nin beşinci beyitiyle devam etmiştir:

[...]

Tuta almay çü ol sevdânı pinhân	***Tutamadı çün ol sevdâyı penhân***
Tilep halvetde **Mülk-ârâ'nı pinhân** (190)	*Kıgırdup didi* ***Mülk-ârâyı penhân*** *(2257)*

Bu beyit Ferhâd'ın Mülk-ârâ'yı çağırıp derdini ona açmasını anlatmaktadır ve Lâmiî'nin doğrudan aktardığı beyitlerdendir. Bu beyitte Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmesi dışında başka bir değişiklik yapılmamıştır. Bu beyit, olayın akışı açısından da önemlidir ve hareket bildirmektedir. Burada Lâmiî'nin konuya giriş yaparken orijinal beyiti koruduğu görülmektedir. Bu beyitten sonra Ferhâd'ın Mülk-ârâ'ya kendi durumunu anlattığı ve babasının izin vermesi için yardımcı olmasını istediği kısım başlamaktadır. Burada Nevâî'de bir beyit daha vardır ama Lâmiî bunu aktarmamış kendisi farklı bir beyitle

konuya girmiş, Mülk-ârâ'ya seslenmeye başlamıştır. Nevâî ise bir önceki beyitle bağlantılı olarak Ferhâd'ın Mülk-ârâ'ya neler anlatacağını haber vermektedir:

Anga takrîr kıldı mâcerâsın
Heves köngli ara salgan belâsın (190)

Ardından şu iki beyit Lâmiî tarafından doğrudan aktarılır:

Didi kim **ger gedâ ger şâh bolsun**	*Bu yolda **ger gedâ ger şâh olsun***
Eger gâfil veger **âgâh bolsun** (190)	***Eger gâfil** ü ger **âgâh olsun** (2259)*
Tena'um birle mihnet **hûb u ziştî**	***Ezelde** her ne olsa **ser-nüvişti***
Ni kim bolmış **ezeldin ser-nüvişti** (191)	*Na'îm ü dûzah içün **hûb u zişti** (2260)*

Beyitlerde Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzları kullanılmıştır. Nevâî'de sadece "ister köle ya da padişah olsun; ister dikkatsiz ya da uyanık olsun" anlamındaki beyite Lâmiî, "bu yolda" diye başlayarak anlamı netleştirip Ferhâd'ın amacına vurgu yapmıştır. İkinci beyitte ise yine mısraların yer değiştirmesi söz konusudur. Bu beyitte de tezat anlamlı kelimeler beraber kullanılmıştır ancak Nevâî'de "bolluk" anlamındaki "tena'um" kelimesi yer alırken Lâmiî aynı anlama gelen "na'îm" kelimesini tercih etmiş, Nevâî'de "zahmet, eziyet" anlamındaki "mihnet" kelimesi yer alırken Lâmiî "cehennem, keder, külfet" anlamındaki "dûzah" kelimesine yer vermiştir. Bundan sonraki kısımda Nevâî'de olup da Lâmiî'de olmayan beyitler vardır. Burada anlatılan ortak konu ise "kaza kaleminin yazdığını değiştirmenin mümkün olmadığı"dır. Ardından Lâmiî'nin Nevâî'den aktardığı uzun bir kısım gelir:

[...]

Zamânnıng barı işte **zû-funûnı**	*Kişi olsa cihânun* ***zû-fünûnı***
İrür gerdûn funûnınıng **zebûnı**	*Olur hükm-i İlâhînün* ***zebûnı*** *(2263)*
Kişining yir yüzige hükmi yitsün	*Tutalum yir yüzine hükmi yitsün*
Kazâ-yı âsmânî yitse nitsün	***Kazâ-yı âsumânî yitdi ne itsün***[30] *(2264)*
Halâyık ‘aczidin kim **nükte-rân**min	*Bu ‘âcizlıkda ben kim* ***nükte-dân****em*
Bulardın min dagı bir nâ-tüvânmin	*Felekler cünbişinden nâ-tuvânem(2265)*
Ni kim allımga yazmış kilk-ı takdîr	***Ne kim alnuma yazdı kilk-i takdîr***
Manga yoktur anı körmekke **tedbîr**	*Bana yokdur anı tagyîre* ***tedbîr*** *(2266)*
Ezelde bu imiş Haknıng kazâsı	***Ezelden bu imiş Hakkun kazâsı***
Mining allımga bu iş ibtilâsı	***Benüm alnumda bu iş ibtilâsı*** *(2267)*
Anıng kim kögli tapmış ‘akldın **nûr**	***Anun kim gönli*** *gözi oldı pür-****nûr***
Kirek tutsa mini bu işte **ma‘zûr** (191)	*Beni tutar bu hâlet içre* ***ma‘zûr*** *(2268)*

Ferhâd bu beyitlerde de Mülk-ârâ ile konuşmaya devam etmekte, kendi düşüncelerini dile getirmektedir. Lâmiî altı beyitten oluşan bu uzun aktarımda anlam ve kafiyeleri korumuş, Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki karşılıklarını yazmış ve bazı kelimelerde değişikliğe gitmiştir. Birinci beyitte, beyit sonundaki kelimeler aynı bırakılmış, ilk mısrada Nevâî’nin “zamân” kelimesini kullanmasına karşılık Lâmiî, “cihân” kelimesini kullanmıştır. İkinci beyitin ikinci mısrası Lâmiî’nin doğrudan

[30] Vezin gereğin “nitsün” şeklinde okunabilir.

aktardığı mısralara bir örnektir. Üçüncü beyitte Nevâî "nükte-rân" derken Lâmiî yakın anlamdaki "nükte-dân" kelimesini kullanmıştır. Dördüncü beyitin ilk mısrası da doğrudan aktarılan mısralara bir örnektir. Beşinci beyit ise tamamen Nevâî'den aktarılmıştır. Son beyite gelindiğinde de Nevâî ile ortak kelimelerin kullanıldığı, anlamın ve kafiyelerin korunduğu görülür. Lâmiî'nin bu tercihleri, anlatımda farklılığa gitmek, anlatımı akıcılaştırmak ya da beyitleri Osmanlıcada "ifade edilebilir bir hâl"e getirmek içindir. Bu uzun alıntıdan sonra Lâmiî, Nevâî'deki şu beyiti aktarmaz:

Bu kün allımga tüşmiş turfe hâlet
Egerçi ilge bar andın melâlet (191)

Bu beyitte de Ferhâd'ın düştüğü durum anlatılmaya devam etmektedir. Ferhâd'ın başına bu tuhaf işin geldiği ama başkalarında bundan daha fazla derdin olduğu söylenmektedir. Bu beyitin de Lâmiî'de olmayışı kendi tercihidir. Sonra gelen beyit de bu ihtimali destekler niteliktedir:

Mining **hiç anda** yoktur **ihtiyârım**	*Ki* ***bu işde*** *benüm yok* ***ihtiyârum***
Ki allımga **yaz**ıptur **Girdigârım** (192)	*Ezelden böyle* ***yaz****mış* ***Girdigârum****(2269)*

Bu beyitte Ferhâd, başına gelen işin kendi seçimi olmadığını, Tanrı'nın alnına böyle yazdığını söylemektedir. Lâmiî'nin bir önceki beyitinde de yine "bu iş" geçmektedir. Dolayısıyla Lâmiî, "bu iş" dedikten sonra araya beyit koyarak anlamı kaybetmek istememektedir çünkü bir sonraki beyitte aynı "iş"e yine atıfta bulunacaktır. Lâmiî burada metni "akıcı" kılma amacını taşımaktadır. Bu beyitten sonra Nevâî'de bir beyit yer alırken bu sefer Lâmiî altı beyitle Ferhâd'ın tılsımı ne kadar çok çözmek istediğini anlatmıştır. Lâmiî'nin buradaki arzusu, Ferhâd'ın isteğinin ne kadar güçlü

olduğunu yansıtmak olmalıdır çünkü bu beyitlerden birinde Ferhâd'a "bu işten ne olursa olsun vazgeçmeyeceğini" söylettirmiştir. Ardından Lâmiî, beş beyitlik uzun bir kısmı Nevâî'den aktarmıştır:

[...]

Kirek kim eyleseng **hâkân**ga **takrîr**	***Gerek*** *kim itmeyüp bu işde taksîr*
Mining allımga kültürgenni takdîr	*Benüm hâlüm kılasın* ***hâna takrîr*** *(2276)*
Atalık hakkı çün bardur arada	***Atalık hakkı çün kim var arada***
İcâzet isterem bu mâcerâda	***İcâzet isterem bu mâcerâda*** *(2277)*
Dagı yolumda **himmet-zâd kılsun**	*Bu yolda* ***himmetini zâd kılsun***
Vü geh gâhî du'âda **yâd kılsun**	*Du'âdan gâh gâhî* ***yâd kıls****un (2278)*
Anıng himmet bile ger bolsa **yâdı**	*Çü himmet birle ide hayr-* ***bâdî***
Şek irmes tapmagım bu iş **güşâdı**	*Bu baglu iş bulur şeksüz* ***küşâdî*** *(2279)*
İcâzet birmese Tingri **tanukdur**	*Ve ger yok dir ise tanrı* ***tanukdur***
Hak allında bu esrârım **açukdur**(192)	*Bana bu râh-ı gamdan dönme* ***yokdur****(2280)*

Bu kısımda Ferhâd'ın Mülk-ârâ'nın aracılığıyla babasından izin istemesi anlatılmaktadır. Bu beyitlerde de Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmiş ve kafiyeler aynen aktarılmıştır. İlk beyitte Nevâî "hâkân" derken Lâmiî "hân" demeyi tercih etmiş; Nevâî'de Ferhâd, alnına yazılanın hakana anlatılmasını isterken Lâmiî'de Ferhâd, durumunun eksiksiz olarak "hân"a aktarılmasını istemektedir. İkinci beyit de Nevâî'den doğrudan aktarılan beyitlere

örnektir. Üçüncü ve dördüncü beyite bakıldığında da anlamın aynı kaldığı, sadece bazı kelimelerin yer değiştirdiği görülür. Son beyitin ilk mısrasında ise aynı anlama gelen farklı kelimeler tercih edilmiştir. Nevâî, "eğer izin vermezse" anlamına gelen "icâzet birmese" ifadesini kullanırken Lâmiî aynı anlama gelen "ve ger yok dir ise" ifadesini tercih etmiştir. İkinci mısrada Nevâî, "Hak'ın önünde sırrının açık olduğunu" söylerken Lâmiî "bu gamlı yoldan dönmeyeceğini" söylemektedir. Bu beş beyitlik kısımda Lâmiî'nin yaptığı değişikliklerin "anlatımı farklılaştırmak ve akıcı kılmak" adına olduğu görülür. Bu beyitlerin devamında Nevâî, Ferhâd'ın babasından izin alamasa dahi yapacaklarını anlatmaktadır:

Ki bî-sâmân bolup bî-çârelıkdın
Güzîrim yok turur âvârelıkdın

Alıp başım dimey âbâd ile çöl
Hemol maksad sarı tutkum durur yol (192)

Lâmiî bu iki beyiti aktarmamış, metinde kısaltmaya gitmiş ve şu beyite geçmiştir:

Yolumda dîvdur ger ejdehâdur	***Yolumda dîvdür ger ejdehâdur***
Tılısm içre eger yüz ming belâdur (192)	***Tılısm içre eger yüz bin belâdur*** *(2281)*

Bu beyitte de Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmiş, bunun dışında Lâmiî tarafından bir değişiklik yapılmamış ve beyit doğrudan aktarılmıştır. Lâmiî'nin diğer beyitleri aktarmadan bu beyitle yetinmesinin sebebi konunun bir beyitle anlatılabileceğini düşünmesi olmalıdır. Metnin devamında da bu tutum devam etmektedir. Nevâî, Ferhâd'ın babası izin vermese de yolundan dönmeyeceğine dair sözlerini ve Ferhâd'ın Mülk-ârâ'dan bunları babasına eksiksiz

anlatması isteğini aktarırken Lâmiî, Ferhâd'ın babasının izin vermesi halinde çok mutlu olacağını ama kendisine engeller çıkarılırsa da bu sevdâdan vazgeçmeyeceğini anlatır. Olay akışı içinde önemli bir nokta olan şu beyit ise Lâmiî tarafından doğrudan aktarılmıştır:

	Çü Mülk-ârâ işitdi bu peyâmı
[...]	*Dili sarmaşdı baglandı kelâmı (2287)*
Çü Mülk-ârâ işitti bu fesâne	
Çikip köglidin âh-ı bî-hodâne (193)	
	Gönülden çekdi bir göynüklü âhı
	Ki dûdı gökde yakdı mihr ü mâhı (2288)

Nevâî'nin, Mülk-ârâ'nın Ferhâd'ın durumunu dinledikten sonra ona üzülerek "âh" çekmesini anlattığı beyit Lâmiî'de iki beyite dağıtılmıştır. Daha önceki beyitlerde Lâmiî'nin Nevâî'nin iki beyitinden birer mısra alarak tek beyitte özetlediği örnekler olmasına karşın bir beyiti ikiye bölmesi yeni bir taktiktir. Nevâî Mülk-ârâ'nın "âh" çekişini "baygınlıkla" anlamına gelen "bî-hodâne" zarfıyla tanımlarken Lâmiî "gönül yakıcı, acıklı" anlamındaki "göynüklü" sıfatıyla tanımlar. Lâmiî'nin bu beyitin mısralarını iki beyite bölerek kullanmasının sebebi ise durumun etkisini artırarak önemini vurgulamak olmalıdır. Bu beyitten sonra da Mülk-ârâ'nın hissettikleri anlatılmaya devam edilmiştir. Sonrasında Mülk-ârâ, "hân"ın yanına giderek Ferhâd'dan duyduklarını ona anlatmıştır:

[...]

Tilep halvet kirip hâkân kaşıga	*Ciger biryân u göz giryân u dil-efgâr*
Müdâvâ eyley almay köz yaşıga	*Gelüp hâkân öninde agladı zâr (2291)*

Körüp ayturda renc-ı bî-nihâyet	*Hikâyet itdi bir bir mâcerâyı*
Kılıp her ni işitkenni hikâyet	*Ne kim var gussa vu derd ü belâyı(2292)*
Çü anglap şâh anıng bu mâcerâsın	*İşidüp oldı hâkân zâr u gam-nâk*
Urup köksige çâk eylep yakasın (193)	*Urup gögsin yakasın eyledi çâk (2293)*

Bu beyitler Lâmiî tarafından doğrudan aktarılmamış ancak aynı anlama gelecek şekilde farklı kelimelerle ifade edilmiştir. İlk beyitte Mülk-ârâ'nın hakanın yanına gidip ağlaması, ikinci beyitte hakana Ferhâd'ın yaşadığı ne varsa anlatması, üçüncü beyitte hakanın duydukları karşısındaki üzüntüsü anlatılmaktadır. Hakanın bu üzüntüsü Nevâî'de bir beyitle anlatılırken Lâmiî'de yedi beyit yer almaktadır ve bu beyitlerden bazıları şöyledir:

	[...]
	İdüp bu resme çok âh-ı tebâhı
	Didi kim hergiz anun yok günâhı (2295)
	Elümle ben bana itdüm dirîga
	Başuma ne belâ itdüm dirîga (2296)
İkev ol mihnet-ı enbûh birle	
Besî yıglaştılar endûh birle (193)	
	[...]
	Yiridür günde bin kez hûn içersem
	Ki katdum kendü elümle[31] aşuma sem(2299)

[31] Vezin gereği "kend'elümle" şeklinde okunabilir.

	Buna benzer dahı bir niçe sözler
	Didi zârî idüp kim göyner özler (2300)

Nevâî bu beyitte hân ve Mülk-ârâ'yı kastederek "ikisi çok sıkıntı ve dert ile fazlasıyla ağlaştılar" derken Lâmiî bu sefer hânın gözünden bakarak onun üzüntüsünü daha uzun anlatmayı tercih etmiş, son beyitte hânın "bunun gibi daha pek çok söz söylediği"ni belirterek bu bölümü bitirilmiştir. Ardından şu beyitler gelmektedir:

Çü köp kıldı ceza' **şâh-ı zemâne**	*Ceza' çok kıldı çün **şâh-ı zemâne***
Öpüp tofragnı **destûr-ı yegâne**	*Koyup yüz yire **destûr-ı yegâne** (2301)*
Bolup derdiga bir bir **çâre-perdâz**	*Bu derde olmagı-y-çün **çâre perdâz***
Nasîhat kıldı sâkin sâkin âgâz	***Nasîhat itdi sâkin sâkin âgâz** (2302)*
Ki şâhâ her ni sebt oldı **kazâ**dın	*Ki şâhâ her ne kim hükm-i **kazâ**dur*
Tapılmas çâreyi özge **rızâ**dın(193-94)	*Anun dermânı teslîm ü **rızâdur** (2303)*

Bu beyitlerde hânın çok üzüldüğü ve ağladığı, Ferhâd'ın bu derdine çare bulmak için çok uğraşıp, ona nasihat ettiği ama râzı olmaktan başka çaresi olmadığı anlatılmaktadır. İlk iki beyit Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmesi dışında doğrudan aktarılmıştır. İlk beyitin ikinci mısrasında "bastığı yeri, toprağı öpmek" anlamındaki "öpüp tofragnı" ifadesi yerine "yere yüzünü koymak" anlamındaki "koyup yüz yire" ifadesi tercih edilmiştir. İkinci beyitin ilk mısrasında da "derdine bir bir çare olmak" anlamındaki "bolup derdiga bir bir çâre-perdâz" ifadesi yerine "bu derde çare olmak için" anlamındaki "bu derde

olmagı-y-çün çâre per-dâz" ifadesi tercih edilmiştir. Üçüncü beyitte de artık hânın râzı olmaktan başka çaresi kalmadığı belirtilmiştir. Bundan sonraki beyitler hânla ve onun Ferhâd'ın derdine çâre bulma isteğiyle ilgilidir. Aşağıdaki şu beyitler bu bölümde Lâmiî tarafından aktarılan beyitlere örnektir:

[...]

Ger olsa çârega takdîr **mâni'**	*Eger takdîr ola tedbîre **mâni'***
Kirek bolmak kazâ hükmiga kâni'	***Gerek olmak kazâ hükmine kâni'** (2308)*
Didi şeh ey sa'âdet şem'i râyıng	***Didi şeh iy se'âdet şem'i râyun***
Köngül ârâmı nutk-ı dil-güşâyıng (194)	*Gününden[32] münhasifdür nûrı ayun (2309)*

Bu beyitlerde de Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzları verilmiş, kafiyeler değiştirilmemiştir. İlk beyitte, çareye / tedbîre takdîr engel olursa kaza hükmüne kanaat etmek gerektiği anlatılmış, ikinci beyitte hân Mülk-ârâ'ya seslenmeye başlamıştır. Birinci mısra doğrudan Nevâî'den aktarılmış, ikinci mısrada ise farklı bir anlam yakalanmıştır. Nevâî Mülk-ârâ'yı "gönül süsleyen, sözleri gönül ferahlatan" olarak tanımlarken Lâmiî ayın ışığının onunkinin yanında sönük kalacağını söylemiştir. Burada anlam değişse de Mülk-ârâ'yı övme amacı değişmediği için anlam açısından bir paralellik olduğu söylenebilir. Lâmiî ilk beyitte mum anlamındaki "şem'" kelimesini kullandığı için ikinci beyitte "ay"ın ışığı üzerinden bir benzetme yapmış olmalıdır. Metnin devamında hakan Mülk-ârâ'ya şöyle bir soru yöneltir:

Kişi öz cânıdın toymak bolur mu	*Ne dirsen[33] bu belânun çâresi ne*
Anı mundak bile koymak bolur mu (194)	*Nedür merhem bu bagrum yâresine(2309)*

[32] "güninden" şeklinde okunabilir.

[33] "dirsin" şeklinde okunabilir.

Burada Nevâî, insanın kendi cânına doymasının ve onu bırakmasının mümkün olmadığını, Lâmiî ise yine önceki beyitlerle bağlantı kurarak “bu belânın çaresinin, bağrındaki yaranın merheminin ne olduğunu” sormaktadır. Bu beyitten sonra aşağıdaki beyit Lâmiî tarafından aktarılır:

Köngül **derdiga dermândur nasîhat**	*Egerçi* ***derde dermândur nasîhat***
Kılalı olca imkândur **nasîhat** (194)	*Tesellî-i dil ü cândur* ***nasîhat*** *(2310)*

Bu beyitin ilk mısrası doğrudan Nevâî’den aktarılmış, bu ilk mısrada nasîhatın derde dermân olacağı vurgunlandıktan sonra ikinci mısrada Nevâî, nasîhatı ganimete benzetirken Lâmiî, gönle ve câna tesellî olacağından bahsetmiştir. Bu beyitten sonra Nevâî’de de Lâmiî’de de altı beyit yer almaktadır. Sonrasında ise herkesin Ferhâd’a nasîhat verişi anlatılmaktadır. Ardından yine hikâyenin kurgusunda önemli olan şu beyitler Nevâî’den aktarılır:

[...]

Çü hâkân çâresidin boldı **me’yûs**	*Çü hâkân* ***güft ü gûdan*** *oldı* ***me’yûs***
Tahayyül kıldı itmek anı **mahbûs**	*Tahayyül kıldı ki ide*[34] *anı* ***mahbûs*** *(2320)*
Yana hapsiga hem kılmay **tahammül**	*Yine* ***habsine*** *itmedi t****ahammül***
Devâsın eyledi mundak **tahayyül**	*Devâsın itdi bu yüzden* ***tahayyül*** *(2321)*
Ki anıng köglini âzürde kılmay	*Ki gönlin itmeye âzürde anun*
Hayâtı gül-bünin pejmürde kılmay (195)	*Hayâtı güllerin pejmürde anun (2322)*

[34] Vezin gereği “k’ide” şeklinde okunabilir.

İlk beyitte hânın artık Ferhâd'a çâre bulmaktan ümidini kestiği ve Ferhâd'ı hapsetmeyi düşündüğü anlatılmaktadır. Bu beyitte de Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzları verilmiş, kafiyeler ise değiştirilmemiştir. İkinci beyitte hânın Ferhâd'ı hapsetmeye katlanamadığı, bu yüzden de bu derde çâre bulunmasını hayal ettiği anlatılmaktadır. Üçüncü beyit de yine Nevâî'den doğrudan aktarılan beyitlere örnektir. Bu beyitte Nevâî'nin beyitinden farklı olarak emir kipi ile biten cümlelerin yapısı değiştirilmiş, kişi zamiri cümle sonunda kafiye olarak kullanılmıştır. Hikâyenin devamında hânın oğluyla yola çıkmaya karar vermesi anlatılır. Bu kısımda Lâmiî, Nevâî'nin altmış dördüncü beyitini aktarır:

[...]

Angaça oglıga hem-râh bolgay	*Çeküp leşker ola oglıyla hem-râh*
Yaman yahşısıdın âgâh bolgay (195)	***Eyü yavuz** ola işinden âgâh (2323)*

Bu beyitte hakanın Ferhâd ile beraber yola çıkmaya karar verdiği bildirilir. Yukarıdaki beyitte olduğu gibi, emir kipi ile biten cümlelerin yapısı değiştirilerek kafiye, cümle içindeki başka bir kelimeden seçilmiştir. Bunun yanında ikinci beyitte "yaman" kelimesi yerine "yavuz", "yahşı" kelimesi yerine de "eyü" kelimesi kullanılmıştır. Sonrasında Lâmiî, Nevâî'nin altmış yedinci beyitini aktarır:

Müyesser ger imes bu ol zamânda	*Ne kim itdiyse Hak takdîr ezelde*
Ni Hakdın kilse körgey anı anda (195)	*Anunla bile göre her 'amelde (2324)*

Bu beyitte Lâmiî, yine iki mısranın yerini değiştirerek aktarma yoluna gitmiştir. Beyit sonundaki kelimeler aynı olmamakla birlikte kafiye korunmuştur. Bundan

sonra Nevâî'de dokuz beyit olmasına karşın Lâmiî, Nevâî'nin son iki beyitini aktararak bölümü bitirir:

[...]

Kil ey sâki ki ötti 'ayş çagı	*Gel iy sâkî sefer düşdi uzaga*
Manga tut imdi atlanur ayağı	*Elüm tut düşmişem bindür ayaga (2326)*
Dimâgımdın alıp bir câm ile huş	*Dimâgumdan alup bir câm ile hüş*
Mini kıl dîv-bend u ejdehâ-küş (196)	*Beni kıl dîv-bend ü ejdehâ-küş (2327)*

Bu son beyitlerde yine Sâkî'ye seslenilir. İlk beyitte Nevâî "'ayş çagı" diyerek "yeme-içme zamanı" geldiğini söylerken Lâmiî sefere gidileceğine vurgu yapar. Son beyitte ise kendisinin "dev bağlayan, ejderha öldüren" kılınmasını ister.

İncelenen bu üç bölümün sonunda, Lâmiî'nin Nevâî'nin metnini Çağataycadan Osmanlıcaya tercüme ederken "Türkî dilde söyleme ya da Rûmiyâne câme giydirme" geleneği çerçevesinde yaptığı tercihler ve kullandığı taktikler tespit edilmiştir. Bu incelemeler sonucunda beyitler; Lâmiî'nin Nevâî'den "doğrudan" aktardığı ve "tercüme" ettiği beyitler olarak iki grupta değerlendirilmiştir. Lâmiî'nin Nevâî'nin metnini aktarırken veya tercüme ederken kullandığı taktikler şunlardır:

1. Her zaman, beyitlerdeki Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzlarına yer verilmiştir.
2. Çağatayca kelimelerin yerine aynı anlamdaki Arapça-Farsça karşılıkları kullanılmıştır.
3. Nevâî'deki Farsça ve Arapça kelimelerin yerine aynı anlama gelen Türkçe, Arapça veya Farsça karşılıkları kullanılmıştır.

4. Beyitler teşbih, mecaz ve açık istiare gibi sanatlarla aynı anlama gelecek şekilde “daha edebî” bir hâle getirilerek aktarılmıştır.
5. Beyitler Anadolu Türkçesine daha yatkın bir ifade ile aynı anlama gelecek şekilde aktarılmıştır.
6. Mısraların sıralamaları değiştirilerek anlatımda “farklılık” yaratılmıştır.
7. Beyit eklemeleri ve çıkarmaları yapılarak anlatımda “farklılık” ve “akıcılık” sağlanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı edebiyatındaki etkisi Lâmiî Çelebi'nin ondan tercüme ettiği bir mesnevi olan *Ferhâd u Şîrîn* üzerinden incelenmiştir. İlk bölümde Nevâî'nin Osmanlı şairleri tarafından bilinirliği ve etki alanı sorgulanmıştır. Bunun için ilk olarak Nevâî'nin etkilerinin gözlemlenebileceği XVI. yüzyıl tezkirelerinden Sehî Bey'in *Heşt Behişt*'i, Latîfî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı, Âşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-Şu'arâ*'sı ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı incelenmiştir. Nevâî bu tezkirelerde Osmanlı şairlerinin kendisine yazdıkları nazireler, kendisi ve Orta Asya ile kurdukları ilişkiler bağlamında değerlendirilmiştir. Bunun yanında tezkirelerde "Nevâî üslubu" diye bir üsluptan bahsedilmiştir. Bu üslup şairlerin yaklaşmaya çalıştıkları "cazibeli" bir üsluptur. Ardından Nevâî'nin etkilerini gözlemlemenin bir diğer yolu olarak Osmanlı şairlerinin Çağatayca şiir yazma geleneği incelenmiştir. Bu gelenek Nevâî ile başlamamıştır ancak Nevâî'nin şiirinin Anadolu'da kabulü için zemin hazırlamıştır ve sonrasında da Osmanlı şairleri için kendi sanat ve şairlik güçlerini ölçüp gösterebilecekleri bir alana dönüşmüştür. Sonraki yüzyıllarda ise azalarak devam etmiştir. Bu bölümde son olarak Nevâî'nin etkisi Osmanlı şiirindeki "tür"ler üzerinden sorgulanmıştır. Bu türler tezkire, gazel ve mesnevidir. Burada bir önceki bölümden farklı olarak Nevâî'nin Anadolu'da gelişen tezkire yazıcılığı üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı tezkiresi, Osmanlı tezkirecileri için "model" bir eserdir. Gazel türüne gelindiğinde Nevâî'nin

gazellerinin Anadolu'ya ilk olarak nasıl geldiği üzerinde durulmuştur. Bu konuda Fuad Köprülü'nin 1934 yılında yayımladığı "Ali Şîr Nevâî ve Te'sirleri" adlı yazısında, Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresindeki Ahmed Paşa ile ilgili bir ifadeden kaynaklı "yanlış" anlamaları düzeltmesinin ardından gelişen "Ahmed Paşa ve Nevâî" meselesi irdelenmiştir. Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi okuduktan sonra büyük bir şair olduğu iddiası, Köprülü'den sonra da araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Osman Fikri Sertkaya, Mehmet Çavuşoğlu, Sigrid Kleinmichel ve Yusuf Çetindağ gibi araştırmacılar bu konuda çeşitli fikirler ortaya atmışlardır ve sonuç olarak Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi okuduktan sonra "büyük" bir şair olmadığı ama Nevâî'ye çok sayıda nazire yazdığı tespit edilmiştir. Bu bölümde son olarak Nevâî'nin "diğer" Osmanlı şairleri ile ilişkisi incelenmiştir. Yusuf Çetindağ'ın *Ali Şir Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkisi* adlı çalışmasından yola çıkılarak Nevâî'ye nazire olarak tespit ettiği gazellerden ve Nevâî'ye nazire yazan şairlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde "Osmanlı şairlerinin Nevâî'ye neden nazire yazdığı" sorusu ortaya çıkmış ve bu soruya cevaplar aranmıştır. İlk olarak Nevâî, Osmanlı şairleri için "üstat" bir şairdir. Bunun yanında Nevâî, Osmanlı şairleri için Farsçaya alternatif bir dilde şiir yazmaktadır ve bu dil Anadolu Türkçesine benzemekte ve şairler "aynı kafiye"yi kullanmakta zorluk çekmemektedirler. Son olarak Nevâî'nin Baykara'nın sarayında ve onun hâmiliğinde bir şair olması Osmanlı şairlerinin ona nazire yazmasının sebeplerinden biri olarak tespit edilmiştir. Nevâî'nin Osmanlı şiirindeki etkisinin gözlemlenebileceği son tür ise mesnevidir. Mesnevi, şairlerin "hamse" sahibi olabilmelerini sağlayan türdür ve hamse sahibi olmak şairler için ulaşılması gereken, yüksek bir mertebedir. Nevâî de hamse sahibi olması sebebiyle şairlerin örnek aldığı bir isimdir.

Bu tezin ikinci bölümünde Nevâî'nin hamsesinden bir mesnevi olan *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi incelenmiştir. Bu incelemeye başlamadan önce Nuran Tezcan'ın "Câmî-i Rûm Olarak Lâmiî Çelebi" adlı yazısından yola çıkarak Lâmiî'nin Orta Asya, Nevâî ve Câmî ile ilişkileri sorgulanmıştır. Burada Lâmiî Çelebi'nin Câmî ve Nevâî'ye yakınlık duymasının bir sebebi, onların Nakşibendî tarikatına mensup olmalarına bağlanmıştır. Diğer sebebi de Lâmiî'nin ailesinin Orta Asya ile kurmuş olduğu bağlantılardır. Bu bölümün devamında *Husrev u Şîrîn* ya da *Ferhâd u Şîrîn* hikâyelerinin kökeni ve tarihteki aynı adlı diğer mesneviler incelenmiştir. Kökeni *Şehnâme*'ye dayanmakla birlikte hihâyeyi *Husrev u Şîrîn* mesnevi olarak yazan ilk şair Nizâmî'dir. Nevâî ise bu mesneviyi değiştirerek *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisi yazmayı tercih etmiştir. Bunu da eseri yazma sebebini anlattığı "sebeb-i telif" bölümünde açıklamaktadır. Burada Nevâî, başkalarının gittiği yoldan gitmek istememektedir. Herkesin Husrev'den bahsettiğine ama Ferhâd'a arada bir değinildiğine dikkat çekip kendisi Husrev'den değil de Ferhâd'dan bahsedeceğini söylemektedir. İki mesnevinin konuları incelendiğinde de birbirinden çok farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümde son olarak Lâmiî'nin neden Nizâmî'nin *Husrev u Şîrîn*'ini değil de Nevâî'nin *Ferhâd u Şîrîn*'ini tercüme ettiği, onun eseri yazma sebebini açıkladığı "sebeb-i telif" bölümünden yola çıkılarak, sorgulanmıştır. Lâmiî bu bölümde Nevâî'nin eserini neden ve nasıl bir yöntemle çevirdiğini anlatmaktadır. Bursa valisi, eline geçen Nevâî'nin eserini Lâmiî'den tercüme etmesini istemektedir. Lâmiî de bu tercümeyi yaparken baştanbaşa Nevâî'yi "taklit" ettiğini ama bazen üslüpta değişikliğe gittiğini, bazı beyitleri ise "olduğu gibi" Nevâî'den aldığını söylemektedir. Agâh Sırrı Levend'in "Lâmiî'nin Nevâî'nin eserini olayların sırası bakımından olduğu gibi izlediği ancak üslûbunu değiştirerek hikâyeyi yeni baştan

kaleme aldığı” iddiasından yola çıkılarak bu iki mesneviyi karşılaştırma gerekliliği doğmuştur.

Tezin son bölümünde ise birbirine paralel olan üç bölümün incelenmesi sonucunda, Lâmiî’nin Nevâî’nin metnini Çağataycadan Osmanlıcaya tercüme ederken “Türkî dilde söyleme ya da Rumiyâne câme giydirme” geleneği çerçecesinde ne gibi tercihler yaptığı ve ne gibi taktikler kullandığı tespit edilmiştir. Bu incelemeler sonucunda Lâmiî’nin Nevâî’den “doğrudan” aktardığı beyitler olduğu gibi “tercüme” ettiği beyitler olduğu da görülmüştür. Doğrudan aktarılan beyitlerde her zaman Çağatayca kelimelerin Anadolu Türkçesindeki telaffuzları, tercüme edilen beyitlerde ise her zaman Çağatayca kelimelerin Türkçe, Arapça veya Farsça karşılıkları kullanılmıştır. Beyitler genellikle doğrudan aktarılmıştır; yani bire bir tercümedir. Bu beyitler Lâmiî tarafından özellikle seçilmiş olabileceği gibi metin içindeki önemli noktalarda “eylem” bildiren beyitlerin de Lâmiî tarafından aktarıldığı görülmüştür. Tercüme beyitler ise yine Lâmiî tarafından beğenilen ancak Anadolu Tükçesinde “daha yatkın ifade edilebileceği” düşünülen, Lâmiî’nin şairlik gücünü göstererek kendi metnini yaratmak ya da anlamı daha belirgin kılmak istediği beyitlerden oluşmaktadır. Lâmiî bu beyitlerde anlamı korumuş ancak onları “farklı” kelimelerle süsleyip kendi beğenisine göre düzenlemiştir.

Lâmiî’nin metin içinde yaptığı düzenlemeler, beyitler eklemeyi ya da çıkarmayı da kapsamaktadır. Lâmiî bu ekleme ve çıkarmaları kendi beğenisine göre yapmıştır. Metnin akıcılığını sağlamak adına Nevâî’nin uzun anlattığı kısımları kısaltmayı, Nevâî’de eksik kaldığını düşündüğü kısımları ise uzatmayı tercih etmiştir. Lâmiî’nin eklediği beyitler önceki beyitler ile alakalı olması açısından önemlidir çünkü bu onun metni “akıcı” kılma isteğini kanıtlamaktadır.

Lâmiî beyitler üzerinde de çeşitli düzenlemeler yapmıştır. İki farklı beyitte yer alan mısraları tek mısrada toplamış, bazen tek beyitte yer alan mısraları iki farklı beyite dağıtmış, bazen de mısraların beyit içindeki yerlerini değiştirmiştir. Bazı beyitlerde ise ortak kelime kullanmadan ya da tercüme etmeden, sadece anlamı esas alarak "özetleme" yoluna gitmiştir.

Lâmiî, arka arkaya kendi beyitlerine yer verdikten sonra mutlaka Nevâî'den bir beyit aktararak ya da tercüme ederek onunla buluşmuştur. Bu da Lâmiî'nin metinde "izini" kaybetmeme ve konu bütünlüğünü bozmama çabasını göstermektedir. Bölümleri Nevâî'den bire bir beyitler aktararak bitirmesinin sebebi de aynıdır çünkü Lâmiî konuya sadık kalma amacından uzaklaşmak istememektedir.

Bütün bu sonuçlar, Lâmiî'nin doğrudan Nevâî'nin metnini esas alarak hareket ettiğini göstermektedir. Toplam beyit sayısının Nevâî'ninkinden fazla olması ise Lâmiî'nin bir "tercüme" metin yaratma isteği dışında kendi metnini oluşturma, aynı hikâyeyi "yeniden anlatma" isteğini göstermekte, "ortak" beyitlerin çokluğu ise Lâmiî'nin tamamen Nevâî'nin üslûbunu değiştirerek hikâyeyi yeni baştan kaleme almadığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu incelemede konu bakımından Lâmiî'nin Nevâî'yi takip ettiği görülmüştür. Doğrudan aktarılan beyitlerin sayılarının fazlalığı, bu metinde Lâmiî'nin üslubunun ağır basmadığını, bu metnin "tercüme" bir metin olduğunu kanıtlamaktadır.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

Alpay-Tekin, Gönül (haz.). *Alî Şîr Nevâyi: Ferhâd ü Şîrîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Akbıyık, Hayrunnisa A. "Timurluların Bilim ve Sanata Yaklaşımları ve Bazı Son Dönem Sanatkârları". *Bilig*. Sayı 30, Yaz, (2004): 151-171.

Birnbaum, Eleazar. "The Ottomans And Chagatay Literature ", *Central Asiatic Journal,* C. XX, (1976): 157-190.

Canım, Rıdvan. *Latîfî Tezkiretü'ş- Şu'arâ ve Tabsıratü'n- Nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

Çavuşoğlu, Mehmet. "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyi Tesiri Üzerine Notlar". *Gazi Türkiyat Dergisi*. Bahar, Sayı: 8, (2011): 23-37.

Çetindağ, Yusuf. *Ali Şir Nevai*: *Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.

——. *Ali Şîr Nevâî'nin Osmanlı Şiirine Etkileri*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2006.

Dale, Frederic, "The Legacy of Timurids". *Journal of the Royal Asiatic Society*. Third Series, Vol. 8, No. 1, April (1998): 43-58.

Eckmann, János. "Nevaî'nin İlk Divanları Üzerine". *TDAY-Belleten 1970*. Ankara: TDK Yayınları, (1971), s. 253-269.

Eğri, Sadettin. *Şerefü'l-İnsan*. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2011.

Esir, Hasan Ali (haz.). *Ferhâd ile Şîrîn*. (2008) 26 Mayıs 2015. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>>

Faruk Kadri, Timurtaş. "Türk Edebiyatında *Husrev ü Şirin* ve *Ferhad ü Şirin* Hikâyesi". *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Cilt 9, (1959): 65-88.

Fleischer, Cornell. *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

İnalcık, Halil. "Hüseyin Baykara Dönemi (1469-1506): Câmî ve Nevâyî". *Has-bağçede 'Ayş u Tarab*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010: 130-132.

İsen, Mustafa (edt.). *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2011.

——— . (haz.) *Sehi Bey Tezkiresi Heşt-Behişt*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

İnan, Abdülkadir. "Çağatay Edebiyatı". *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976: 484-501.

Kılıç, Filiz (haz.). *Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şu'arâ İnceleme- Metin 1-2-3*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010.

Kleinmichel, Sigrid. "Ali Şir Nevayi ve Osmanlı Şairleri". *Türk Edebiyatı Tarihi Cilt 1*. Haz. Halman ve diğer. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006: 697-705.

———. "Mir Aliser Navâ'î und Ahmed Pasa". *Archivum Ottomanicum*, 17, (1999): 77-211.

Köprülü, Mehmet Fuat. "Çağatay Edebiyatı". *İslam Ansiklopedisi III. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1945: 270-323.

———. "Ali Şîr Nevâî ve Te'sirleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934: 257-266.

Kurnaz, Cemal. "Osmanlı Şairlerinin Nevâyî Referansı". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi,* Ankara: TDK Yay. Sayı 617, (2003): 509-513.

——. *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

——. "Anadolu ve Orta Asya Edebî İlişkileri". *Türk Edebiyatı Tarihi Cilt 2*. Haz. Halman ve diğer. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006: 231-239.

Kut, Günay. "Ali Şir Nevâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi II. Cilt*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989: 449-453.

——. "Lâmiî Chelebi and His Works". *Journel of Near Eastern Studies*. Vol. 35, No. 2, (1976):

Levend, Agâh Sırrı. *Ali Şir Nevâî: Hayatı Sanatı ve Kişiliği 4 Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1965.

——. "Lâmiî'nin Ferhad ü Şirini'i". TDAY-Belleten 1964, Ankara: TDK Yayınları, (1989 2. baskı): 85-112.

Macit, Muhsin. "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri I". *Erdem*. Cilt VII, Sayı 20, Ocak (1991): 519-529.

Naby, Eden. "Ali Shir Navâ'î". *Encyclopedia of Religion Second Edition*. USA: Thomsen Gale, 1987: 262-263.

Ölmez, Zuhal. "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 5, Sayı 9, (2007): 173-179.

Sertkaya, Osman Fikri. "Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevayî Tarzı ve Nevayî'ye Anadolu'da Yazılan Nazireler". *Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2004: 129-140.

——. *Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970.

——. “Lâmi‘î Çelebi’nin Doğu (Çağatay) Türkçesi ile Bir Mektubu”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 35, (2006): 169-180.

Subtelny, M.E. “Mir Ali Shir Nawâ’î”. *The Encyclopedia of Islam VII. Cilt*. New York: E.J.Brill, 1993: 90-93.

——. “Ali Shir Nava’i: Bakhshı and Beg”. *Harvard Ukranian Studies*. Vol. 3/4, Part 2, (1979-1980): 797-807.

Sungurhan-Eyduran, Aysun (haz.). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü’ş-Şu‘arâ Tenkitli Metin*. (2009) 26 Mayıs 2015. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>

Tansel Abdullah, Fevziye. “Ferhad ile Şîrîn”. *İslam Ansiklopedisi IV. Cilt.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988: 565-566.

Tezcan, Nuran. “Bursalı Lâmiî Çelebi”. *Türkoloji Dergisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, (1979): 305-341.

——. “Câmî-i Rûm Olarak Lâmiî Çelebi”. *TUBA /JTS/II*. (2009): 159-179.

——.“Medine’deki *Gûy u Çevgân* Yazmaları”. *TUBA 31/II*. (2007): 277-289.

——. “Bîsütûn Dağı ve *Husrev u Şîrîn* Hikâyesindeki İzdüşümleri”. *Erzurum Atatürk Üniversitesi Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu. Bildiriler-2*, (2009): 1063-1074.

Togan, Zeki Velidi. “Ali Şir”. *İslam Ansiklopedisi I. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978: 349-357.

Turan, Fikret. “Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi: Harezm-Kıpçak, Mısır-Suriye ve Çağatay Sahası”. *Türk Edebiyatı Tarihi Cilt 1*. Haz. Halman ve diğer. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006: 681-696.

ÖZGEÇMİŞ

Pınar Çelik Önal 1988 yılında Ankara'da doğdu. 2006 yılında TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü burslu olarak kazandı. 2011 yılında bölüm birincisi ve fakülte ikincisi olarak üniversiteden mezun oldu. Aynı yıl İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümünde burslu olarak yüksek lisans eğitimine başladı. 2012 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yurt içi yüksek lisans bursunu, 2013 yılında ise TÜBİTAK yurt içi yüksek lisans bursunu kazandı.

Pınar Çelik Önal, 2013 yılı Şubat ayından beri İpek Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İngilizce ve başlangıç seviyesinde Almanca bilmektedir.